

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lokal
Historie
fra Sydøstjylland 2010

Lokalhistorie fra Sydøstjylland 2010 – udgivet 6. oktober 2010.
© Historisk Samfund for Sydøstjylland og bidragerne.

Tryk: PrinfoVejle, Jelling.

ISBN: 978-87-92571-07-6

Redaktion:

Leif Baun, Skovgade 10, 7300 Jelling, tlf. 40 46 11 22

Peter Bjørn Larsen, Søndre Dybbølvej 35, 7000 Fredericia, tlf. 75 92 55 86

Lisbeth Katrine Nielsen, Linde Allé 14, 7100 Vejle, tlf. 75 72 45 24

Erik Voss, Clemensgade 31, 6000 Kolding, tlf. 75 53 04 47

Kirsten Øbro, Thurøvænget 9, Skærbæk, 7000 Fredericia, tlf. 75 56 30 56

www.hssso.dk

Besøg foreningens hjemmeside, hvor der er aktuelle meddelelser
og forskellige tilbud, bl.a. om arrangementer og køb af bøger.

Omslagets billeder:

Forsiden: Jelling i centrum. De seneste års udgravninger har givet Nordhøjen en stadig vigtigere plads som udgangspunkt for Jellingmonumenterne. Den har ligget midt i en kolossal skibssætning, og over dens gravkammer mødes diagonalerne fra palisadens hjørner i et vinkleret kors, hvis linjer rækker mod solhvervspunkter. Sydhøjen bag (over) kirken bliver på dén baggrund mere perifer og mystisk. Dens rolle ligner hundens i et spil kegler: Den ødelægger det oprindelige monuments geometri, men det er svært at finde en funktion til den. Eller også har vi bare ikke forstået meningen med den endnu. Foto 27. april 2010: Leif Baun.

Bagsiden: Fællesskab om arbejdet blandt husmandsfamilier i Smidstrup.

Lokal Historie

fra Sydøstjylland 2010

(fortsættelse af Vejle Amts Årbog)

Årbogen bringer historiske artikler fra samfundets dækningsområde, som er Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding og Vejle kommuner samt den tidligere Nørre Snede Kommune.

FORLAGET JELLING

Sponsormedlemmer:

Billund Airport

Interesserede firmaer og enkeltpersoner kan tegne et sponsormedlemskab af Historisk Samfund for Sydøstjylland.

Se foreningens hjemmeside www.hssso.dk

Indhold

- 6 Her mødtes oldtidsmennesker
- af *Allan Skou Larsen*
- 22 Kongens gård i Jelling
- af *Leif Baun*
- 35 Prinsessebortførelse
- af *Ebbe Nyborg*
- 43 Den gamle sårede milesten
- af *Arne Rosenkvist*
- 46 Striden mellem Højre og Venstre i Kolding 1873-1874
- af *Erik Voss*
- 56 Horsens Kvindeseminarium 1878-1918
- af *Anne-Mette Knudsen*
- 67 Arkæologen fra Egtved
- af *Lars Peter Lund*
- 73 Runesten som reklamesøjler, gaver og dokumentation
- af *Anne Pedersen og Susanne Trudsø*
- 87 Smidstrup Husmandsforening 1907-2007
- af *Helle Bøggild Nielsen*
- 99 Afsked med Horsens
- af *Martin Dyrbye*
- 126 Ny Lillebæltsbro taget i brug 1970
- af *John Jubler Hansen*
- 148 Årets museum: Rollespil på museet
- af *Bodil G. Schelde-Jensen*
- 152 Nyt fra historien i Sydøstjylland 2009-2010
- kontaktoplysninger og beretninger
- 168 Historisk Samfund for Sydøstjylland
- beretning, meddelelser, regnskab og bestyrelse

Her mødtes oldtidsmennesker

TRÆK AF OLDTIDENS KULTURSAMMENHÆNGE I ET AF
DANMARKS STORE KÆR – ULDUM KÆR.

AF ALLAN SKOU LARSEN¹

Uldum og tilstødende kær har været spisekammer for dyr og mennesker helt tilbage fra jægerstenalderen og næsten op i nutiden. I 1970'erne, måtte de sidste kærbonde opgive det nøjsomme liv. Livet for en kærbonde og fattige familier blev skildret i en DR-TV-reportage ”De Nøjsomme” fra 1972.

Det er dog nok ikke ”nøjsomhed”, der er det rigtige ord til at beskrive oldtidens befolkninger i kæret. Derimod skabte de store jagtressourcer, landbrug og ”vandets ånder” over mange år nogle stærke oldtidssamfund i og omkring kæret. Disse Uldum Kær-samfund må i flere perioder af oldtiden have givet genlyd i hele egnen og regionen, ja måske i hele Danmark og endda længere ud i oldtidens Europa.

Mosen og de store dyr

En nedlagt urokse kunne give 500 kilo kød foruden skind, sener og knogler til redskaber. Uroksen kom selv ned for at græsse og drikke i de områder af mosen, som kunne bære, f.eks. på sandede landtanger og halvøer ind over de bløde lag og søer. Men drevet af samarbejdende jægere kunne de store og tunge dyr blive ”jaget i bløde”, sidde fast i dyndet og dér ånde ud efter at være blevet dræbt af pile, spyd og lanser.

Med indlandsisens afsmeltning blev klimaet mildere, tundraen forsvandt, og en åben og lys birkeskov bredte sig og fra 9000 år f. Kr. også fyrreskov.

Med fyrreskoven kom storvildtet, foruden urokse også elg og kronhjort, der græssede i den lysåbne skov. Jægerne specialiserede sig i storvildt, men som supplement blev også bjørn, ulv, fuglevildt og fisk brugt til mad, skind og redskaber.

Om Uldum Kær dengang var karakteriseret af én stor sø eller flere, evt.

Komplette knoglesæt fra to forhistoriske urokser fra henholdsvis Vig og Prejlerup er begge fundet i nuværende moseområder, et småbakket kulturlandskab med lavninger, græsser og buskads og med let adgang til vand ved moser og småsøer. Sandsynligvis er begge dyr drevet ud i sumpede og vandfyldte områder af Maglemosejægere. Billedet er venligst stillet til rådighed af Sagnlandet Lejre.

adskilt af næs og halvøer, er ikke helt klarlagt i dag, men i hvert fald var naturen gunstig for tidens vildt, i og omkring det store vand- og vådområde.

Skov, græsser, vandhuller, åer og bække gjorde stedet attraktivt for en bred vifte af dyreliv og særdeles ideelt for Maglemosejægerne. Her udvikledes flere biotoper, som tilsammen udgjorde en stor artsrigdom af dyr og planter. Jægerne fik særlige jagtmuligheder.

En uroksepandeskal fra stenalderen er udstillet i Horsens Museum arkæologiske udstilling, ”Oldtidens Spor”. Pandeskallen med horn er 85 cm bred. Foto: Horsens Museum.

Jægerbopladsen på matr. nr. 6

Den 22. juni 1942 undersøgte Nationalmuseets udsendte, arkæolog C. J. Becker, en Maglemoseboplads på matr. nr. 6, ”NV for det yderste husmandshus”. Sjovt nok er det netop ejendommen, hvor mosens sidste småbondefamilie levede.

Maglemosejægerne levede fra 9.000 til 6.800 f. Kr, men fundene af både såkaldte lancetformede mikrolitter og andre mikrolitter tyder enten på den mellemste periode, fra 7.800-7.000 f. Kr. eller på, at pladsen har eksisteret i flere eller alle af Maglemosens perioder.

Mikrolitter er Maglemosejægernes pilespidser af flint, små og særdeles effektive! Den store urokse fra Vig blev således nedskudt med tre eller flere lancetmikrolitter.

Ud fra den topografi C. J. Becker i fundberetningen har analyseret sig frem til, sad Uldum-jægerne på en lille sandø og smedede flinten: Foruden mikrolitterne også kerneøkser, og flækker. Omkring 150 meter derfra kunne man vade eller sejle i stammebåd ud til en halvø, der skød sig ud i kæret.

Jægerbopladsen kunne sagtens være udgangspunktet for at drive urokser ud på halvøen, hvor de til sidst ikke har kunnet komme længere for blankt vand. I skumringen tidlig morgen, kunne jægerne faktisk fra hytterne desuden holde øje med drikkende og græssende dyr på halvøen.

Ude på øen boede disse – sikkert sæsonjægere – i små bålopvarmede hytter og måske telte, dygtigt svøbt ind i skindtøj. For det var om vinteren, jagten på de store dyr for alvor gik ind, når skind og pels var af bedste kvalitet. Når vinteren var overstået, flyttede jægerne til forårs- og sommerpladserne, hvor trækfugle, fiskeri samt bær og nødder var andre fødekilder. Efterårets opholdssteder var lokaliteter med jagt på ungdyr og fugletræk.

I Uldum Kær behøvede man dog nok ikke at flytte langt, for der var føderessourcer på alle årstider og sikkert er det, at der findes rester af flintredskaber fra i hvert fald fire andre jægerboplads eller aktivitetsområder i kæret.

Niels Christensens amatørsamling på 20.000 genstande

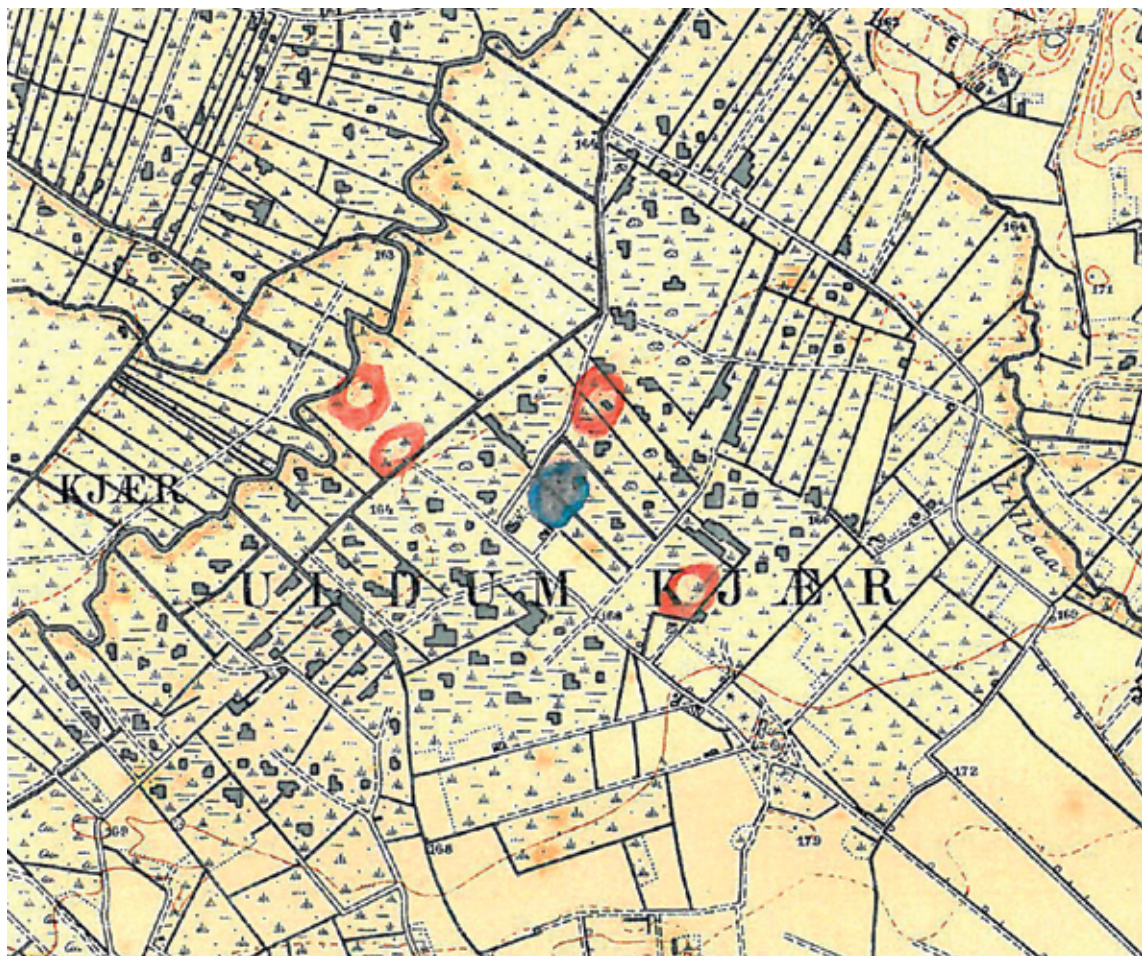
Amatørsamler, Niels Christensen opbyggede fra 1980'erne eget kærmuseum på bopælen på Kærvejen. I to små selvbyggede huse var der, efter hans egen opgørelse, op mod 20.000 genstande, hvoraf mange var flintfund fra jægerstenalderen fra kærets centrale områder. Det skønnes, at mellem en tredjedel

og halvdelen af fundene stammer fra kærområdet og nærliggende lokaliteter.

Horsens Museum fik i sidste øjeblik taget nogle fotos af montere med indhold, inden den imponerende samling i 2008 blev nedtaget og overgivet til sønnen, da Niels Christensen og hans kone skulle flytte fra kæret.

Det var ved denne lejlighed, at interviews med Niels Christensen godtgjorde, at flintfund viser fire andre jægerpladser. Pladserne ligger i trekanten mellem Gudenåen og Lilleåen indenfor en afstand af ca. 1 km.

En nærmere datering af disse pladser vil kræve en gennemgang af de mesolitiske flintsager fra de nævnte koncentrationer.

De fire koncentrationer med mesolitiske flintredskaber, der blev fundet og udpeget af amatør-samler Niels Christensen. Den femte koncentration er den af C. J. Becker udgravede Maglemoseplads, markeret med en mørkeblå oval cirkel. © Kort & Matrikelstyrelsen (486).

Et udsnit af Niels Christensens oldtidsudstilling med tusindvis af flintsager udstillet med sans for æstetisk udstillingsdesign med farvesammensætninger og buer over montre. Foto: Horsens Museum.

Kærets subsistensøkonomi bød altså i ældre stenalder i rigelig grad på naturressourcer, og jægersamfundene har med lethed ad vandløb og søer kunnet færdes fra både det vestjyske og østjyske bagland med kærområdet som det store ”kød- og skindland”. Ved vintertide var sæsonpladserne så især igang med at forarbejde skind og pels. Lyden fra den konstante flintsmedning og røgen fra hytter og telte var et af dagliglivets scenerier over flere tusinde år.

Mosens urokser skiftes ud med tamkvæg

Noget tyder imidlertid også på, at øget jagttryk og kamp om de bedste jagtsteder i slutningen af jægerstenalderen, kan have medført fjendskab jægergrupperne indbyrdes. Dette afsløres af voldsspor på skeletdele, f.eks. manden fra Bøgebakke, med en pilespid i halsen og manden fra Korsør Nor med slag i hovedet.

Denne mangel på jagtressourcer til det voksende antal danskere skubbede

bondestenalderen i gang. Denne proces kaldes også neolitiseringen, jægersamfundenes forandring henimod nye ideer og tanker, nye religioner, fastboenhed, produktion og brug af metaller og bondelivets organisering. Således var der flere faktorer, der spillede ind, måske også klimatiske, da etableringen af dyrehold og agerbrug nåede Uldum Kær-områderne.

Vi kan ikke vide, i hvilken udstrækning kæret i bondestenalderen har bestået af sumpe, eks. ellesumpe, men der har i hvert fald rundt om kær bassinet på mere eller mindre fast bund groet græsser. Desværre mangler vi i kæret nogle mosegeologiske undersøgelser, før det kan kortlægges, hvor meget sump, rørskov, vand og fast land, der gennem tiderne har været udbredt og hvor.

Fra bondestenalderens start fra ca. 3900 f. Kr. er det dog rimeligt at antage, at i hvert fald dele af Uldum Kær-komplekset både har kunnet anvendes til primær landbrugsdel med græsning til produktion af kød- og trækkvæg, får og geder men også i dårlige tider som det vigtige supplement med jagt- og fiskerimuligheder.

I takt med den øgede staldfodring om vinteren, bl.a. tolket ud fra udviklingen af husenes staldende med faste båseskillerum o.a., har dele af kæret også omfattet høslet et antal gange i sæsonen. I hvert fald fra ældre bronzealder (1700-1000 f. Kr.) har vinterfoder været vigtig for landbrugssamfundene.

En endnu ikke færdigforsket overgang fra urkvæg (*Bos primigenius*) til domesticeret kvæg (tamkvæg) må have fundet sted, også her i kæret. Men da der ingen overgangsformer findes i oldtidens knoglematerialer, må vi formode, at der ikke er tale om lokal domesticering af uroksen, men at tamkvæg er importeret sydfra ad Jyllands højderyg, evt. sammen med kvægets ejere. Drivning af kvæg som hos lapperne kan have været den første domesticeringsfase.

Knogler fra nogle af de første domesticerede kvæg i Danmark er fundet i en anden mose, Åmosen i Vestsjælland med en 14C-datering på ca. 3955 f. Kr., altså lige omkring landbrugets indførsel.

Det er derfor sandsynligt, at der rundt om de store kær områder med god græsning, har fungeret stærke samfund, måske i perioder bestående af helt eller delvis nyttilflyttede ”nydanskere” med effektive ledere, høvdinge om man vil.

De nære områder omkring alle kærene Uldum, Tørring, Aale, Hjortsvang, Borring, Hesselballe, Ølholm og Stougård har med varierende kvalitet og kvantitet efter al sandsynlighed været græsningsareal for en større mængde kvæg. På kærrets østside har der måske i perioder af oldtiden groet skov helt

ned til, hvorimod kærrets vestside med de mere sandede jorder har været stabilt græsbevokset.

Med lidt held vil fremtiden bringe forhistoriske kvæg-knoglefund frem af mosen eller jorden, således at vi kan sætte den lokale kvæghistorie ind i en landssammenhæng.

DNA-analyser kan skille udenlandske tamkvæg fra indenlandske urkvæg.

Høvdingesædet ved Dorteasminde – en magtbase

Som led i en byggemodning udgravede Horsens Museum og amatørarkæologer i 1997-98 en overpløjet gravhøj med begravelser fra to perioder fra oldtidens bondesamfund, *Enkeltgravskulturen og bronzealderen*.

Allerede i 1971 havde Horsens Museum udgravet dele af højen, også dengang sammen med amatørarkæologer.

Højen er opført i den ældre del af Enkeltgravskulturen, en kulturperiode fra 2800-2400 f. Kr., hvor én af tolkningerne er, at nye befolkningsgrupper kom til ”Danmark” sydfra og især bosatte sig i vestjyske områder med dyre-

Udgravningen af Dorteas Høj (oprindelig ”Træskohøjen”) 1997-98 set fra nord-nordøst. Randstenene ses samt noget af stenlægningen øst for højen, tolket som resterne af et kulthus. Foto: Jens Skovgaard.

hold som vigtigt erhvervsgrundlag på de lettere og måske udpinte landbrugsjorder. Udbygningen af højen sluttede ifølge udgravningen i yngre bronzealder, 1000 f. Kr.

Gravhøjen havde en diameter på 34 meter og var beliggende mellem Dorteasvej og Lilleåen, 150 meter fra denne, hvor der i dag ved Mekuvej er bygget en fabrik.

Randsten rundt om højen var næsten helt bevaret, og øst for randstenene kom en stenlægning til syne på ca. 3 x 3 meter. Stenlægningen var afgrænset af to stolpespor og der var spor efter en trækiste på ca. 1,6 meter ned i undergrunden. Der blev bl.a. fundet keramik og flint.

Der blev i alt fundet tre grave indeholdende 71 ravperler (kvindegravgaver), seks fladhuggede pilespidser og en bronzeklinge (mandsgravgaver).

Stenlægningen og stolpehulerne tolkes som en eller anden form for bygning, sandsynligvis et kulthus i tilknytning til højen fra den østlige landside til udførelse af religiøse og ceremonielle handlinger.

Sydvest for højen blev der erkendt helt op til 100 såkaldte kogestensgruber, dvs. huller i jorden der fyldes op med sten, som enten var opvarmede, eller som i hullet blev opvarmet, og som kunne bruges til kødstegning.

Der er også andre mere sakrale tolkninger af disse gruber, nemlig at de ildskørnede sten i bunden af gruberne i varm tilstand har været brugt til at smide koldt vand på, så damp kunne give en særlig stemning og religiøs betydning hen over landskabet ved åer eller andet vand.

Hvis man arbejder videre med den mere praktiske tolkning af kogestensgruberne, må det at bygge en så stor høj have krævet meget tid og meget mandskab. Således kunne kødstegeriet have været tilberedt for de arbejdshold, der byggede højen.

En kombination af både praktisk og sakral tolkning er, at kogestensgruberne kunne have været brugt til bespisning af folk, der jævnligt deltog i højens eller begravelsens ceremonier, altså til religiøse fester, stammehøjtider som f.eks. solhvervsdyrkelse.

Dorteas Høj er blot en af mange gravhøje, der har eksisteret i området på kanten af kærrets østlige område. Højene er for længst forsvundet og kan i dag ikke undersøges, men flere af højene synes at være fra samme perioder som Dorteas Høj, nemlig fra slutningen af bondestenalderen og videre ind i bronzealderen.

Tre høje ligger som en sydøstlig-nordvestlig akse ind mod kæret med Dorteas Høj tættest på kæret. I den sydøstligste høj i "tre-høje-aksen" skulle

Parti fra Uldum Kærs centrale område: I dag en storslået og særpræget natur, men i perioder af oldtiden også et særligt religiøst landskab, hvor vandspejl og tørveoverflade måske var grænser til et andet rige. Foto: Horsens Museum.

der være fundet to guldringe og en bronzetutulus, som er en bronzepåse til udsmykning af bronzealderdragter.

Lidt længere fra kæret ligger højene som perler på en svungen snor, som fulgte de en vej, hvad de efter al sandsynlighed også har gjort: Orienteringen er dels fra Haurum mod kæret, med lidt god vilje i retning af Dorteas Høj og nordlig fra Honum henover Rask Hovedgård til kærkanten, ligeledes i nærheden af Dorteas Høj.

Det ser også ud som om, der går en ”gravhøj-linje” fra Åle til kæret.

Alle disse gravhøje udgør, i den udstrækning de er samtidige, en højere organisering af lokale og regionale stammesamfund og, for enkeltgravsfolkets vedkommende, med dyrehold som et særligt erhvervsgrundlag.

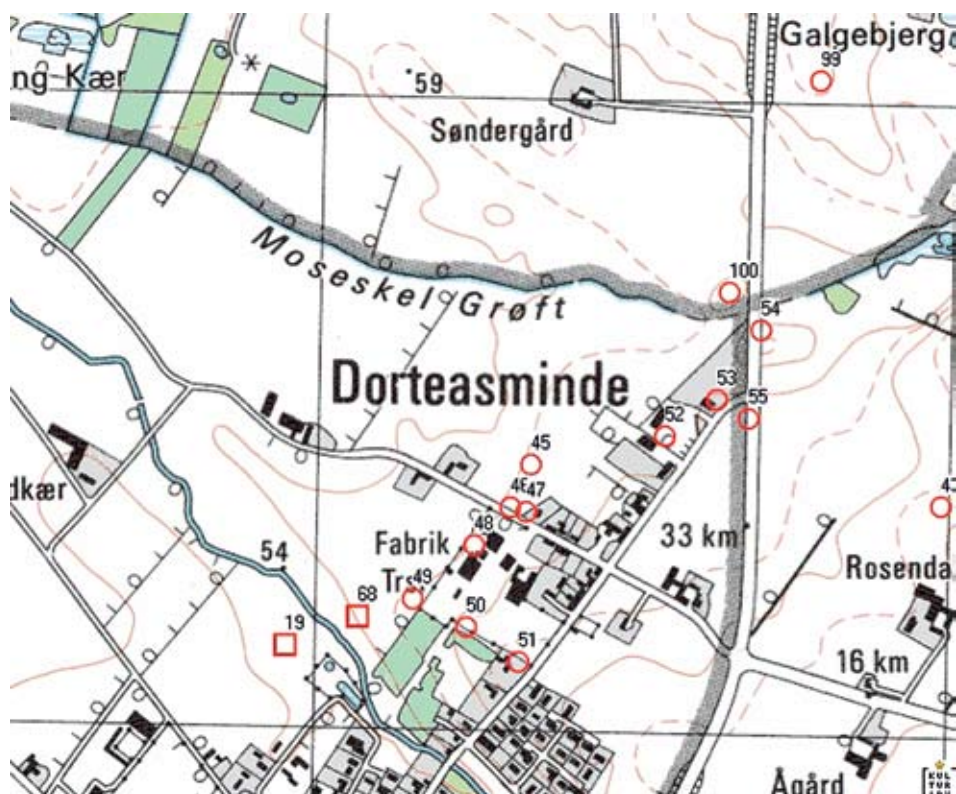
Hver enkelt gravhøj tilhører en identificerende enhed for oldtidsfolket, men der har også været tale om stamme-forbund i et større lokalt område, f.eks. på regionalt plan.

Ud til den yderste kant af de store grænsningsressourcer i kærømråderne, har et stærkt høvdingesæde opført Dorteas Høj med kulthus til stammens religiøse cermonier og med kødstegning til måne- og solfester på stedet og med udgangspunkt for seancer og processioner dybt inde i moseområderne.

En sådan magtbase, kan i kraft af de store grænsningsressourcer have haft lokal og sikkert også regional kontrolmyndighed, således at kærets gaver kunne reguleres og være magtbevarende.

Kærets hellige søer og mosehullernes religiøse hemmeligheder og de rituelle samlinger blev således det kit, der kunne holde sammen på og vedligeholde høvdingernes magt, og som samtidig kunne få oldtidsmenneskets verden til at hænge sammen gennem religiøse tolkninger og nytolkninger, afhængende af tidernes påvirkninger fra nære og fjerne egne.

Gravhøj nr. 49, 50 og 51 som en sydøstlig-nordvestlig akse ind mod kæret med Dorteas Høj længst ind mod kæret (nr. 49). Gravhøj 51 med guld- og bronzefund. Kortet er fra Fund og Fortidsminder. © Kort & Matrikelstyrelsen (486)

Mosefund med menneskedele: Kranie uden underkæbe fra et 11-12-årigt barn, tolket ud fra pande og øjenregionerne som en pige. Knoglerne er fra et komplet skelet fra en 30-35-årig mand, dog uden kranie. Foto: Allan Skou Larsen.

En offerplads fra jernalderen med menneskedele

Centralt i Uldum Kær er der fundet rester af menneskedele, nogle af dem sammen med ”mosepotter”. Mosepotter er særlige keramikkar og findes i vådområder, hvor de tolkes sat ud i mosen som madofre i den tidlige jernalder (fra 500 f. Kr.), som led i en offerskik.

Efter granskning af skriftlig kommunikation til og fra lokalegnen og Nationalmuseet samt journalføringen drejer det sig bl.a. om fund fra 1913 på to afgrænsede pladser af bl.a. tre kranier fra voksne og én ung, lerpotter og ”sabler” og senere dette år om lerkar.

Fra 1942 berettes der om kranium, skeletdele og keramik med fund på tre skifter. Bl.a. tre kar, siddende i gruber ”bevaret i vægen” i 50 cm’s dybde: ”I dette niveau ligger en Del Pinde, stærkt opløste, men endnu kendelige. De synes

at angive Mosens Overflade i ældre Jernalder... Ved overkanten målte den (gruben) 0,56 meter i Bredden, 0,30 meter–0,42 dybe...”

Ovenstående er udpluk af beretningen fra arkæolog C. J. Becker fra Nationalmuseet, der i en pause fra Jellingeudgravningerne foretog endnu en arkæologisk udgravning i kæret, i denne omgang den 3. juli 1942.

Hans tolkning af de fundne anlæg som arrangerede offersteder fra tidlig jernalderen var ikke til at tage fejl af: *”Kanten af Gruben var bakket, og det kunde se ud, som om det Redskab, den havde været gravet med, havde været otte cm bredt.”*

Becker modtog også efterretninger fra tidligere tiders aktiviteter i kæret: *”Ved Besigtigelsen talte jeg med Ejeren Gdr. Kaj Rosendal, Uldum. Han huskede fra sidste Krigs Tørvegravning, at der var fundet mange skeletter på Lodden.”*

Alle de fundne menneskedele består af ret velbevarede knogler/kranier med tænder. I ingen tilfælde er der fundet menneskedele med hud. I nogle af beretningerne beskrives der dog fund i tørvelagene, der virker som ”papir”, men ingen hud eller tøj.

Det skyldes, at de tørvelag, hvori knoglerne er fundet, ikke er sure, men derimod kalkholdige. Hermed bliver disse moser knogle- og tand-bevarende, hvorimod sure moser ætser knogler og tænder væk, men til gengæld bevarer de moseligenes bløde væv, hud og hår samt evt. tekstiler.

Det er ikke alene mosekemien ved nedlæggelsen, der er afgørende for bevaringsforholdene, men også mosens kemiske udvikling indtil den dag moseligenes graves op.

Ved besøg på Panum Instituttet og med god hjælp fra professor Niels Lynnerup gennemså jeg instituttets gamle protokol og tre kasser: En kasse med kraniet uden underkæbe fra en 11-12 årig pige fundet i 1877, som jeg straks døbte ”Uldum-pigen” og en kasse med komplet skelet fra en 30-35-årig mand, dog uden kranie, døbt som ”Manden uden hoved”.

Den tredje og sidste kasse var tom! I kassen lå en seddel med teksten ”Foræret til Canada – Nat. Mus. 1961”. Mysteriet om manden uden hoved var hermed løst. Mandens hoved var i 1961 sendt på rejse til fjernere egne og kan nu eftersøges og rubriceres i gruppen af ”Forsvundne Danskere”.

Iflg. Professor Niels Lynnerup var det i 1961 ikke længere normalt at bytte og bortgive kranier og oldsager. Det var en uskik, der for længst var holdt op, *”...så sagen er mystisk”*, konkluderede han. Niels Lynnerup har, foreløbig uden resultat, henvendt sig til museet, Canadian Museum of Civilization. Sagen er i skrivende stund stadig til undersøgelse.

Der er ikke foretaget nogen kulstof 14-datering af nogle af menneskedelene endnu, hvorfor tolkningen af dem som jernaldermennesker fra århundrederne lige før eller omkring år 0 udelukkende bygger på, at fundene ofte ledsages af såkaldte offer-keramikkar fra perioden.

De fleste moselig stammer fra denne periode og fundomstændighederne i Uldum Kær ligner disse, men andre perioder kan ikke helt udelukkes. F.eks. findes der også moselig fra yngre stenalder.

Hvordan skal vi i dag tolke den offerskik, C. J. Becker i 1942 fandt fund fra? Der er tale om, at jernalderfolk i århundrederne før år 0 på en eller anden måde har ofret mennesker.

Tollundmanden og Ellingkvinden blev begge hængt. Det er tolket som led i en religiøs ceremoni. Måske en rituel handling, der kan forklares med, at asatroens gud, Odin også var "de hængtes gud". Grauballemandens hals er skåret over, mens andre moselig ikke har spor efter vold. Skyldes Uldum-pigens manglende underkæbe måske også vold begået inden mosenedlæggelsen af den unge pige?

I tiden fra 500 år f. Kr., *førromersk jernalder*, krævede fremstillingen af jernvåben og -redskaber både myremalm og tørv til jernproduktion, råvarer der fandtes i moser. Mosens gaver var således mange, så måske kunne menneskeofringerne være givet til guderne i stor taknemmelighed og forventninger til flere mosegaver.

C. J. Beckers offerfund af keramikkar stod placeret i gruber med blødere tørvemasse en halv meter under jernalderens tørveoverflade. Der var blevet gravet sirlige huller med lige kanter i selve tørv til offergaverne.

Der blev sikkert såvel i Uldum Kær-området som i andre kær gravet tørv i jernalderen. Således findes der på Hjortsvang Museum en tørvespade angiveligt fra jernalderen. Spaden er ca. 38,5 x 31 cm og fundet i Linnerup mose. Tørvespaden er Hjortsvang Museums bomærke.

Måske var moseligene simpelthen en særlig slags begravelse, der skulle fore-

Uldum-pigen: Er den 11-12-årige unge jernalderpige et frugtbarhedsoffer?
Foto: Allan Skou Larsen.

Tørvespade fundet i Linderup Mose fra udstillingen på Hjortsvang Museum. Iflg. museet er spaden fra jernalderen. Foto: Hjortsvang Museum, venligst stillet til rådighed.

tages i tørvelaget. Eller måske var det helt særlige og bestemte personer, der skulle ende i mosen. Kunne en ung pige som "Uldum-pigen" ofres som en simpel frugtbarhedsritus, og blev hun tilfældig udvalgt?

Der tolkes i disse år på mange af både de danske og de udenlandske mose- lig, og Uldum Kær-menneskedelene bør også indgå i et sådant tolknings- og forskningsarbejde.

Nye undersøgelser med nye videnskabelige metoder kan give helt nye tolkninger og vidensbaggrund for at forstå oldtidens mest omdiskuterede fæ- nomen: Moseofringer af mennesker – eller hvad det nu har været. De fundne menneskedele og fundomstændighederne i Uldum Kær kan ikke detaljeret behandles i denne artikel, dette må vente til en senere lejlighed.

Oldtidens netværk til og fra kæret

I sommeren 2009 præsenterede Silkeborg Museum en spændende udstilling om Tollundmandens verden kaldet "*Fra Bjældskovdal til Athen*". Udstillingen beskæftigede sig med at vise førromersk jernalders mange udenlandsforbindelser til både det nuværende Tyskland og Grækenland. Udstillingens metode var at vise et lokalt dansk jernaldersamfunds hele kulturbillede med påvirkninger fra europæiske beslægtede samfund set med samtidens "øjne".

Artiklens forfatter (tv) på besøg på Panum Institutet i København på jagt efter Uldum Kærfund. Professor Niels Lynnerup præsenterer her de tre kasser fra Uldum Kær. Foto: Lisbet Fløe.

En sådan metode kan også bruges for jernaldersamfundene omkring Uldum Kær. Så kunne vi kalde kulturlandskabet for Uldum-Pigens verden – ”Fra Uldum Kær til Toscana”. Toscana er det område, hvor etruskerne herskede og udviklede et ensartet kulturområde i hele Mellemitalien i tiden før år 0. Deres kulturpåvirkninger og kunsthåndværk spredtes i store dele af Europa bl.a. via Grækenland. Handel og påvirkning er herfra også nået Skandinavien og helt sikkert også tilbage igen.

I løbet af *førromersk jernalder*; århundredene før år 0, vokser befolkningen, ressourcer skabes og forbruges. Landskabet åbner sig med store græsningsarealer, og der bliver træmangel til bl.a. opvarmning i huse og pyro-teknologi, f.eks. keramikbrænding. Hermed bliver mosetørven et godt brændselsalternativ.

Der er indtil nu fundet flere spor af førromerske jernalder-huse rundt om kæret, bl.a. seks huse ved Tørring Fæld ud til kæret ved en udgravning fra 2007 samt syv huse i Gretkær ved Ølholm udgravet i 2002 og endelig huse fundet i forbindelse med gas-gravningerne fra midten af 1980'erne også i Ølholm.

Rundt om kæret bliver der i disse år fortsat udgravet huse og andre vidnesbyrd om betydningsfulde jernaldersamfund, der sagtens kunne have været aktive katalysatorer for udenlandske kulturpåvirkninger. Således fra udgravningen i 2009 i Uldum Syd, hvor der foruden et bronzealderhus var spor fra flere jernalderhuse med større hegnsforløb og bl.a. et helt keramikkar.

Fra de igangværende udgravninger på motorvejsstrækningen tæt på Ølholm er fundene begyndt at komme ind på Horsens Museums Fundværksted, og det drejer sig ikke mindst om endog særdeles fine fund fra jernalderen.

Ved en senere lejlighed vil disse udgravninger og fundene blive formidlet til lokalegenen via forskellige aktiviteter.

Bynavnet ”*Uldum*” var oprindelig Wollum (år 1330) og senere Woldom (år 1475), begge versioner er tolket som værende afledt af ordet, ”uld”. Uanset om denne stednavnetolkning holder, har egnen sikkert en stor ufortalt historie om får og uldproduktion.

Ulden var i oldtiden en uundværlig del af beklædningen, og vikingetidens europæiske magtudfoldelser gennemførtes med teknologisk højt udviklede vikingeskibe, sat med sejl vævet af bondelandets fåre-uld.

Herfra er der ikke – hverken i tid eller afstand – langt til Jelling kongecenter og nationsdannelse, men denne historie må fortælles en anden gang.

På vej hjem fra en rekognoscering sidste år i Uldum Kær fandt min kollega Jens Jensen tæt på Kærvejen et konkret udtryk for kærrets udenlandsforbindelser. En turkisblå importeret dobbeltkonisk glasperle fra netop jernalderen glimtede i efterårssolen.

Kunne det være den levende Uldum-pige, der havde tabt en perle på vej hjem fra den båd, der lastet med varer fra fjernere sydlige egne, var fortøjet til å-breden 100 meter derfra?

Importeret glasperle fra jernalderen fundet i Uldum Kær 2009. Foto: Horsens Museum.

Note:

- 1 Allan Skou Larsen, arkæolog, koordinator for Horsens Museums Fundværksted (tidl. projektleder vedr. Uldum Kærs oldtid).

Årets overraskelse i Jellingforskningen: Oldtidsminderne i Jelling er tænkt langt større, end vor tids forskere hidtil har anet. Længe har man vidst, at midten af de to høje lå på den linje, der går gennem skibssætningen, og at den store runesten om Harald Blåtands bedrifter står på den samme linje, præcis midt mellem højenes centre. Det kan være imponerende nok, men der er meget mere: Skibssætningen stopper ikke under Nordhøjen midt i billedet, den fortsætter, så Nordhøjen ligger midt i skibet – her vist med gult. Og diagonalerne (de to hvide stiplede linjer) mellem palisadens fire hjørner mødes i rette vinkler i et kryds (kors) lige over gravkammeret i Nordhøjen. Hver af palisadens sider er lige lange ca. 360 meter eller 1200 fod.

Korsvejene i trelleborgene er orienteret efter verdenshjørner. I Jelling peger korset måske mod solop- og nedgangens yderpunkter (solhverv). Der er små variationer i vikingernes verdenshjørner, der kan forklares med forskelle i terrænet. En bakketop kan flytte oplevelsen af, hvor solen går op eller ned, nogle grader. Palisadens hjørner og afstande kan være afsat med reb og udgangspunkt i en stolpe i Nordhøjen mægt til den, der er fundet i Sydhøjen.

De uregelmæssige hvide streger og felter er udgravninger for 2010. De sorte firkanter er 23 meter lange trelleborghuse fra anden halvdel af 900-tallet. De følger i ens afstand palisaden og har nok ligget hele vejen rundt. Kongens hal kan have været i midten, måske under kirken. Under pilen foroven er den eneste indgang, der er fundet indtil nu. En cirkel af prikker i nordvesthjørnet viser, hvor lille ringborgen Aggersborg er sammenlignet med Jelling. Aggersborg kaldes Nordeuropas største vikingeborg. Men nu er Jelling større! Er der mere end en tilfældighed i, at ringborgen Fyrkat ved Hobro er 120 meter i indre diameter, Aggersborg er 240, mens palisadesiderne i Jelling er 360 meter? Oprindeligt foto ca. 1999: Vejle Museum.

Kongens gård i Jelling

NATIONALMUSEET SIGER, AT KONGSGÅRDEN I JELLING ER FUNDET. 2010 BLEV ÅRET FOR JELLINGS STORE COMEBACK SOM KONGESÆDE. TIDLIGERE ÅRS ØRKENVANDRINGER UDEN FUND ER AFLØST AF SENSATIONELLE OPDAGELSER. MEN DET ER MYSTIKKEN OM JELLING IKKE BLEVET MINDRE AF - TVÆRTIMOD.

AF LEIF BAUN¹

”Jeg er glad for, at Jelling har fået sin betydning tilbage.”

Dette udbrud af borgmester Arne Sigtenbjerggaard i august 2010 afspejler, hvordan vurderingen af Jelling svinger som aktiekurser på børserne. Jellingforskerne var begyndt at betragte Jelling som en teaterkulisser mere end som et reelt magtpolitisk støttepunkt for kongemagten. De småfund, der var gjort, stod slet ikke i noget rimeligt forhold til de enorme kræfter, der har været sat ind på sagen. I forhold til kongens påståede nærvær i Jelling – runestene står her trods alt – er det også påfaldende magert, hvad der er af sagn om den gamle kongeby. På dét punkt kan Jelling slet ikke måle sig med Lejre.

I årbogen sidste år afspejlede ”Jellingkapitlet” en undren over den påfaldende tavshed, der sænkede sig over Jelling efter de hektiske årtier som kongeligt centrum. Den undren er ikke blevet mindre efter de overraskende arkæologiske opdagelser i 2010, der langt overgik de efterhånden noget nedstemte forventninger. Vikingetidens Jelling har været endnu større og mere avanceret end hidtil antaget. Men når der gøres nye fund, stiger også mystikken om den glemsel, der ramte Jelling. Det synes for ringe en forklaring blot at sige, at Jellings nedtur skyldes, at kong Haralds efterfølgere lagde deres magtudøvelse i England. Først med Svend Estridsen små 100 år efter Harald Blåtands tid fik Danmark atter en ”indenrigspolitisk” konge.

Men nu er Jellings reelle indhold så ved at blive genopdaget ad arkæologisk vej som erstatning for de fraværende ord i de få skriftlige kilder.

Kongsgården i Jelling har længe lignet et dansk sidestykke til Loch Ness-uhyet. Men den evige diskussion om, hvorvidt kongsgården i Jelling overho-

vedet havde eksisteret, stoppede midt i juni 2010. Nationalmuseets arkæologer fandt flere brikker, som fik dem til at sige: ”Det må være kongsgården”. Spor af tre huse af den slags, der kendes fra ringborgene Trelleborg, Fyrkant og Aggersborg, dukkede op. De lå med den samme ca. 11 meters afstand til palisaden, det halvanden kilometer lange hegn, der har omgivet højområdet. Husene ligger måske parvis med gavlingangene mod hinanden. Der var så mange tegn på planlægning, at arkæologerne en tid overvejede, om de havde fundet en ”firkantet ringborg”.

Men så dukkede der et hus op, der vendte ”forkert”. Det havde gavlen mod palisaden, ikke langsiden. Dermed bliver planlægningen lidt mindre kasernepræget. Måske er Jelling en mellemting mellem ringborgene, der mest hører til i Vestdanmark og de sjællandske rigdomscentre i Lejre og Tissø med de store kongehaller. En ny slags kongemagts symbol på det (gen)forenede danerrige? Kort fortalt mener arkæologerne, at husene, der er fundet i det nordøstlige hjørne af palisaden, kan spejles rundt i alle fire hjørner, og at kongens bolig har ligget i midten. De seneste 30 år har man troet, at der lå tre trækirker under den nuværende Jelling Kirke. Men nu er der signaler om, at det ældste lag af bygningsspor måske ikke var en kirke men en kongehal.²

Gennem mange år var det en sandhed, at træet til Ravningsbroen var fældet 979-980. Så blev der rejst tvivl om dateringen. En ny undersøgelse af årringene i Ravningsbroens stolper ender med et byggeri i årene 980-85.³

Dermed er broen stadig placeret i Harald Blåtands tid. Lige som Jelling, forbedringen af Dannevirke, befæstninger i Ribe, Århus og trelleborgene også tilskrives denne byggeglade konge. Ravningsbroen, Jellingpalisaden og trelleborgene har flere ting til fælles: De er ca. lige gamle, de har aldrig været repareret, og de forsvinder efter meget kort tid, ned til få år. De synes at forsvinde med Harald og hans dramatiske men ustabile version af kongemagten.

Efterfølgeren Sven Tveskæg lignede sin far på mindst ét punkt: Magtudøvelsen var kraftig. Men den store forskel er, at Harald huskes for hændelser i Danmark, mens Sven ser ud til at have haft en mere offensiv linje, der blev udøvet i udlandet. Han lagde sine kræfter i erobringen af England. Unægtelig et stort skifte fra besværet med at holde tyskerne på afstand til at kunne erobre det engelske rige. Det må have kostet en stor del af den danske militærmagt. Men ikke mere end, at den danske sydgrænse blev holdt i hævd.

En forklaring på forbedringen af den danske position kan være, at Harald Blåtands lange tid ved magten trods alt skabte et militærapparat, som Sven Tveskæg kunne bygge videre på. Det er også muligt, at tyskerne er overvur-

derede. Længe har en del forskere ment, at Hedeby var under tysk herredømme i 974-83. Kilderne blev læst sådan, at Harald tabte en krig i 974, og at det ud fra runestenstekster måske var sønnen Sven, der erobrede byen tilbage. Et helt nyt fund i Hedeby af mønter, der menes slået af Haralds møntmester, kan dog rokke ved dét billede.⁴ Man kan jo ikke slå mønt i en by, der er under fremmed herredømme.

Hemmelighedsfulde runeord

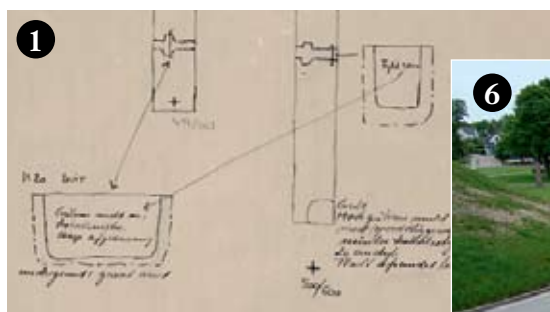
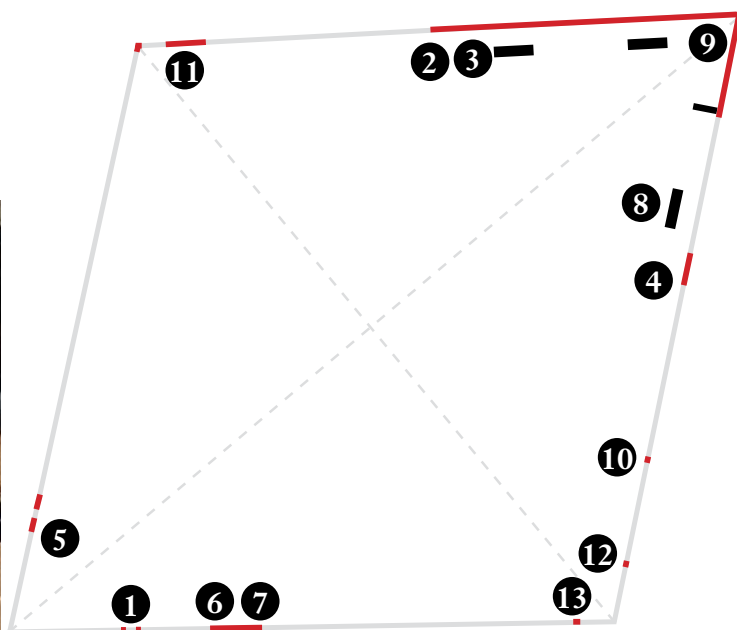
Og så er vi tilbage ved hjertet i Jellingmonumentet: Teksten på den store runesten - "...sa Haraltr ias sar uan Tanmaurk ala ...", det vil sige, "den Harald som sig vandt Danmark hel...".

Hvem taler på den store runesten? Harald, vil man straks tænke, for det siger stenen jo selv. Eller gør den? Kong Gorm indleder sin Jellingsten med ordene: "Gorm konge gjorde...". Haralds runesten indledes med ordene: "Harald konge bød gøre...". Den lille nuance i ordvalget løsner kong Haralds greb om monumentet. Teoretisk kan han være initiativtager til dele af monumentet uden at have set det færdigt. Saxos sandhedsværdi er omdiskuteret. Men hans historie om, hvordan kong Harald mister magten, mens han lod folket slæbe en sten til sin mors grav, siger faktisk, at Harald måtte opgive at gøre Jellingmonumentet færdigt. Med mindre man vil hævde, at der var tale om en tredje Jellingsten! Det gør enkelte sagn, når de udnævner forskellige sten, bl.a. Tirslundstenen mellem Brørup og Holsted og en nu forsvundet sten ved Bække til at være den sten, Harald måtte opgive.

Hvornår tales der? I sig selv siger teksten ikke meget mere end, at ordene må være formuleret, efter at Harald blev konge og tilsluttede sig kristendommen. De seks runelinjer falder i to halvdele. Første halvdel fortæller om Haralds afstamning og anden halvdel om, at han vandt Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Indholdsmæssigt kan sidste halvdel være skrevet efter Haralds død, eller i hvert fald senere end første halvdel.⁵

Hvad siges der? Hvad betyder ordet "uan". Vandt? Samlede? Vælger man første mulighed, er der to spørgsmål: Hvorfor havde Harald som kongesøn brug for at vinde riget, og hvem vandt han over? Vælger man oversættelsen "samlede", lyder det næsten som om, Harald turnerede rundt og bankede sognerådsformænd på plads, indtil al modstand var udraderet. For en tid, men så kom borgerkrigen over ham og tog hans magt og liv! En runestens tekst kan i flere tilfælde udlægges som stenrejserens krav på eller hævde af

Palisaden rundt

Forklaring til billederne findes på side 28-29.

Palisaden rundt...

Forrige opslag viser en stribe billeder fra de seneste fem års undersøgelse af den store palisade, der har omgivet kongens gård i Jelling og de oldtidsminder, vi stadig kan se: Høje, runesten og kirke. Palisadens forløb ses på luftfotoet side 22 og er vist som en stregtegning side 26. De dele af palisadens omrids, der rent faktisk er fundet og afdækket, er side 26 vist med rød farve.

1. Det allerførste glimt af palisaden fik forskerne, da en mindre prøvegravning omkring 1. oktober 2005 skulle sikre evt. oldtidsspor, inden den daværende Jelling Sparekasse fik lov at bygge et nyt hovedsæde. Ingen anede dog dengang, hvad det var for nogle sære figurer, udgraveren, museumsinspektør Folmer Christiansen, opdagede.⁶
2. Den 24. oktober 2006 begyndte Vejle Museum at grave efter nordspidsen af skibssætningen i Jelling.⁷ Dagen efter blev en øst-vestlig ”streg” afdækket af gravemaskinen. Den lignede en stribe grus i den lerede undergrund og fik ikke ret meget opmærksomhed på grund af de store stenfund fra skibet. Billedet viser sporet af palisaden, som det så ud 10. maj 2007, da forskerne kiggede nærmere på det. I august samme år fulgte de det over 190 meters længde, indtil det endte i et 76 graders hjørne.⁸
3. Under fotoet fra 10. maj 2007 viser pilen, hvor palisadevæggen er afbrudt af en indgang. Foreløbig er der ikke fundet andre, men har nok været en på hver side. Skibssætningens nordstævn stikker frem i billedets venstre midte. I baggrunden øverst til højre ses Nordhøjen, der er centrum i den ca. 354 meter lange skibssætning.
4. Ud fra palisadehjørnet afstak arkæologerne en sigtelinje mod sydsydvest ned over marken. Den linje skulle palisaden følge, hvis den var regelmæssig. En prøvegravning bekræftede teorien, og Jelling havde fået et nyt hidtil ukendt oldtidsminde i gigantstørrelse. Fotoet er fra 20. august 2007.
5. 25. august 2008 blev vestsiden af palisaden fundet, lige der hvor den ”skulle” ligge. Nu stod det klart, at skibssætningen havde været omgivet af en enorm indramning af en eller anden art. Fotoet viser en situation 21. april 2009, hvor endnu en stump af den karakteristiske stribe med udposninger er kommet frem. Til venstre ses lektor Mads K. Holst og til højre museumsinspektør Steen Wulff Andersen. Bunden af udgravningen her viste for første gang, at palisaden har bestået af lodrette planker, hvis aftryk i jorden mindede om enden af træjernbanesveller.
6. 10. juli 2007 viste en prøvegravning efter et par nedrevne huse lige syd for Sydhøjen noget, der lignede palisadespor.⁹ Dengang turde forskerne dog endnu ikke helt tro på det. Men den var god nok. Billedet her er taget 8. juli i år, hvor et 31 meter langt stykke af palisaden blev afdækket. Det forsætter under huse, der nedrives i 2011. Vejen til venstre fjernes, så Sydhøjens fod til venstre for vejen får fred.
7. Bunden af sporet på foto 6 viste tydeligt de lodrette planker, der måler op til 15 gange 30 cm. De har stået side ved side i en gravet grøft, der er pakket med ler og sten. Udposningerne er lodrette støttestolper, der står for ca. hver femte planke. De står tæt på trævæggens yderside

og lidt fra væggen på indersiden, fomentlig fordi de her skulle bære en løbegang, der hang som en hylde om palisadevæggens inderside. Bunden af sporet ligger omkring 1,25 meter under nutidens overflade og enkelte steder helt op til to meter nede. Palisaden vurderes til at have været op mod 4-5 meter høj over jorden. Det skøn bygger på, at palisaden er gravet meget langt ned i en næsten umulig lergrund. Tagbærende stolper i samtidens huse, der skulle bære langt mere, er ikke gravet nær så dybt. Fotoet her er taget 23. juni 2010 i samme retning som foto nr. 6. Palisadesporets inderside er venstre side af den mørke stribe.

8. Stolpehullerne fra et af de tre ensartede trelleborghuse langs palisadens inderside, fotograferet mod nordnordøst 14. juni 2010. Det er ca. 23 meter langt, ca. 7,5 meter bredt. Ca. 11 meter til højre for højre stolperække ligger palisaden, parallelt med huset. Hvor personerne står, er der et vindfang, som kun kendes fra husene på ringborgen Fyrkat ved Hobro.

9. Set i modsat retning af foto nr. 8 den 15. juni 2010. Endnu et stykke af palisadesporet er afdækket. Fotoet er taget fra en jordbunke lige ovenpå nordøsthjørnet. Højre flag i billedets øverste højre hjørne giver et indtryk af palisadens størrelse. Flagstangen på Nordhøjen står midt i palisadens diagonaler. Fra billedets synspunkt til palisadens modsatte hjørne er der dobbelt så langt som til flagstangen eller i alt ca. 576 meter!

10. En stribe små udgravninger gav flere holdepunkter for palisadens placering. 3. august 2010 så der sådan ud i haven nord for Vejlevej 7. Huset øverst til højre er Thyrasvej 6.

11. I nordvesthjørnet af markedspladsen nord for Jelling Kro blev den nu velkendte stribe med udposninger fundet, præcis hvor gps-målingen forudsagde det. Fotoet er fra 26. juni 2010 og set mod øst. Fem dage før fandtes det nordvestlige palisadehjørne ca. 20 meter vestligere.

12. Det sydøstlige hjørne er ikke fundet. Men to meter under nuværende overflade ligger sporet syd øst for Smededammen. Herfra er der ca. 30 meter til det sted, hvor hjørnet "bør" være. Der er en lille usikkerhed, da det ser ud til, at de ellers rette sider af palisaden krummer en smule indad, lige før de når et hjørne. Fotoet er taget 5. august 2010 i lighed med nr. 13.

13. 4. august 2010 lykkedes det endelig at finde palisadesporet syd for Smededammen ca. 30 meter fra det beregnede sydøsthjørne. Det skete næsten fem år efter, at de første spor af palisaden var dukket op. Fundet var vigtigt, fordi der havde været tvivl om, hvorvidt hegnet nu også forløb i en ret linje på sydsiden, og hvordan det lå i forhold til Smededammen. Det er usikkert, hvor gammel dammen er. Den nævnes i en kontrakt 1666 under navnet Skiddendammen.¹⁰

Det er svært at forestille sig, at kong Haralds folk har bygget palisaden i vand. Lavningen har nok været der, ellers ville palisadesporet på østsiden ikke ligge så dybt. Men vandet har kunnet løbe væk. Først senere er den spærring opstået, som dannede dammen. Forskerne håber, at dammen gør undergrunden så fugtig, at man en gang kan finde bevaret træ, der måske kan datere hele palisaden via træets årringe.

Den tilskrives lige nu kong Harald Blåtand på grund af dens størrelse og velplanlagte linjer, og fordi trelleborghusene, der er ret præcist dateret til sidste del af 900-tallet, tydeligvis retter sig efter palisadens forløb. Det store hegns alder indkredses også af den geometriske sammenhæng med gravkammeret i Nordhøjen, der er årringsdateret til 958-959. Palisaden kan formentlig ikke være meget ældre. Det synes mest praktisk, hvis palisadehjørnerne er afsat i forbindelse med påbegyndelse af Nordhøjen eller senest ved overdækningen af gravkammeret. Alle fotos i denne artikel: Leif Baun.

nogle rettigheder. Teksten synes at antyde problemer for Harald med at få anerkendt sin kongeværdighed. Hvorfor skal det samme skrives tre gange? Først får vi at vide, at Harald er konge, så at han er søn af sin far og mor og til sidst, at han vandt Danmark. Hvis han er konge, har han naturligvis vundet riget. Eller var der stadig modstand? Nævner han både sin far og sin mor, fordi han skal bruge arverettigheder efter dem begge for at være konge over hele riget? Havde han rivaler med lige så stærke arvekrav?

Hvad betyder ordet Tanmaurk? Er Danmark på Haralds sten noget andet end Gorms Danmark(sbod)? Var Haralds rige større end Gorms? Landnavnet Danmark bruges af englændere allerede i 890'erne. Store anlæg som Kanhavekanalen på tværs af Samsø, Ribes anlæggelse og opførelsen af Dannevirke fra tiden lige efter år 700 tyder på, at der var et helhedssyn på Jylland-Fyn-Sjælland allerede så tidligt. Kong Harald skabte ikke Danmark, men måske genopfandt han det.

Hvad betyder så "ala"? Hel eller helt? Der er forskel på at vinde magten helt eller at hele landet, det vil sige genforene det. Er Jellingmonumentet og runeteksten svar til kritikere, der anså Harald for at være en kupmager?

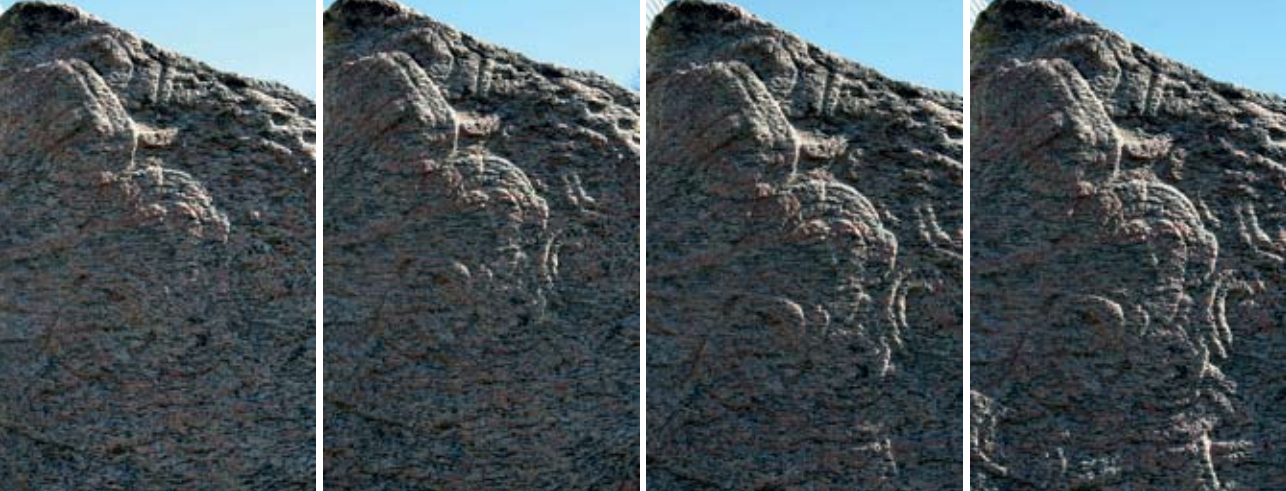
Fundet af palisaden har gjort vikingetidens Jelling meget større. Samtidig sætter den skel. Den er en vældig indramning, men der må også være noget

◀ Jelling og Hærvejen kort ind i 1800-tallet. Den røde streg viser skibssætningens sejlretning mellem to højgrupper, der ses i lyseblå signatur med en tredje højgruppe lidt længere mod nord i nabosognet Kollerup, synlig fra Nordhøjen midt i skibet og midt i palisaden. Øst for Fårup Mose viser den sorte streg fundet af en vejdæmning af ukendt alder med hjulspor. Den peger mod herregården Fårupgård, hvor rester af en middelalderlig munkestensskælder er fundet syd for bygningerne på "Slotsbanken". Den lyseblå Mølvangvej er 1,5 km lang "Champs Élysees", der rammer Sydhøjen.

▶ Til højre ses Sydhøjen fra Galgehøj. Om vejen er helt tilbage fra vikingetiden, er usikkert. Men den kan bruges til at spørge: Var der processionsveje til kongemonumenterne?¹¹

Solen genføder hver dag Kristus på den store runesten, her den 10. april 2010 kl. 11.15-12.27.

uden for rammen. Omkring 300 meter nordøst for palisadens nordøsthjørne, øst for gården Nørrelide, blev 2009 fundet et trelleborghus af samme type som de tre på palisadens inderside. Det er nok ikke en landbrugsbygning. Kan det være en forpost, en slags "billetluge" til kongsgården? Ligger der tilsvarende huse ud for de andre hjørner?

Landsbyen Jelling lå endnu i 1800-tallets første del i "læ" øst for højområdet. Men hvor lå den før?

Landsbyer vandrede i oldtiden. Byens forgængere i ejerlauget Jelling kan følges i en ubrudt perlerække, der danner en stribe som i et liggende 9-tal. De ældste spor af fortidens gårde er over 2000 år gamle. 9-tallets fod står nær Fårup Mose, sydvestligt i ejerlauget. Herfra bevæger bebyggelsen sig op i alder og mod nordøst i placering. Rester fra vikingetiden, begyndelsen af 900-tallet, er fundet sydøst for højområdet lige syd for jernbanen (Amhøjvej 2).¹²

Et hus fra 1000-tallet ligger oven i palisadens nordside. Da er palisaden

Nobel Arkitekter vandt en konkurrence om klimaskærm til Jellingstenene. En prøveopstilling 19. maj 2010 viser skyggeeffekten i minutterne omkring middag, hvor den på grund af montrens tag er *mindst*.

Den oplevelse får man ikke fremover på grund af monterne, der opstilles i 2011.

allerede væk og hele området måske ”ommatruleret” med en anden orientering. Palisaden indrammer 12,5 hektar. Heraf er ca. 10.000 kvm eller omkring 8 procent udgravet i sommeren 2010. Men det er nok til, at der er fundet tre huse fra 14-1500 årene. Det antyder, at dele af middelalder-Jelling har ligget på højdedraget østnordøst for kirken.

Monumental forandring

Disse linjer skrives midt i september 2010. Om en måned fortsætter udgravningerne både i nord-østhjørnet af palisaden og ved runestenene.

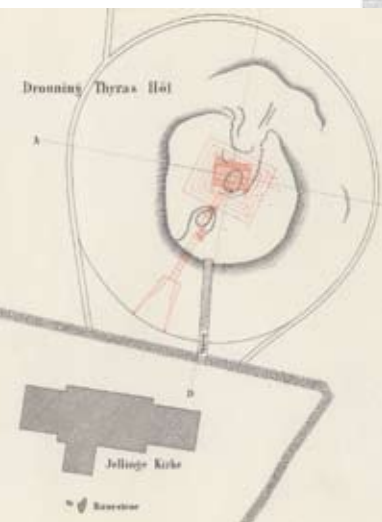
En stor forandring er på vej for Jellings runesten. For at beskytte dem mod klima og mennesker skal de bag sikkerhedsglas og klimastyrede monter. Det vil ændre indtrykket af runestenene kraftigt, især i sollys, fordi monterne kaster skygger på stenene, som det ses herunder på en modelopstilling. En

stor forandring er også, at den store runesten ikke længere kan ses fra Sydhøjen.

Man vil ikke vende montren over den store runesten 180 grader, for så siges indtrykket at blive for lukket, når man går ud gennem kirkedøren. Den lys- og skyggevirkning, der er vist øverst på dette opslag, kan have været anderledes i oldtiden, fordi stenbillederne formentlig har haft farver. Vi ved ikke, om stenen har stået i det fri, da den var ny, eller om den var synlig for alle hele tiden. Dens billedpragt og budskab er så stærkt, at den må have

Forskerne drømmer om at genåbne dele af den gamle gallerigang til gravkammeret i Nordhøjen. Uden at ødelægge oprindelige jordlag i højen kan man her studere bl.a., om der under denne del af højen er bygningsspor fra den kongelige bolig, man nu mener er den ældste bygning under den nuværende kirke. Illustrationerne viser, hvor gangen, der blev gravet 1861, lå. Tegningerne er som kortet side 30 fra J. Kornerups bog fra 1875, "Kongehøiene i Jelling" og gengives med tilladelse fra Nationalmuseet.

været en aktiv del af datidens hverdag i mindst lige så høj grad som altrene senere var det i kirken.

Noter:

- 1 Leif Baun, f. 1960, har siden 1989 været journalist i bl.a. Jelling for Vejle Amts Folkeblad og har i den funktion fulgt arkæologernes aktiviteter i området. Denne artikel er skrevet bl.a. på baggrund af mange samtaler med bl.a. museumsinspektør Steen Wulff Andersen, Vejle Museum, Jellingudgravningens leder Mads Dengsø Jessen, lektor Mads Kähler Holst, Århus Universitet, og Jellingprojektets leder Anne Pedersen, Nationalmuseet. Teksten er dog udelukkende forfatterens ansvar.
- 2 Jellingprojektet halvårsrapport - http://jelling.natmus.dk/fileadmin/site_upload/jelling/pdf/Statusrapport_medio_2010.pdf
- 3 Ravningsbroens datering - <http://www.nnu.dk/dendro/A5683RapRavningEnge2009.pdf>
- 4 http://jelling.natmus.dk/ny_viden/sensationelle_moentfund_i_hedeby/.
- 5 Leif Baun Christensen, Jelling - Kronen på værket, 1991, s. 70-74.
- 6 Tak til Steen Wulff Andersen for fremfindning af den originale udgravningsrapport.
- 7 Vejle Amts Årbog 2008. s. 6ff: Peter Mohr Christensen: Nye brikker til Vikinge-Jelling.
- 8 Vejle Amts Årbog 2008, foto på bagsiden.
- 9 Vejle Amts Årbog 2008, foto side 18 øverst til venstre.
- 10 Vejle Amts Årbog 1922: J. Heltoft: Af Jelling Sogns Historie, s. 126-130.
- 11 Vejlene ses på Videnskabernes Selskabs kort fra 1786. Nogle af vejstykkerne kan være opstået ved udskiftningen 1781, selv om så lange lige stykker ikke ses så ofte. Udskiftningskortet viser også nogle mere snoede veje. Desværre er udskiftningskortet en kopi, først tegnet i 1811, og det giver usikkerhed om, hvilket tidspunkt kortet især. Den dag i dag skærer Mølvangvej lige tværs gennem Galgehøj med retning mod et af de østligste spor af Hærvejen.
- 12 KUML 1999, F. Christiansen: Jelling. Bebyggelse fra jernalder og vikingetid, s. 181-220.

Prinsessebortførelse

OM EN ”PRINSESSEBORTFØRELSE” FRA HORSSENS 1261
– OG BEGIVENHEDENS STEDLIGE SCENE.

TILEGNET OLAF OG RIKKE OLSEN

AF EBBE NYBORG¹

Årtierne efter Valdemar Sejrs død 1241 var præget af uro og krige. Hans tre sønner, Erik, Abel og Kristoffer kom til magten efter hinanden. Men de stredes indbyrdes, og både Erik og Abel fik en voldelig død. Ud af stridighederne fremstod der to konkurrerende kongelinjer, Abellinjen som sønderjyske (slesvigske) hertuger, og Kristofferlinjen, der nok kunne holde sig ved kongemagten, men kun i en stadig krisetilstand.

Rigets indre fred forstyrredes af oprør og af en opslidende kamp mellem kongemagten og kirken. Udadtil truede et net af koalitioner riget. Sønderjyllands hertug var her fast aktør, men dertil kom Holstens grever og forskellige andre tyske fyrster samt fra tid til anden de andre nordiske riger Norge og Sverige.

Faren fra de to sidste blev afbødet 1257, da kong Kristoffer ved et møde ved Götaelvens munding nåede til et forlig med den norske og den svenske konge om gensidigt at opgive alle krav mod hinanden. Selv døde Kristoffer 1259, og regeringen førtes herefter af hans dronning Margrethe (Sprænghest) på vegne af deres unge søn Erik (Glipping).

De tre riger beseglede freden ved indgåelse af kongelige ægteskaber. Brudene (og medgifterne) skulle leveres fra dansk side i form af to døtre, Sofie og Ingeborg, af den 1249 myrdede Erik Plovpenning. 1260/61 blev Sofie gift med den svenske kong Valdemar. Og 1261 var det meningen, at Ingeborg skulle rejse til Norge og ægte tronfølgeren Magnus (Lagabøter), søn af den regerende konge Håkon Håkonsen (død 1263).²

Vi har ikke fra dansk side nogen kilder til omstændighederne omkring den norske sendefærd, som skulle hente Ingeborg. Men den er ret nøje skildret i

en af de mest interessante kilder til Nordens historie i 1200-tallet, islændingen Sturla Thordarsons Håkon Håkonsens Saga, der må være skrevet i årene 1264-65 på opdrag af den da nytiltrådte kong Magnus.³

Her berettes det, hvordan Håkon Håkonsens hofkapellan Askatin blev sendt til Danmark og traf aftale om giftermålet med ”dronningen, grev Ernst (af Gleichen, Margrethes vigtigste rådgiver) og jomfruen (Ingeborg)”. Askatin kom tilbage med den besked, at:

”kongerne (Håkon og Magnus) skulle sende et hæderligt følge ned for at hente hende. De (danskerne) lovede at udstyre hende sømmeligt til hendes bortførd. Siden skikkede de (Håkon og Magnus) som sendemænd til jomfruen br. Håkon, bisp (af Oslo), Agmund Krøkedans, Borgar hans søn, Poul Gås og Lodin Staur. De havde syv skibe, hvoraf de fleste var store. Bispen havde en tyvesesse (et skib med tyve rorbænke), Agmund en stor drage og Poul Gås en anden. De havde et godt og vel rustet mandskab. Da de var rede, før de sydpå til Danmark og kom til Horsens i Jylland på den stævnedag, danskerne havde sat dem. Det var en halv måned før Olafsmesse (Skt. Olafsdag er 29. juli). Men da de kom dér, traf de ingen, hverken fra dronningen eller fra greven, der kunne give dem besked på deres ærinde”.

Mødestedet i sommeren 1261 var altså Horsens, hvortil de norske skibe er stævnet ind gennem fjorden. Men de fandt hverken dronningen eller hendes hof i byen. Og det, ved vi, var der gode grunde til. For Margrethe og Erik var med hele den danske hær i Sønderjylland, hvor de lidt senere på sommeren skulle lide et knusende nederlag til den sønderjyske hertug Erik og hans holstenske allierede i slaget på Lohede (28. juli).

Men var hoffet fraværende i Horsens, så fremgår det af Sturlas videre beretning, at hovedpersonen selv, prinsesse Ingeborg, var til stede i området, idet hun befandt sig i et kloster nær ved Horsens:

”Derpå sendte de (nordmændene) mænd op til det kloster, som jomfruen var i, og lod spørge, om der var truffet nogen forberedelser til hendes Norgesfærd. Hun svarede, at det hun vidste, var der slet intet gjort i så henseende. Hun sendte da en af sine svende til dronningen (i Slesvig) og lod spørge, om hun ville træffe nogen forberedelser til hendes færd; men dronningen gav det svar, at hun ikke så hurtigt kunne få noget i stand for hende på grund af den strid, hun havde med hertugen”.

Da nordmændene fik at vide, at dronningen og de mænd, der skulle drage

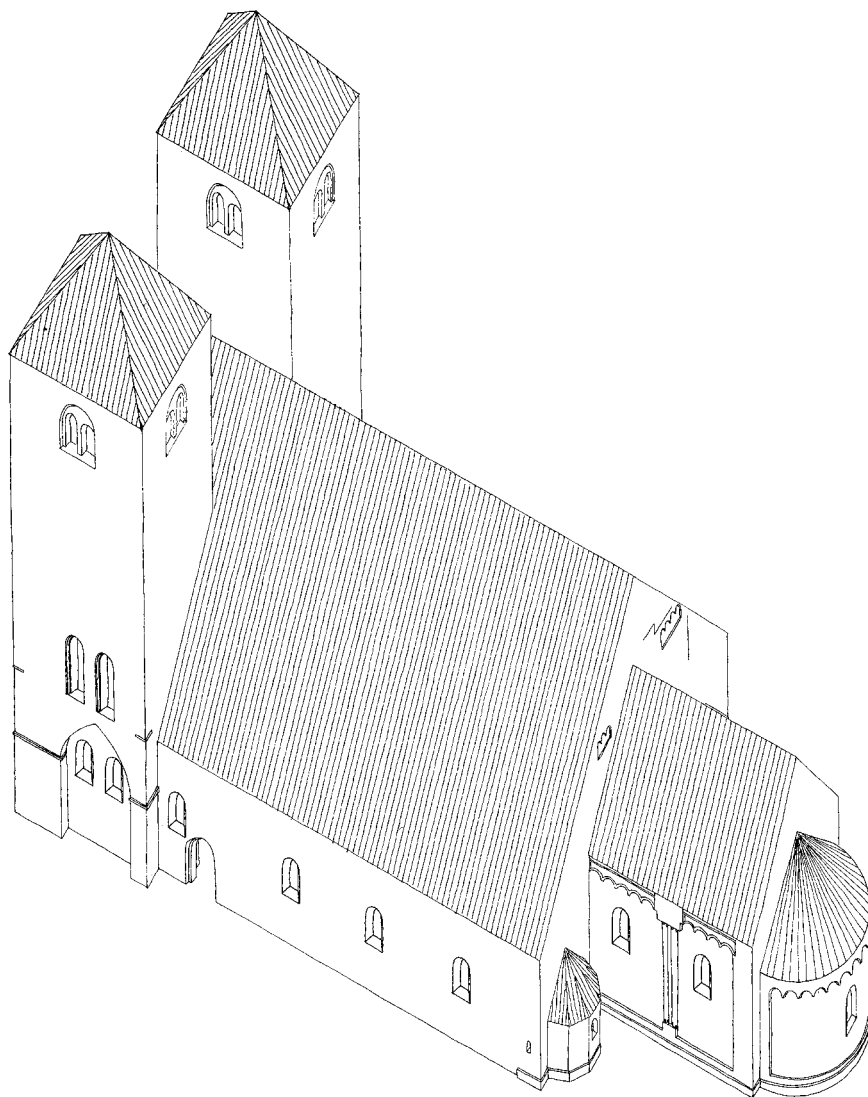

Fig. 1. Rekonstruktion af Horsens Skt. Ibs Kirke (nu vor Frelsers) i sin færdige skikkelse omkring 1225-50. Efter Danmarks Kirker.

omsorg for at udstyre hende til hendes Norgesfærd, intet ville gøre for hende:

”drog bisp Håkon og de mænd, der var på færd med ham, op til klostret for at træffe jomfruen og talte med hende og bad hende give sin sag Gud og Norges konge i vold. Jomfruen var først meget derimod, og navnlig sagde hun, at hun aldeles ikke var udrustet til så hastigt at drage bort. Men bispnen sagde, at alt, hvad hun trængte til, lå rede hos dem, og de sluttede deres samtale med, at biskop Håkon festede jomfru

Fig. 2. Blik mod Horsensområdet fra vest med Tamdrup Kirke og Bisgård i forgrunden.
Foto: Jesper Weng 2001.

Ingeborg med hånd på kong Magnus' vegne. Derefter aftalte de en stævnedag med jomfruen, da nordmændene skulle komme og hente hende, og hun følge med dem ned til skibene. Da stævnedagen kom, gjorde nordmændene sig rede til at gå i land, iførte sig deres fulde rustning, og satte mænd til at passe på skibene. Thi de havde stærk mistillid til danskerne, og selv havde de kun liden styrke i et stort land. Da de kom til klostret, bad de jomfruen holde sit ord og følge med dem. Hun gjorde sig da rede til at tage af sted med nordmændene, og med hende to riddere samt mange kvinder og svende. Prioren i klostret sagde ikke stort dertil, fordi han havde stor skræk for nordmændene. Det hele gik så hurtigt for sig, at ingen af danskerne vidste af det, før jomfruen var undervejs.”

De norske skibe sejlede til Bergen, og her stod brylluppet 11. sept. 1261.

Scenen i og omkring Horsens

Man kan spørge sig, hvorfor det danske hof havde udset sig Horsens (”Hros-sa-ness”) som skueplads for den danske afsked med Ingeborg. Kongsgården umiddelbart øst for byen må have rummet et repræsentativt hus i form af en nogenlunde stor hal (af træ eller sten?). Det har nok også spillet ind, at Horsens var en driftig by, og at man har kunnet imponere nordmændene med den helt nye og store Skt. Ibs kirke i byen, der må have været en af det mest moderne i Jylland (fig. 1).⁴ Man ser for sig de norske skibe ankeret op i fjorden foran åmundingen og byens tage med kirkens to statelige tårne ragende op.

Men hvilket kloster kan det have været, Ingeborg opholdt sig i? Netop samme år, 1261, skænkede ridderen Niels til Barritskov sin gård i byen til oprettelse af et gråbrødrekloster.⁵ Denne institution kan altså endnu ikke

have fungeret. Og et tiggermunkekloster ville næppe heller være det naturlige opholdssted for en kongedatter. Mest passende ville det utvivlsomt være, om kongedatteren nød ærbart ophold i et nonnekloster, og til et sådant ville det også passe godt med forstanderens benævnelse som ”prior” (”priorinn til klaustrsins”).⁶ Men der vides hverken at have eksisteret noget nonnekloster eller for den sags skyld noget munkekloster i egentlig nærhed af Horsens.

Det skulle da være, hvis den gådefulde basilika i Tamdrup (fig. 2) dengang havde været klosterkirke. Dens beliggenhed syv km vest for Horsens højt knejsende på en bakke ville unægtelig passe med sagaens ordvalg, at nordmændene drog ”op” til klosteret (”upp til klaustrs”). Og dertil har kirken både størrelse, arkitektur og kosteligt udstyr til at have haft klosterkirkestatus.⁷

Når der ikke findes noget vidnesbyrd om et kloster i forbindelse med Tamdrup Kirke, kunne det selvfølgelig skyldes, at det var nedlagt igen i tiden efter 1261. Faktisk blev en del mindre klostre i Århus Stift nedlagt allerede før reformationen, typisk i tiden o. 1400 efter 1300-tallets pest og befolkningsnedgang. Således betegnedes nonneklostret i Vissing ved Ry i begyndelsen af 1400-tallet som ”øde”. Og det blev nedlagt 1428 sammen med nonneklostret i Søby ved Hammel, der var beregnet til 12 nonner, men som nu kun rummede én.⁸

Men der haves ikke mindste spor efter nogen sådan klosternedlæggelse i Tamdrup.⁹ Og som yderligere, og afgørende, argument imod stedet som et kloster kan anføres et brev fra 1345, da kirken, præsten og degnen hver modtog en mindre pengegave.¹⁰ Tamdrup Kirke og dens tjenere er således her nævnt på samme måde som enhver anden sognekirke. Den kan ikke have været andet og mere end sognekirke, om end en betydningsfuld og langtfra almindelig sognekirke.

Var det ikke Tamdrup, de norske udsendinge drog op til, hvorhen da? Ja, Sturla kunne jo have opfundet hele den romantiske historie om bortførelsen fra klostret. Men han anses normalt for pålidelig, også i detaljer, selv om han naturligvis kan have været dårligt underrettet om lokale forhold i fjerne riger.¹¹ Vi kan ikke presse hans formuleringer. I ordene ”op til klosteret” ligger der vel ikke nødvendigvis nogen opstigning, men blot, at man drog ind i landet. Og hvis vi forudsætter, at nordmændene bragte heste med, hvad de utvivlsomt gjorde, har det været muligt for en deputation med vejviser at ride til et af Søhøjlandets klostre og tilbage samme dag.¹² Og Ingeborg, ridende i en damesaddel, har fint kunnet følge med ned til skibene ved Horsens på den aftalte dag.

Et af de to nonneklostre, som i givet fald kunne komme på tale, er det nævnte i Vissing, der kort før midten af 1200-tallet var blevet afbrændt af Abel (som hertug), og som i denne forbindelse betegnes ”nonnernes gård”.¹³ Det andet og øjensynligt betydeligere nonnekonvent lå i Ring ved Skanderborg Sø – noget nærmere Horsens (ca. 18 km i lige linje).¹⁴ Hvis der er nogen sandhed i sagaens beretning om bortførelsen, bør det være her, Ingeborg opholdt sig 1261.

Ring Kloster, der nævnes tidligst 1203, har ligget, hvor en lille å har sit udløb ved søens sydbred. Stiftelsen afløstes efter reformationen af en stor gård, hvis maleriske bindingsværksbygninger stod bevaret frem i 1970-erne. En udgravning 1972-73 gav interessante resultater. Således konstateredes der 18 stolpehuller tilhørende to træbygninger fra perioden ca. 1260-1300, en nord- og en østfløj, der har været henholdsvis ca. 18 og 28-32 meter lange. Disse bygninger udgør det første trækloster, der er konstateret arkæologisk i Danmark.¹⁵

Hvis dette var prinsesse Ingeborgs miljø 1261, har hun sikkert ikke mindst færdedes i nordfløjen, der rummede klostrets systue.¹⁶ Når hun befandt sig

Fig. 3. Håkonshallen i Bergen. Efter Norges Kunsthistorie.

ved søbredden, har hun hen over vandet kunnet se det store hvide hovedtårn på Skanderborg Slot, hvorfra hendes moder, dronning Jutta, i slutningen af 1240'erne havde plaget Øm-munkene.¹⁷ En række ubesvarlige spørgsmål kan stilles: Har Ingeborg mon i sin barndom opholdt sig på borgen hos sin mor? Og kan en sådan tilknytning til egnen have været bestemmende for Ingeborgs valg af Ring Kloster som opholdssted 1261? Alt tyder på, at borgen hørte til Ingeborgs arvegods, for den var blandt de jyske krongodser, som blev udlagt til hende efter brylluppet og kom under norsk administration.¹⁸

Brylluppet

Magnus' og Ingeborgs bryllup i Bergen var et gilde, som byen ikke havde set magen til. Pragtudfoldelsen skyldtes bl.a., at man til lejligheden kunne tage en mægtig, stenbygget hal i brug som ramme om festlighederne – den såkaldte Håkonshal, som stadig eksisterer (fig. 3). Trods hallens størrelse betød gæstebudets omfang, ifølge Sturla hele 1600 personer, at også to træbyggede haller i kongsgården måtte tages i brug. Magnus og Ingeborg bar kroner. Og i den hal, hvori kong Håkon selv var vært (Håkonshallen), ”skulle enhver selv vælge, hvad han ville drikke; og det skortede ikke mindre på vin end anden drik”.

I ægteskabet med Magnus, der blev konge ved sin fars død 1263, fødte Ingeborg fire sønner, af hvilke de to blev konger efter tur under navnene Erik (Præstehader) og Håkon Magnussen. Selv levede hun til 1287.

Litteratur:

- Bengtsson, Herman: Den höviska kulturen i Norden, Stockholm 1999.
Danmarks Kirker, Århus Amt, 1968-2008.
Danmarks Riges Historie (Bd. 2) ved Johs. Steenstrup m.fl., København 1898-1905.
Helle, Knut: Håkonar saga Hákonarsonar, i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, København VI, 1961, sp. 51-53.
Hørby, Kai: Status Regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319, København 1977.
Icelandic Sagas and other historical Documents relating to the settlements and Decents of the Northmen on the British Isles Vol II. Hakonar Saga and a Fragment of Magnus Saga ed. by Gudbrand Vigfusson, London 1887.
Ingvordsen, Jens: De gode nonners konvent i Ring, Århus 1987.
Norges kongesagaer oversat ved Alexander Bugge, Bd. 4, Kristiania 1914.

- Olsen, Rikke og Olaf: Nonneliv – især i Jylland, Skalk 1972, nr. 6.
- Rasmussen, Poul: Herreklostrenes jordegods i det 16. aarhundrede og dets historie, København 1957.
- Skyum-Nielsen, Niels: Fruer og Vildmænd I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340, København 1994.
- Smith, Gina Gertrud: De danske nonneklostre indtil ca. 1250. Kirkehistoriske Samlinger 1973, s. 1-45.
- Steen, Sverre: Ferd og fest. Reiseliv i norsk sagatid og middelalder, Oslo 1942.
- Tamdrup. Kirke og gård, red. Ole Schiørring, Horsens 1991.
- Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebisperid. Udvalg af Kilder til Danmarks Historie i Aarene 1241-1274 i oversættelse ved Jørgen Olrik, København 1906-08.
- Øm Klosters Krønike, oversat ved Jørgen Olrik, Århus 1968.

Noter:

- 1 Ebbe Nyborg er siden 1978 redaktør ved Nationalmuseets værk Danmarks Kirker. Han arbejder i disse år med udgivelsen af det gamle Vejle Amts kirker.
- 2 Om de politiske forviklinger Kr. Erslev i Danmarks Riges Historie, s. 53-61, Hørby 1977, s. 20ff., og Skyum-Nielsen 1994, s. 65ff.
- 3 Et større uddrag i dansk oversættelse er trykt i Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebisperid s. 81-109. Hele sagaen i norsk oversættelse i Norges Kongesagaer, s. 266ff.
- 4 Danmarks Kirker, s. 5401ff.
- 5 Danmarks Kirker, s. 5653. Skyum-Nielsens opfattelse (s. 66), at Ingeborg skulle have opholdt sig med nogle sortebrødre i Horsens, savner øjensynligt kildebelæg.
- 6 Hørby 1977, s. 24, læser (fejlagtigt) benævnelsen som "abbedisse".
- 7 Tamdrup. Kirke og gård. Danmarks Kirker, s. 5043ff.
- 8 Rasmussen 1957, s. 12. Danmarks Kirker, s. 3544, 3844ff.
- 9 Der kendes heller ikke som ved de nedlagte klostre til nogen omkringliggende godsmasse, som er kommet i andre institutioners besiddelse.
- 10 Danmarks Kirker, 5043ff.
- 11 Helle 1961. Han anser et langt stykke af vejen sagaen som "en dokumentarisk kilde".
- 12 Jævnfør den hurtige sendelse fra Ingeborg til dronningen i Sønderjylland. Steen 1942 oplyser i kapitlet "Reisetiden" (s. 298-326), at kong Sigurd Jorsalfar (død 1130) skulle have redet fra Kongshelle til Dal i Borge i Østfold på bare en dag – en strækning på ca. 150 km. Dette er måske overdrevet, men hesterejser på 30-40 km om dagen synes ifølge sagaerne at have været let overkommelige specielt for "veludrustede storfolk".
- 13 Danmarks Kirker, s. 3843ff.
- 14 Danmarks Kirker, s. 4662ff.
- 15 Olsen 1972, s. 19ff. Ingvordsen 1991, p. 261f.
- 16 Olsen 1972, s. 24ff.
- 17 Øm Klosters Krønike, s. 31.
- 18 Hørby 1977, s. 25.

Den gamle sårede milesten

MILESTENE ER I DAG FREDEDE MINDESMÆRKER, SOM MAN BØR STOPPE OP OG NYDE SYNET AF. DE ER SMÅ KUNSTSTYKKER UDHUGGET I BORNHOLMSK GRANIT.

AF ARNE ROSENKVIST¹

Den milesten, der her beskrives, er den eneste, der står i Hedensted Kommune, hvor forfatteren er bosiddende. Den findes ved den gamle hovedvej A 10 mellem Vejle og Horsens.

Allerede i 1683 havde Ole Rømer fastsat den danske mil til 12.000 alen eller 24.000 (tyske) fod, der er lig med 7.538 meter

Milen blev inddelt i halve og kvarte mil. Så når vi i gamle historier støder på begreber som ”en fjerding vej”, så er det en kvart mil eller næsten to kilometers afstand, der hentydes til.

Som det ses på det kort, Ole Rømer lod udarbejde i 1697, så blev der her målt ud fra Århus mod Vejle. Og 6 mil fra Århus blev placeret på stedet her i Hedensted Kommune. Senere er udmålingen blevet vendt, så man gik ud fra Kolding.

Koldinghus er jo det eneste tilbageblevne kongeslot i Jylland, beliggende ved grænsen imellem kongeriget og hertugdømmerne. Det var det naturlige udgangspunkt for milen i Jylland. Om milen blev udmålt fra Kolding Å eller fra selve Koldinghus, er et uafklaret spørgsmål, og vi er nogle, der søger efter stedet, hvad enten det har været afmærket med en sten, eller omtalt i gamle papirer. Men nu kommer det så til at passe med 6 mil fra Kolding, vi er altså midtvejs imellem Århus og Kolding.

7 milestenen står i den sydlige del af Horsens og har stadig det gamle Fr. VII-navnetræk.

De milesten, vi kender i dag, blev godkendt af kong Christian VIII den 19. marts 1842. Man slog den regel fast, at det som på mønter skulle være den til hver tid siddende konges navnetræk, der skulle stå på milestenen.

Denne milesten har Frederik 8.-navnetræk og angiver afstanden 10 km.

Den sidste af de gamle milesten, der findes i Hedensted Kommune. Stenen blev i 1907 om-dannet til 10 km-sten på den gamle hovedvej 10 mellem Horsens og Vejle. Med forfatteren til venstre og den nu afdøde lokalhistoriker Jørn Wulf Madsen, der nok mest var kendt for kørsel med sine heste.

Der var før malet ”fra Horsens” på stenen, men det er nu, som det ses på bil-ledet, fjernet ved den nyeste restaurering.

Metersystemet blev indført i Danmark den 4. maj 1907, og kilometerne afløste dermed de gamle mil. Frederik den 8. var jo blevet konge året før, derfor har vi her én af de få sten med denne konges navnetræk.

Navnetrækket er her hugget med et stilistisk 8-tal i stedet for de vanlige romertal. Tallet er hugget meget dybt, så her har man først fjernet det gamle romertal (sikkert fra Frederik VII) og så hugget det nye 8-tal.

Det er også én af de få milesten, der er hugget om til 10 km. Om det li-gefrem blev befalet, at man skulle genbruge de gamle milesten til fremtidige 10 km-sten, kan forfatteren ikke finde bevis for. Men det er en kendsgerning,

at Vejle Amt gjorde det og dermed omhuggede de gamle mil og kongenavnetræk. Heldigvis var man ikke så ivrig i resten af landet, så de fleste andre steder kan man se de originale milesten.

At kalde en gammel mil for 10 km, slog aldrig igennem i Danmark, på samme måde som i Norge og Sverige. Men den svenske mil, der var indført af Dronning Kristina, var jo også 10.688 meter, fordi den svenske alen var større end den danske alen. Dermed blev de 12.000 svenske alen til 10.688 meter. Det var derfor naturligt for svenskerne at kalde de nye 10 kilometer for en mil. Nordmændene må jo nok have udmålt deres mil i unionstiden med Sverige, siden de også bruger ordet mil om 10 km.

Men tilbage til vores mil- og kilometersten; her vil man ved nær-eftersyn af stenen se en gammel skade, et skudsår. Det får tankerne hen på krigens dage. Men når man får historien fortalt af de gamle på egnen, så må man beskæmmet konstatere, at det var drengestreger i sommeren 1945, der tilføjede stenen såret, og ikke et af de slag i frihedskampen der stod her på landevejen imellem Hedensted og Horsens.

At genbrugstanken levede i bedste velgående i 1907, så stenen blev brugt som 10-km sten, det skal vi vel ikke bebrejde de gamle amts-vejfolk. Selv om vi i dag vel hellere havde set den originale Frederik VII-milesten stå her. Men så havde vi nok ikke haft én sten med Frederik den 8.-navnetræk.

Når stenen står så fint, som den gør, skyldes det, at Vejle Amts Vejvæsen nåede at få alle de gamle milesten smukt restaureret, rensat og genforyldt, så de fremtræder i flotte farver.

Note:

1 Forfatteren er ingeniør, og tidligere lektor i vejbygning.

Fra det parlamentariske Krammarked.

III. fra Punch – 1873. Berg var i årtier yndlingsoffer i bladet.

Striden mellem Højre og Venstre i Kolding 1873-1874

KOLDINGS BERØMTE BYSBARN – CHR. BERG, GRUNDLÆGGEREN
AF PARTIET VENSTRE OG MEGET ANDET – BLEV VALGT TIL
FOLKETINGET I 1865. DET SKETE I KOLDING.
TIL SIN DØD I 1891 BLEV HAN I DENNE BY GENVALGT HVER
ENESTE GANG. MEN I 1873 PRØVEDE HØJRE AT STIKKE HAM
EN KÆP I HJULET.

AF ERIK VOSS¹⁷

I begyndelsen af juli 1873 kunne man i Kolding Folkeblad læse en annonce fra Chresten Berg.

Berg er den mand, der er en statue af på Banegårdspladsen i Kolding. Han har også lagt navn til en café sammesteds.

Berg er en vigtig skikkelse i Koldings – og Danmarks – historie.

Han var født i 1829, og allerede, da han gik på Ranum Seminarium, var han til stor hjælp for sine medstuderende. Da han i 1852 blev lærer i Kolding, var han højtelsket af børnene. De stod i store flokke for at følge ham hjem efter skoletid. Desuden tog han både i Kolding og på Bogø, hvor han blev lærer i 1861, en mængde initiativer: For eksempel Teknisk Skole i Kolding (den kalder sig nu – delvis på grund af Berg – for Hansenberg) og navigations-skolen på Bogø.

Berg blev tilknyttet byrådet i Kolding som sekretær. Han interesserede sig nemlig uhyre meget for politik. Det er i denne egenskab, vi skal følge ham i denne artikel.

I 1865 blev han valgt til Rigsrådets Folketing. På det tidspunkt havde man ikke færre end fire ”Ting”. I folkemunde hed det, at man kørte med firspand.¹

Situationen var uholdbar, og i 1866 fik Danmark så en ny grundlov: ”Den gennemsete Grundlov”. Den gik bl.a. ud på, at de rigeste kom til at dominere i Landstinget. Berg stemte i øvrigt, som nyvalgt medlem af rigsrådets

folketing, for denne grundlov. Det fortrød han sikkert resten af sit liv. Han kom nemlig til at mærke virkningerne af de privilegeredes valgret: Helt frem til 1901 dannede Højre – partiet for dem der var ved muffen – nemlig regeringer, selv om Venstre, som Berg var med til at danne i 1870, havde flertallet i Folketinget.

Berg indrykkede sin annonce – sikkert uden beregning, for han havde selv grundlagt avisen – da Højre i et års tid havde regeret, selv om partiet altså var i mindretal i Folketinget.

Berg annoncerer, at han vil holde et politisk møde i Kolding den 20. juli 1873. Han ville egentlig gerne have holdt det på et tidligere tidspunkt, hvor han alligevel var i byen i familieanliggender. Men han vil godt unde sine politiske modstandere større frist til at få underskrifter på deres ”adresse” til ham. Sådan står der i annoncen.

Fik Berg så en ”adresse”?

Ja, mon ikke. Men først efter mødet, der var annonceret til at blive afholdt på Svenssons Hotel, men som blev forlagt til Staldgården, da der mødte ikke færre end 3000 tilhørere op. Man kan vist uden at overdrive sige, at det er gået en smule tilbage med fremmødet til politiske arrangementer siden 1870’erne.

Adressen, underskrevet af 285, kan læses i en lille bog af en anden lærer fra Kolding: Knud Høyer.

Han var en af Højres ideologer i Kolding, og han blev så vred over Bergs møde, at han skrev bogen ”Hr. Folkethingsmand Berg og hans Optræden ved Mødet i Kolding den 20de Juli 1873”.

Berg havde udbedt sig adressen inden mødets afholdelse. Det fik han ikke. Den er først dateret 27. juli 1873. Han havde alligevel en god fornemmelse for, hvad den handlede om, for han omtalte den flere gange på mødet. Den havde da også ligget til underskrift i en uge, da mødet fandt sted.

Adressen misbilliger Bergs virksomhed. Hvad der helt konkret er i vejen med denne, er ikke så ligetil at se for en nutidslæser. I samtiden vidste de fleste, at Berg kæmpede en indædt kamp mod Højre, som han mente, uretligt havde regeringsmagten. For at kunne regere skal den til enhver tid siddende regering have en finanslov. I 1872 forsøgte Berg at få regeringen væltet, ved at Venstre, der jo havde flertallet i Folketinget, ikke stemte for finansloven. Manøveren lykkedes ikke, for 17 af Venstres medlemmer lod være med at følge partilinjen. Alligevel kan man sige, at Berg ved sin aktion eftertrykkeligt havde startet Forfatningskampen.

Svenssons Hotel, hvor Berg skulle have holdt sit møde, lå på hjørnet af Helligkorsgade og Søndergade. Foto: Stadsarkivet i Kolding.

Bergs store drøm var med andre ord parlamentarismen: En regering må ikke have flertal mod sig i Folketinget. Det var dét, striden stod om. Det var denne parole, Berg havde med sig på sin mere end 4000 km lange valgturné i 1872, og som resulterede i, at Venstre fik flertal i Folketinget ved valget i september. Det var den vision, der ved valget 14 måneder senere fik 73.000 til at stemme på Venstre, mens 68.000 stemte på Højre.²

Berg og Venstre mente, at Junigrundlovens ånd gik i retning af parlamentarisme. Man tillagde det med almindelig valgret valgte Folketing større vægt end Landstinget, der bl.a. bestod af kongevalgte. Derfor var deres mantra: Væk fra 1866-Grundloven og tilbage til Junigrundloven.

Højrefolk ikke ville rette sig efter "talmajestæten", altså det princip at de, der fik flest stemmer, også skulle regere. De mente, at "Tingene" var lige-stillede. Man fristes til at mene, at Regeringen vidste, hvad der var bedst for vælgerne, som derfor ikke skulle blande sig. Mange af Højres mænd var godsejere, som af mange hævdes at have en patriarkalsk/alfaderlig indstilling. I hvert fald så længe det ikke er forbundet med udgifter.

Staldgården var i årtier stedet, hvor valghandlingen foregik. Hvis vejret ikke artede sig, gik man indendørs. Ellers blev gården brugt til kvægmarked. Foto: Stadsarkivet i Kolding.

Det var sådanne emner, Berg konfronterede sine tilhørere med ved mødet i Staldgården i 1873.

Det var imidlertid ikke alene starten på forfatningskampen, som fik "Folkeforeningen for Kolding og Omegn", der var genopstået³ i februar 1873, til at fremlægge adressen til underskrift. Det skete som sagt den 27. juli 1873. Hvor lang tid, det tog at få tilstrækkeligt med underskrifter skrabet sammen, kommer vi ind på senere.⁴

Dét, der havde tirret det koldingensiske Højre, var, at Berg, i forbindelse med at Rigsdagen gik på sommerferie det år, havde vist ringeagt for kongen. Sådan opfattede de det i hvert fald. Det var sket ved, at Berg blev siddende, da de øvrige rigsdagsmænd bragte kongen deres hyldest. Adressen tolker Bergs adfærd: "Vi kunne ikke forklare denne Deres Optræden anderledes, end at De enten maa mangle den Opdragelse, som bør forudsættes hos en værdig Rigsdagsmand og Folkelærer, eller at De vil vise Dem som en Fjende af vor monarkiske Forfatning."⁵

Berg var godt klar over, at han ved at blive siddende havde provokeret Højre. Han skrev da også allerede i slutningen af maj 1873 til sin gode ven

købmand Grooss i Kolding og forklarede sagen. Han havde netop rejst sig, da et budskab fra kongen blev læst op, thi ”det var et konstitutionelt Aktstykke”⁶, men var blevet siddende, da der blev råbt hurra for kongen. Han var nemlig bevidst om, at ”jeg i Rigsdagen ikke er til Hoffest, men som Protest mod Regeringens Forvrængning af ”Kongens sande, over Partierne ophøjede Stilling””.⁷

Der må længe inden mødet i Staldgården 20. juli og adressens fremlæggelse en uge senere have været rumlerier i Koldings højrekredse om at lave adressen, for Grooss henstillede i et brev til Berg, at han skulle forklare sig i en undskyldende form.

Berg skrev så igen til Grooss den 1. juli, at det ville han ikke: ”Jeg staar ikke paa, har ikke min politiske Rod i Stemninger og Tilstande i Vejle Amts 2den Kreds – uagtet jeg tror, denne Kreds er saa fast som nogen – men i mit Forhold til det danske Frihedsfolk omkring i Landet.”⁸

I sin tale i Staldgården forklarede Berg sin opførelse: Han havde rejst sig, da det kongelige budskab om Rigsdagens slutning blev læst op, men derefter sat sig. Da Kornelius Petersen – en af ministeriets tilhængere – havde udbragt et leve for kongen, var han blevet siddende. Petersen havde ikke motiveret sit ”leve” og derfor var Berg blevet siddende – ligesom mange af de stående heller ikke havde deltaget i ”levet”: ”Frihed til at deltage eller ej, til at sidde eller staa, maatte ubetinget hævdes. Ellers var Rigsdagsmanden i dette Tilfælde en kinesiske Nikkedukke, som Enhver ved et ”Signal”, et Ryk i Snoren kunde faa til at raabe, og den hele saakaldte Hyldest være en hul, tom skik, en Usandhed”, sagde Berg på mødet.⁹

Berg omtaler herefter en del eksempler på, at regeringen havde misbrugt den kongelige institution i kampen mod Venstre. Når flere af de stående ikke havde deltaget i hurraråbene for kongen, var det netop en protest mod Regeringens misbrug af kongens navn.

Berg forstår at sætte tingene på spidsen: ”I et lille Kongedømme som vort, med kun halvt saa stor en Befolkning som en eneste By i England, og hvor vistnok mindst Fjærdedelen af Hofsyge ”kribler og krabler” for at komme fræm paa Rangstigen, fræmkommer der mangt et Leveraab, som man vil ære Kongen med ikke at deltage i”.¹⁰

Her ser vi et eksempel på Bergs fænomenele taktik og tænkemåde. Han går bagom tingene, og det kan tilhørerne let følge, hvis de da ikke har skyklapper på. Men de færreste ville nok selv kunne tænke så abstrakt, som Berg her demonstrerer at kunne.

Berg var fra 1865 til sin død i 1891 medlem af Folketinget. Han var en af de første moderne politikere i Danmarkshistorien. F. eks. rejste han landet tyndt for at tale med vælgerne.
Foto: Stadsarkivet i Kolding.

Trumfen gemmer Berg selvfølgelig til sidst ved at udbringe et leve for kongen. Han kan ikke bare sig for at drille – for nogle beholdt jo hatten på under hurraråbene: De, der undlod at tage hatten af, må være underskriverne af adressen, ræsonnerer han.

Hermed var mødet imidlertid ikke slut.

En af adressens medforfattere – Knud Høyer – fik nemlig ordet. Læseren skal ikke trættes med gengivelse af Høyers tale. Han holder sig først og fremmest til kampen om grundloven og Bergs demonstration, men afholder sig klogelig fra at kommentere detaljerne i Bergs tale.

Til slut spiller han imidlertid det socialistiske kort.

Der var gået godt et år siden det berømte slag på fælleden. Lederne af Internationale (som Den Internationale Arbejderforening for Danmark kaldes, og som er Socialdemokraternes ophav), Pio, Brix og Geleff, var under anklage for at ville omstyrte samfundet med dette møde – de blev mindre end en måned efter mødet i Staldgården idømt strenge fængselsstraffe. Ar-

restationen af dem i maj 1872 havde givet den socialistiske bevægelse vind i sejlene, og det brød Høyer sig bestemt ikke om. Nu prøvede han at slå Venstre i hartkorn med socialisterne: Berg havde f. eks. omtalt et socialistisk møde som ”roligt”, og Bergs forbundsfælle J. A. Hansen havde læst korrektur på en socialistisk adresse.

Anslaget faldt lidt til jorden. Der var næppe mange medlemmer af Internationale til stede, men på dette tidspunkt var der faktisk en ganske liberal holdning til socialismen i Venstre.

Berg fik atter ordet og tilbød Høyers meningsfæller at tale, for Høyer, driller han, ”syntes ikke at have været videre heldig.”¹¹

Selvfølgelig ønskede ingen Højremænd at tale på mødet, hvor der nok var over 90 procent Venstretilhængere.

Det blev altså Berg, der fik det sidste ord, og han gendrev omhyggeligt Høyers indlæg og fik udbragt et nifoldigt leve for Frederik Bojsen, ”denne udmærkede Fører for de faa Præster, der vare Frihedsmænd”¹² og for J. A. Hansen.¹³ Til allersidst kan han ikke dy sig for at håne Højrefolkene, der ikke vil have ordet: ”Nu var Tiden og da tav man. Men han vilde gjøre Forsamlingen opmærksom paa, at saasnart Mødet var endt og Enhver gik til Sit vilde Modstandernes Mod vende tilbage og Angrebene maaske blive stærkere end nogensinde.”¹⁴ Avisen har en fodnote til denne fremhævelse, for nu er der jo gået en uge siden mødet og angrebene er sat ind ”paa en mere brutal Maade, end Nogen kunde tænke.”¹⁵

Avisen hentyder formentlig til, at Koldingposten havde skrevet om, at Berg om aftenen efter mødet sad og drak en øl på Jernbanerestauranten. Avisen får det til at lyde, som om Berg deltog i et højrrøstet drikkelag med socialistiske meningsfæller.

Berg indrykker nogle dage senere sin version af, hvad der virkelig skete:

Han var på stationen søndag aften for at vinke farvel til nogle fynske venner og for at besørge sin post. Da dette var gjort, blev han budt på en øl af en bekendt. Mens han drak denne, kom restaurationsforvalteren ind og tyssede på nogle højrrøstede gæster. Berg havde ikke selv bemærket deres larm, og spurgte forvalteren, om han godt måtte drikke sin bajer. En af deltagerne i det glade selskab henvendte sig nu til Berg i et privat anliggende. Herefter gik Berg hjem.

Den historie er formentlig korrekt, og man forstår jo godt, at Berg må have følt sig lidt stødt på manchetterne efter Koldingpostens udlægning.

Det var i denne situation, Knud Høyer skrev sin lille bog. Her endevendes

nærmest hvert ord, Berg udtalte på mødet. En sådan fremgangsmåde skal ikke anvendes her, hvor jeg kun vil gøre opmærksom på, at den blev udgivet af "Folkeforeningen for Kolding og Omegn". Denne forening var – efter at have ligget brak i årevis – atter trådt frem i maj 1873, idet den holdt et møde med Carl Ploug, en af Junigrundlovens ophavsmænd. Senere var Ploug blevet stærkt højreorienteret og optrådte – han var redaktør af avisen Fædrelandet - som en af Højres bannerførere i Forfatningskampen mellem Højre og Venstre. Det var ikke blide ord, Kolding Folkeblad gav Ploug og hele foretagendet med på vejen: Ploug har forhen "sunget om Bonden", og "hædret skal han være", mens han nu kalder ham sammen med den mindre Kjøbstadsborger "den mindre agtværdige Del af Samfundet"¹⁶

På mødet udtrykte købmand Meyer, initiativtageren til Arbejderforeningen i Kolding, ønsket om at få fældet rigsdagsmanden. Hermed mener han Berg. Inden valgreformens i 1920 havde man nemlig i Danmark det system, vi kender fra nutidens England: Flertalsvalg i enkeltmandskredse. Der blev altså kun valgt én kandidat i f. eks. "Vejle 2.", som Kolding blev kaldt.

Berg havde i sin annonce udtrykkeligt bedt om at få adressen i hænde i god tid før mødet. Det fik han ikke. Som tidligere nævnt lå den først færdig en uge efter mødet. Ikke nok med det: Berg fik den først i slutningen af september. Det kom ikke til at gå stille af. Den 23. og 24. oktober har han i Kolding Folkeblad et skarpt indlæg mod adressen, som pilles fuldstændig i stykker. Det er selvfølgelig beskyldningerne mod ham, han imødegår. Men han bruger dog det meste krudt på at skyde de 285 underskrifter ned. De er nemlig ikke originale. Og Berg sætter kraftige spørgsmålstegn ved ægtheden af nogle af underskrifterne.

Litteratur:

Aagaard, Frode: C. Berg – Gyldendal 1929.

Hvidt, Kristian: Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie bd. 11 – 2004.

Høyer, Knud: "Hr. Folkethingsmand Berg og hans Optræden ved Mødet i Kolding den 20de Juli 1873" Kolding 1873.

Kolding Avis.

Kolding Folkeblad.

Noter:

- 1 Junigrundloven, som gjaldt for kongeriget Danmark, og som var fra 1849, havde et Folketing og et Landsting samlet i Rigsdagen. I Novemberforfatningen fra 1863 var de to "Ting" samlet i Rigsrådet.
- 2 Hvidt s. 208.
- 3 Høyer blev vred, da KA omtalte foreningen som genopstået: Den har bestemt ikke været nedlagt, selv om der ikke har været møder, for når der ikke har været opkrævet kontingent, hænger det sammen med, at der var penge nok i kassen. Desuden har der været uddelt pjecer til medlemmerne. Folkebladet har drillet med at kalde foreningen "Hr. Knud Høyers Vælgerforening". Det affærdiger han. KA 14-2-1873.
- 4 Adressen er i Høyers bog dateret 27. juli 1873. Men det betyder jo ikke, at de 285 havde skrevet under. Adressen blev faktisk offentliggjort i slutningen af juni 1873. KA 28-6-1873.
- 5 Høyer s. 52.
- 6 Aagaard s. 73.
- 7 Samme s. 74.
- 8 Samme s. 75.
- 9 KF 24-7-1873.
- 10 Samme.
- 11 Samme 26-7-1873.
- 12 Samme.
- 13 J. A. Hansen var en af lederne af Bondevennerne og blev senere en af Venstres medstiftere.
- 14 KF 24-7-1873.
- 15 Samme.
- 16 Samme 17-5-1873.
- 17 Erik Voss er lektor på IBC-Kolding, hvor han underviser i dansk og samtidshistorie. Han er født i Vester Vedsted i 1949 og blev cand. mag. på Århus Universitet i 1976. Har skrevet lokalhistoriske bøger og artikler om Kolding.

"Svenssons Hotel" i dag. Foto: Erik Voss.

Horsens Kvindeseminarium 1878-1918

KVINDERS ADGANG TIL UDDANNELSE VAR IKKE EN SELVFØLGE FOR BLOT FÅ GENERATIONER SIDEN. DET VAR EN KAMP, OGSÅ FOR DE MÆND DER VILLE STARTE UDDANNELSESTEDER FOR KVINDERNE.

AF ANNE-METTE KNUDSEN¹

I dag er det en selvfølge, at kvinder har ret til en uddannelse – selv inden for de fag og uddannelser, som er dominerede af mænd. Men sådan har det ikke altid været, og først da industrialiseringen fandt vej til Danmark i slutningen af 1800-tallet, blev kvinderne mere opmærksomme på den forskelsbehandling, der var mellem mænd og kvinder, der udførte det samme arbejde.

De første uddannelser for kvinder, som var kurser, rettet mod det huslige arbejde, måtte de kæmpe sig til, ligesom de måtte tilkæmpe sig stemmeret. Også i ægteskabet var alle love på mandens side, idet kvinderne var underkastet mændenes autoritet.

Også Dansk Kvindesamfund var et resultat af en større bevidsthed omkring kvinders manglende rettigheder, og samtidig blev mange kvinder fra borgerskabet bevidste om forskelsbehandlingen mellem mænd og kvinder i almindelighed. Det skyldtes, at netop denne gruppe af kvinder havde modtaget undervisning, som gjorde det muligt selv at gøre opmærksom på deres situation. Det er således heller ikke tilfældigt, at det var denne gruppe kvinder, der blev lærerinder, idet deres skolegang satte dem i stand til at undervise børn. Dog havde de ingen reel mulighed for at uddanne og kvalificere sig til lærerinder ved at tage en uddannelse på et seminarium. De første seminarier for kvinder var således en protest mod den kendsgerning, at kun mænd kunne uddanne sig på statsligt anerkendte seminarier.

Kvindeseminarieret i Horsens var en konsekvens af den nye tids udvikling, og det var to mænd, som åbnede et privat lærerindekursus, hvor kvinderne kunne tage forskellige fag efter ønsker og behov. Deltagelse i kurset skete naturligvis mod betaling.

At dømme efter den manglende omtale af kvindeseminariet i datidens lokale aviser og tidsskrifter, førte kvindeseminariet en stille tilværelse. Derfor har det været lidt af et detektivarbejde at finde spor af seminariets eksistens og dets historie, men der findes dog information om kvindeseminariet, der har gjort det muligt at beskrive seminariet og dets betydning for mange af de kvinder, der søgte seminariet for at kvalificere sig til arbejdet som privatlærerinder og senere også til undervisning i folkeskolens første klassetrin.

Retten til at uddanne sig

De første anerkendte uddannelser inden for håndarbejde og husholdning blev betragtet med stor skepsis af mange mænd, for hvorfor skulle kvinder uddanne sig til den form for beskæftigelse? Håndarbejde og husarbejde var jo noget alle kvinder kunne, eller i hvert fald havde de lært det af deres mødre eller bedstemødre, så egentlige uddannelser syntes mange var overflødige.

At opdrage og undervise børn var kvindernes bestemmelse, og derfor var det ret almindeligt, at kvinder blev lærerinder for de velstillede familiers børn. Det var dog ikke muligt for alle kvinder at undervise, da det krævede en grundviden om f.eks. håndarbejde, geografi, historie og måske lidt dansk og fremmedsprog. Borgerskabets piger modtog selv privatundervisning derhjemme eller på pigeskoler, som ganske vist kunne være af tvivlsom kvalitet.

Men deres uddannelse rakte til at undervise andre piger og kvinder, fordi der ikke blev stillet krav om særlig viden og pædagogiske evner.

På landet var det præsten, der forestod eksaminationen af børn, der blev undervist privat. At det var præsten, der var udset til dette arbejde, skyldtes hovedsageligt, at han var en af de få personer, der havde så meget uddannelse, at han kunne bedømme lærerindens og børnenes indsats.

De mandlige huslærere var ofte teologer, der ventede på at få tildelt et præsteembede, og imens påtog de sig at undervise børn i bl.a. religion – en opgave, der var så vigtig, at den ikke kunne overlades til kvinder. Denne holdning gik igen på de offentlige skoler, hvor lærerinderne kun havde få timers religionsundervisning.

En af de første kvinder, der arbejdede for kvinders ret til at uddanne sig, var Natalie Zahle (1827-1913). De fleste kvinder måtte forsørge sig selv som tjenestepiger efter deres konfirmation, men Natalie Zahle blev i stedet privatlærerinde hos forskellige familier. Hun måtte dog konstatere, at der ikke fandtes en kompetencegivende uddannelse for kvinder, der ville være lærer-

Horsens Kvindeseminarium på Ryesgade i Horsens. Postkort. 1905. www.horsensbilleder.dk.

inder – kun en institutbestyrerprøve, der i København gav kvinder mulighed for at lede en privatskole. I 1851 etablerede hun derfor en læreruddannelse for kvinder, og hun udvidede sin skolevirksomhed med en børneskole og en husholdningsskole. I 1877 oprettede hun desuden et studenterkursus for kvinder efter, at kvinder i 1875 havde fået adgang til at studere ved universitetet. I 1903 fik piger og kvinder adgang til de statslige latinskoler, som ellers var forbeholdt unge mænd, så først på dette tidspunkt fik kvinderne mulighed for at tage en studentereksamen på lige fod med det modsatte køn.

De kvindelige huslærerinder ønskede optagelse til prøven som institutbestyrerinder, fordi det var den enkelte familie, der definerede lærerindens arbejde og stilling i familien, og det har indskrænket kvindernes muligheder for selvbestemmelse. En eksamen som institutbestyrerinde kunne betyde, at de kvindelige huslærere kunne nedsætte sig som bestyrere af deres egne skoler med større indflydelse på såvel undervisning og egne arbejdsforhold. Andre kvinder motiverede deres ansøgninger om optagelse til institutbestyrerprøven med, at de havde forsørgerpligt over for en mor, søskende eller andre slægtninge.

En anden af datidens kvinder, som også kæmpede for kvinders rettigheder

– og dermed for retten til at tage en kompetencegivende uddannelse som lærerinde – var Pauline Worm (1825-1883). Hendes far var præst og havde selv undervist hende, og da hun var blevet konfirmeret, begyndte hun sin karriere som lærerinde på en pigeskole. Derimod havde hun ikke succes med at drive sin egen private skole for piger i Randers.

Men hun kæmpede en kamp for at skaffe kvinder ret til at uddanne sig til lærerinder, og i 1859 fik kvinder ret til at tage en lærerindeeksamen, men kun fra private skoler. Det skete i øvrigt på foranledning af Pauline Worm. Kvinderne fik samtidig ret til at undervise piger i de offentlige borger- og almueskoler for piger.

De fleste kvindelige lærerinders uddannelse blev i perioden 1845 til 1918 varetaget af privatejede kvindeinstitutioner. Med ”Lov Nr. 55 af 30. Marts 1892 om en Statsskole til Uddannelse af Lærerinder i Forskolen” etablerede staten dog en lærerindeuddannelse med en varighed af 1-1½ år, hvorefter kvinderne var berettiget til at undervise børn i de mindste klasser i folkeskolen. Dvs. elever i alderen fra 6-10 år.

Staten gav i 1894 kvinder tilladelse til at deltage i undervisningen på de mandlige statsseminarier, og kvinderne havde derfor for første gang et alternativ til de private lærerindeskoler.

Kvindeseminarieret i Horsens

Starten til kvindeseminarieret i Horsens var datidens industrielle udvikling og den følge, som tiden bl.a. fik for kvinderne. Således var Dansk Kvindesamfund blev stiftet i 1871, og der var stigende opmærksomhed omkring kvindernes forhold i almindelighed. Ikke mindst borgerskabets kvinder var begyndt at stille krav om mere selvstændighed og mere ligestilling i ægteskabet.

Samtidig var slutningen af 1800-tallet præget af en spirende nytænkning, som især kendetegnede partiet Venstre med højskolebevægelsen som en følge af denne udvikling.

Men stadigvæk var det sådan, at den almindelige skolegang for alle landets børn varierede meget fra egn til egn, og arbejderfamiliernes børn havde ikke store chancer for at få en egentlig uddannelse – og slet ikke pigerne, som skulle hjælpe til med det huslige og passe små søskende. I mange tilfælde blev de sendt ud at tjene umiddelbart efter konfirmationen.

Så det var kun i de mere velstillede familier, at pigerne kunne få en mellemkoleeksamen og senere en realeksamen. Pigerne fra disse familier havde i

det mindste en chance for at finde andet arbejde end det huslige som tjeneste- og kokkepige, idet arbejdet som privatlærerinde for borgerskabets børn ofte blev udført af netop piger og unge kvinder med en mere grundig skolegang, end arbejderfamiliernes børn havde fået.

Der stilledes ingen særlige krav til arbejdet som privatlærerinde, og hvis kvinderne ønskede at uddanne sig, så de var bedre rustede til at påtage sig undervisningen, måtte de finde uddannelse på private kurser, hvor de naturligvis selv betalte for undervisningen. Staten havde dengang ikke uddannelser for kvinder, der ville være lærerinder.

Dog oprettede staten i 1892 et statsligt kursus på 1½ år, hvor kvinderne kunne uddanne sig blandt andet i historie og dansk, og sådan et kursus tillod bagefter kvinderne at undervise børn i de mindre klasser.

Det var to fremsynede mænd i Horsens, der grundlagde kvindeseminariet i 1878, og stifterne underviste også begge to på lærerindekurset. Emil Buchwald (1844-1927), som var lærer ved Horsens Statsskole, var hovedmanden bag seminariet sammen med cand. theol. og fængselspræst ved Straffeanstalten, Jacob Hansen Andresen (1842-1886).

Omkring tidspunktet for kvindeseminiariets åbning kunne man således se annoncer for kurset i blandt andet de lokale aviser med følgende ordlyd:

Skolelærerindeexamen.

Pastor Andresen og Adjunkt Buchwalds Kursus i Horsens til Skolelærerindeexamen begynder den 1ste November. Betalingen er 50 Kr. fjerdingaarlig. Indmeldelse sker ved mundtlig eller skriftlig Henvendelse til en af Undertegnede.

J. H. Andresen   E. Buchwald.²

Den første undervisning fandt sted i lejede lokaler på Teknisk Skole i Allégade, men da Emil Buchwald og hans hustru i 1884 flyttede til Smedegade 91, var der så meget plads, at lejligheden foruden beboelse også havde plads til undervisning af kvindeseminiariets elever.

Kurset var to-årigt, og eksamen fandt sted hvert år i København for elever, som opfyldte alderskravet på 22 år, men aldersgrænsen blev dog sat ned efterhånden. Når eleverne havde gennemgået den første del af undervisningen, var de i stand til at søge stillinger som lærerinder for mindre børn. Hvis de var interesserede i yderligere undervisning, kunne de vende tilbage til seminariet for at tage en overbygning på grunduddannelsen.

Elevantallet var i begyndelsen tilfredsstillende, men i 1881 var der så få elever, at det blev overvejet at nedlægge kurset, men så skete der heldigvis no-

Forstanderparret Sørine og Emil Buchwald. – Byarkivet, Horsens.

get positivt: En af eleverne kom fra Lolland, og hun blev senere Emil Buchwalds hustru.

Sørine Buchwald blev medforstander ved kvindeseminariet sammen med sin mand, Emil Buchwald, og fængselspræst J. H. Andresen. Sidstnævnte forlod dog Horsens og kvindeseminariet til fordel for en ny stilling som præst i Løgstør/Kornum, da han ikke mente, at hans arbejde ved Straffeanstalten gav det ønskede resultat. Hans efterfølger som fængselspræst ved Straffeanstalten blev pastor Hafstrøm, som også overtog undervisningen i religion og historie ved seminariet efter J. H. Andresen.

Ved kongelig Anordning af 12. Marts 1882 var der blevet givet kvinder tilladelse til at underkaste sig den nyligt oprettede forberedelseseksamen. E. Buchwald bestemte sig derfor til at oprette et sådant kursus for kvinder, der førte til forberedelseseksamen. Efter at have bestået denne eksamen kunne kvinderne søge stillinger som privatlærerinder. Kurset kunne også søges af andre end dem, der havde til hensigt at tage en skolelærerindeeksamen.

Kvindeseminariet i Horsens var kommet på finansloven i 1888-1889 og havde opnået en støtte på 500 kr. årligt, og i årene derefter forhøjedes støtten

til 1000 kr. På den måde fik lærerindekurset mulighed for at bestå udelukkende ved hjælp af elever, der ville tage eksamen.

Øvelsesskolen

Øvelsesskolen, der kom til at tilhøre kvindeseminariet, var et kapitel for sig og resultatet af den nye seminarielov i 1894. Da denne lov trådte i kraft, skulle Emil Buchwald vælge, om han ville etablere et statsanerkendt seminarium eller helt nedlægge uddannelsen. Det skyldtes, at den nye lov stillede store krav til undervisningslokaler, som ikke kunne opfyldes, hvis ikke en helt ny seminariebygning blev opført.

Af loven fremgår det, at der skulle være tilknyttet en øvelsesskole til ethvert seminarium, der ønskede at få tilkendt statsstøtte. Dette gjaldt også de private seminarier som kvindeseminariet i Horsens, der gerne ville opnå statsanerkendelse.

Men Emil Buchwald manglede kapital til opførelsen af en ny bygning til seminariet. I 1894 kom dog en konsulent i skolesager for Kirke- og Undervisningsministeriet til Horsens og opfordrede Buchwald til at fortsætte med sin plan og sagde, at ministeriet havde opfordret ham til at sige dette videre.

Som et resultat af dette, henvendte E. Buchwald sig til Horsens Kommune for at inddrage den i planerne for at få kvindeseminariet statsanerkendt. Initiativet til dette betød forhandlinger med kommunen i 1894-1895. E. Buchwald håbede ad den vej at opnå kommunal og dermed også statslig støtte og anerkendelse til seminariets fremtidige eksistens.

I 1894-1895 forhandlede man om en overenskomst mellem Horsens Byråd og skolekommissionen, og forslaget byggede som udgangspunkt på en lignende aftale, som seminariet i Silkeborg havde indgået med Silkeborg Kommune. I første omgang fik E. Buchwald ikke Kirke- og Undervisningsministeriets godkendelse af børneskolen, men ved næste henvendelse blev øvelsesskolen og dermed kvindeseminariet statsanerkendt af ministeriet. Hermed var seminariet nu anerkendt af såvel Horsens Kommune som staten.

Grundstenen til den nye bygning blev lagt den 15. september 1896, og i april stod bygningen færdig på Ryesgade og kunne indvies. Ved denne lejlighed fik seminariet officielt navnet Horsens Kvindeseminarium.

Børneskolen begyndte med 71 piger under 12 år, og i 1897 var elevtallet steget til 73 piger. Øvelsesskolen var bemærkelsesværdig, idet den kun optog piger, hvilket måske passede godt til den kendsgerning, at seminariet ude-

lukkende var for kvinder. Pigeskolen bestod af tre klasser med 24-30 elever. Der var tale om dobbeltklasser, så skolen havde i alt seks trin, ligesom det var tilfældet ved de kommunale skoler.

Den statslige anerkendelse, som E. Buchwald, som nævnt, opnåede, betød en startkapital på 5.000 kr., som ethvert statsseminarium blev tilkendt ifølge seminarieloven fra 1894. Med Kirke- og Undervisningsministeriets godkendelse af kvindeseminarieret i Horsens fulgte også statsstøtte til lærerlønningerne, og selve børneskolen modtog også et statsligt tilskud, der i 1894 var på 1200 kr.

Lederne af kvindeseminarieret

Heinrich Emil von Buchwald (1844-1927) var ud af en adelsslægt, men det adelige "von" forsvandt efterhånden helt og ses derfor heller ikke i beskrivelserne af ham. Buchwald var stærkt præget af tidens politiske og samfundsmæssige udvikling og var tilhænger af partiet Venstre og tanken om folkeoplysning.

Når det gjaldt Buchwalds tanker omkring undervisning af kvinder, var han af den overbevisning, at også kvinder skulle have lov til at uddanne sig inden for de boglige fag. Derfor anerkendte han også behovet for og eksistensen af kvindeseminarier, hvor kvinderne kunne uddannes og udvikle deres egne kvindelige egenskaber. En tankegang, som var meget ny for datidens mennesker, og måske var den især fremmed for mænd, der længe havde haft eneret på optagelse ved de statslige seminarier samt ved andre uddannelsesinstitutioner.

Medstifteren af kvindeseminarieret, cand. theol. og cand. phil. Jacob Hansen Andresen delte E. Buchwalds tanker om et særligt kvindeseminarium, men nåede knap nok at sætte sit personlige præg på Horsens Kvindeseminarium, idet han forlod Horsens til fordel for en anden stilling som præst. Men i den tid, han var ved kvindeseminarieret, underviste han i dansk og religion.

Der findes kun få oplysninger om Sørine Buchwald, der oprindeligt kom til kvindeseminarieret som elev. Efter ægteskabet med E. Buchwald deltog hun sammen med de to stiftere af kvindeseminarieret i ledelsen og undervisningen i håndarbejde. Desuden var hun bestyrer af børneskolen ved seminarieret.

Herudover var Sørine Buchwald den første kvinde, der blev valgt ind i Horsens Byråd for partiet Venstre. På samme tid var der også tre andre kvinder i byrådet, så Horsens var ganske præget af den nye tidsånd.

Kvindeseminariet i Horsens.

Elever optages til enhver Tid. Ved Novbr. begynder nye saavel 1 som 2aarige Kursus til Skolelærerinde-Examen, hvis skriftlige Del i Følge ministeriel Tilladelse afholdes paa Seminariet. Den mundtlige Examen kræver et Ophold paa ca. 8 Dage i Kjøbenhavn. Betaling for Undervisning er 50 Kr. fjerdingaarlig, dog ikke udover 400 Kr., selv om mer end to Aars Forberedelse er nødvendig. Til at skaffe Kost og Logis paa billige Betingelser saavel i Horsens som under mundtlig Examen i Kbhvn., tilbyder Seminariet Hjælp. Hvis et tilstrækkeligt Antal Deltagere melder sig, vil der til Novbr. blive oprettet Kursus for Kvinder til Præliminæreksamen. (a 662) **Emil Buchvald.**

Annonce i Vejle Amts Folkeblad, 14. juli 1885.

Indtil 1915 havde Emil Buchwald været forstander ved Horsens Kvindeseminarium, men han havde også sin stilling som lærer ved Horsens Statsskole at passe. Derfor blev stillingen som forstander for seminariet slået op, og en ny forstander blev valgt til at overtage Buchwalds arbejde: Johanne Louise Mohr (1869-1942).

Hun stammede fra et præstehjem i København og havde to brødre, der også blev præster. J. L. Mohr var præget af sin families kultur og dannelse og fik derfor mulighed for at uddanne sig til privatlærerinde på Marie Kruses Privatlærerindekursus, og hun blev også medlem af Dansk Kvindesamfund.

Frk. Mohr fik sin uddannelse som lærerinde i København på et privatkursus for privatlærerinder, og i 1896 tog hun lærerindeeksamen fra Natalie Zahles Seminarium. Siden da supplerede hun sin uddannelse med statens 1-årige kursus i dansk og historie.

Frk. Mohr var dog kun forstanderinde i tre år ved Horsens Kvindeseminarium. I 1918 søgte hun således stillingen som forstanderinde ved det nyoprettede statslige kvindeseminarium i Ribe. Seminariet var det første egentlige statslige seminarium for kvinder, mens der på daværende tidspunkt fandtes adskillige for mænd.

Undervisningen

I et lille skrift med titlen ”Kvindeseminariet i Horsens” fra 1879, findes en oversigt over de forskellige fag samt hvilke lærere, der stod for undervisningen der.

Seminariet bestod af 3 afdelinger: A, B og C. Afdeling A var den første afdeling af undervisningen, der begyndte 1. november 1878. Året efter i 1879 åbnedes Afdeling B, og Afdeling C blev etableret 1. november 1879.

I samme skrift findes også formålet med at uddanne unge piger og kvinder:

Afdelingerne A og B, som hver gennemgaas i et Aar, have til formål at uddanne unge Piger, som ere i Besiddelse af gode Skolekundskaber, saaledes at de ved Udgangen af Afdeling A kunne indstille sig til Skolelærerindeexamen.³

De studerende blev undervist i religion, dansk, skriftlig udarbejdelse i dansk, boglæsning og dansk sproglære, litteraturhistorie samt tysk, historie, geografi, naturhistorie, tegning, opdragelses- og undervisningslære, øvelse i undervisning, skrivning, tegning, sang og kvindeligt håndarbejde.

Det kan ikke undre, at der ved Horsens Kommunes skoler fandtes en del lærerinder med eksamen fra Horsens Kvindeseminarium.

Horsens Kvindeseminarium nedlægges

Horsens Kvindeseminarium blev nedlagt 1. august 1918, fordi det som tidligere nævnt var blevet besluttet, at der i Ribe skulle oprettes et statsligt seminarium for kvinder. Ribes kvindeseminarium flyttede således ind i bygninger, der tidligere havde været forbeholdt mænd.

Da kvindeseminarieret i Horsens blev nedlagt, fulgte mange af eleverne med Frk. Mohr til det nyoprettede Ribe Statsseminarium for kvinder.

En anden årsag til nedlæggelsen af seminarieret var, at 1. Verdenskrig havde medført en tilbagegang af elevtallet, og derfor overtog Horsens Kommune seminarierets bygninger i 1918 for at lægge dem til Borgerskolen, der lå på Tordenskjoldsgade. Men den gamle seminariebygning var utidssvarende til folkeskolebrug, og derfor ombyggede kommunen det tidligere seminarium, så det blev bedre egnet til undervisning i folkeskolen.

Huset har været kendt under navnet Vestbyskolen. Den er for et par år siden flyttet til nye bygninger i nærheden. Det gamle kvindeseminarium, der ser lidt forsømt ud med plader foran vinduer og døre i stueplan, står i skrivende stund foran nedrivning. Horsens Byråd har godkendt en lokalplan, som betyder, at der kan opføres almenyttige boliger af et boligselskab på grunden.

Litteratur:

- Dolleris, Andreas: Pauline Worm. En dansk Forfatterindes Livsførelse. – Kbh., 1921.
- Elvius, Sofus: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869-1984. – s. 216 og 311: Jacob Hansen Andresen, præst ved Horsens Straffeanstalt.
- Hilden, Adda: Lærerindeuddannelse – Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften. – Af Adda Hilden og Erik Nørr. – Odense Universitetsforlag, 1993. – (Dansk Læreruddannelse 1791-1991, bd. 3)
- Historisk Kalender 2004. – Horsens Museums- og Arkivforening, 2004.
- Horsens Avis 1878-1943.
- Horsens Folkeblad 1878-1918.
- Horsens Statsskole 1532-1932. – Red. af Cl. Clausen. – Horsens, 1932.
- Jensen, J. K.: Borger- og Almueskolevæsen i Horsens i Tiden 1860-1938. – Horsens, 1938.
- Knudsen, Anne-Mette: I åndens tjeneste. Horsens Kvindeseminarium 1878-1918. – 2005.
- Kvindeseminarieret i Horsens. – 1879.
- Ribe Stattsseminariums Elevforening 1942. – s. 4-13: Seminarieførstander Frk. Johanne Louise Mohr 1869-1942.
- Uddrag af Horsens Byraads Forhandlinger samt Horsens Kjøbstads kommunale Regnskaber 1886-1898.

Noter:

- 1 Forfatteren er uddannet bibliotekar og exam.art. i oldtidskundskab. Har været bibliotekar ved Danmarks Industrimuseum, Horsens. Driver nu et antikvariat på nettet og skriver artikler og bøger, hun selv udgiver. Har netop gjort et manuskript færdigt om fattigvæsenets historie med eksempler fra datidens sociale forsyning i Horsens.
- 2 Horsens Avis den 19. august 1878.
- 3 Kvindeseminarieret i Horsens, 1879. – s. 2.

Arkitekt Estrups bygning, der oprindelig var kvindeseminarium, blev købt af Horsens Kommune for 65.000 kr. i 1922. Foto: Anne-Mette Knudsen.

Arkæologen fra Egtved

SELV OM HAN ER EN AF DE STORE FRA EGTVEDEGNEN,
HAR HAN NOK I MANGE ÅR VÆRET NÆSTEN GLEMT. MEN
HANS KJÆR, ARKÆOLOG OG MUSEUMSINSPEKTØR PÅ
NATIONALMUSEET I KØBENHAVN GENNEM MANGE ÅR, VAR
I SIN TID VEL DEN MEST ANERKENDTE INDEN FOR SIT FELT.

AF LARS PETER LUND¹

Han blev født på et meget lille husmandssted i 1873 ved Ballehule lidt uden for Egtved. Faderen var post og døde ret ung, så enken stod tilbage med fire små børn. Hun og børnene klarede sig ved hårdt slid, og børnene måtte hurtigt ud at tjene, undtagen Hans, der var den ældste.

Læreren havde nemlig fået øje på hans usædvanlige begavelse og opmuntrede drengen til at koncentrere sig om skolearbejdet. Senere iværksatte læreren sammen med præsten regelmæssige indsamlinger af penge i Egtved, der gjorde det muligt for den unge mand at blive student fra Latinskolen i Fredericia i 1891.

Med opbakning fra præsten og læreren rejste Hans Kjær siden til København, og fortsatte indsamlinger i Egtved af tøj, mad og penge gjorde det muligt for ham at gennemføre et studium ved Københavns Universitet. Det er blevet fortalt, at drengen ligefrem blev sat i aktier, så alle kunne bidrage efter formåen til hans underhold.

Han læste til at begynde med teologi men sprang hurtigt over til et cand. mag.-studie. 1898 blev han kandidat med græsk som hovedfag og historie som bifag.

Alle, der havde bidraget til Hans Kjærs uddannelse, fik senere et indbundet værk, hvori arkæologen skildrer de oldtidsminder her på egnen, som han selv havde undersøgt og beskrevet.

”Mindesmærker og Fund fra forhistorisk tid i Jerlev Herred”, hedder en artikel i Vejle Amts Årbog fra 1912, skrevet af Hans Kjær.

Den gamle artikel beskriver først den tids arkæologiske kendskab til eg-

Hans Kjær, fotograferet i 1929.
Foto udlånt af Bjørn Andersen.

nen, et kendskab som selvfølgelig har ændret sig utrolig meget i de næsten 100 år, der er gået siden. Bopladser og levevis gennem de forskellige tidsaldre har man nu om dage et mere solidt kendskab til. Man havde til gengæld et meget bedre overblik over antallet af oldtidshøje i landskabet.

De er selvsagt svundet mærkbart ind i antal siden Kjærs tid.

Særlig i 1920'erne, hvor der blev oprettet mange nye husmandssteder, og hvor det gjaldt om at få så meget jord opdyrket som muligt, var det helt legalt og hensigtsmæssigt at få sløjfet gravhøje og andre fortidslevn.

Hans Kjærs oplysninger fra Egtved Sogn stammer fra en landsundersøgelse i 1907 og 1908, som Nationalmuseet foretog for at registrere jordfaste fortidsminder. Allerede dengang er Kjær inde på, at antallet af høje i de uopdyrkede hedeegne er væsentligt større end tilstedeværelsen i det østjyske, og det tilskriver han skovenes placering og den meget større bebyggelse og dyrkning af jorden.

Kjær fortsætter her i afskrift og med den gamle retskrivning:

”Men de 262 Høje i Egtved Sogn skulde dog ventes i ikke ringe Grad at kunne give Landskabet Karakter. Tidligere maa dette ogsaa have været Tilfældet, navnlig mod Vest. Men allerede for en Menneskealder siden var det ikke mere Tilfældet, og i de sidste Aar er Præget yderligere udvisket.

Ved Gennemgang af Fortegnelserne er det fundet, at ikke mindre end 65 maa betegnes som ganske lave Tomter eller helt forsvundne, ca. 155 er overpløjede og deraf Halvdelen nu mindre end 1 Meter høje; 22 er stærkt ramponerede og kun 18 kan

betegnes som helt eller nogenlunde vel bevarede! Men ogsaa i ældre Dage, da Højene i større Udstrækning var bevarede, har de paa ulige Maade præget Landskabet.”

Hans Kjær slutter sin beretning fra Egtved Sogn:

”Landsbynavnene tyder paa Former af meget gammel Oprindelse. Torp-navnene fra den tidlige Middelalder er faa: Spjarup, Oustrup, Hjelmdrup i Egtved Sogn...

Mangt et Minde ligger endnu gemt i Jorden. Hvert vel oplyst Fund er som et fast Punkt paa Kortet. Maatte der blive taget med nænsom Haand paa, hvad der kommer frem, og på de endnu bevarede Mindesmærker. Vel skal det ikke benægtes, at den levende Slægt har større Ret end den døde, endsige da den, der i Aarhundreder og Aartusinder har været død. Men den levende Slægt turde ligesaa vist højne sit eget Stæde ved at tage Vare paa Minderne om Ættens Fortid.”

Sit livs største fejltagelse begik han nok, da Peder Platz på Egtved Holt i 1921 skrev til Nationalmuseet om et egekistefund, og hvor Hans Kjær lod den unge arkæolog Thomsen foretage den senere så kendte og berømte udgravning af Egtvedpigen, i stedet for selv at rejse til Egtved. Senere undlod Kjær, vel i skuffelse, at omtale fundet i sine egne publikationer.

Dysse ved Varde under udgravning, fotograferet af Hans Kjær til bogen ”Vor Oldtids Mindesmærker”.

I 1925 udgav Kjær bogen: *Vor Oldtids Mindesmærker*. Bogen er med mange fotografier taget af forfatteren, og i forordet skriver den nu 52-årige Hans Kjær:

”Den følgende Fremstilling er væsentlig bleven til på Grundlag af Oplevelser gennem en lang Aarrækkes Rejser og Undersøgelser. Vort Fædrelands Historie indledes med i det mindste seks Aartusinder, hvorom de skrevne Kilder tier. Mindesmærker og Levn får da for de lange Tidsrum en altovervejende Betydning.”

Derpå beskriver han utallige fund fra disse tidsaldre, og prøver at sætte udviklingen i perspektiv og opstiller en tidstavle begyndende med den ældste stenalder, køkkenmøddingtid, yngre stenalder, enkeltgravstid, bronzealder, jernalder til vikingetid, på den tid et højdepunkt af viden udi arkæologi.

Kjær var allerede i 1896 blevet tilknyttet Nationalmuseets 1. afdeling, og med sin kandidateksamen blev han fastansat, og var gennem hele sit liv en uhyre flittig og grundig videnskabsmand.

I sine bedste år, de første tre årtier af 1900-tallet, var han kendt over det ganske land, ikke mindst som en af dem, der gik i spidsen i kampen for at bevare vore høje, men også for sine udgravninger af jernalderlandsbyer, hvor han her fandt på en ny metode, der blev verdenskendt.

Senere i karrieren blev han en årrække vicedirektør for Nationalmuseet med ansvar for museets økonomi.

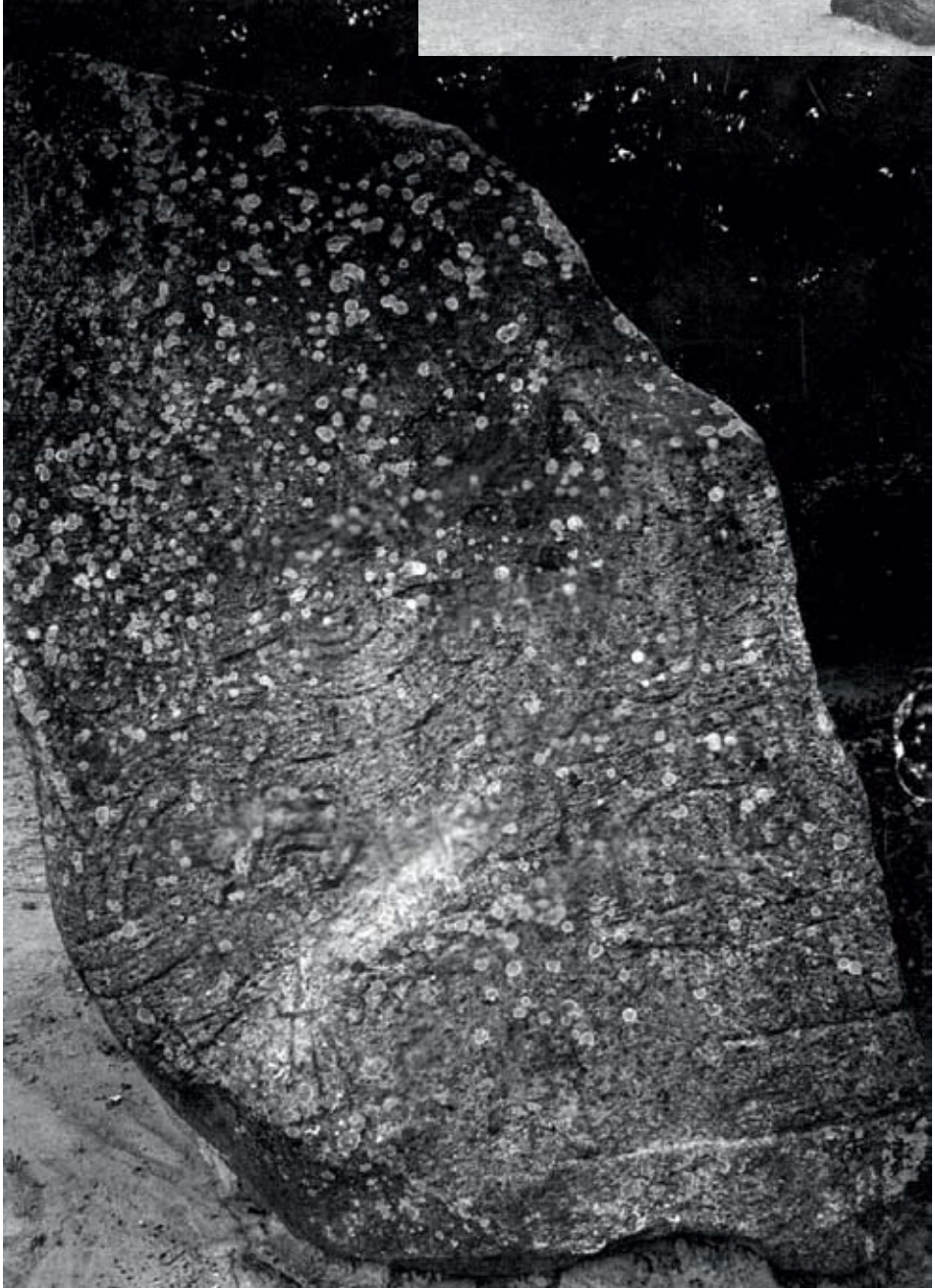
Selv om han udadtil vandt stor respekt, er det nok ikke forkert at sige, at han for mange af sine kolleger på Nationalmuseet forblev lidt af en løjerlig ”bondeknold fra det mørkeste Jylland”, som man ikke kunne (eller ville) se det store i, og som man i øvrigt i krogene kunne en del vittigheder om.

Hans Kjær var alligevel dengang sin tids største populærformidler af arkæologisk viden og forskning, både som fast skribent ved Berlingske Tidende og som bidrager med mange artikler til tidsskrifter og årbøger, foruden med flere hundrede artikler til værker som Salmonsens Leksikon, hvis redaktion han også var medlem af.

Hans Kjær var også en yndet foredragsholder i bl.a. Folkeuniversitetet, ligesom han var en ivrig sportsmand og formand for Dansk Hockey Union. Men ungkarl forblev Hans Kjær livet igennem.

I hans sidste år gav hans betydningsfulde indsats som leder af de eneste danske arkæologiske ekspeditioner i ”Det Hellige Land” – betegnet Shiloudgravningerne, ham stor international fortjeneste. Under Hans Kjærs ledelse gjorde arkæologer i 1929 et bemærkelsesværdigt fund af nogle såkaldte halskravekrukker. Fundene fra Shilo indgår stadig i dag i debatten om et af de

Hans Kjær er blandt de første, der har fotograferet Jellingstenene. Det store foto er fra 1897. Det mindre foto kan være fra samme lejlighed. I hvert fald er det senest fra 1918, hvor den lille Jellingsten (th.) blev rettet op. Det lille foto er fra Hans Kjærs bog "Vor Oldtids Mindesmærker" og det store fra Nationalmuseet.²

Forfatteren Bjørn Andersen, som er dattersøn af en bror til Hans Kjær, arbejder på at skrive en bog om den glemte, men flittige og kloge dreng fra Egtved, der blev en ret så kendt arkæolog for mange år siden.

mest omdiskuterede spørgsmål i arkæologien om det gamle Israel, nemlig hvornår jøderne første gang befandt sig på lokaliteten i Palæstina.

Tragisk nok blev han syg og døde af tyfus i Palæstina, inden han havde afsluttet den sidste udgravningsfase i 1932. Hans kiste af zink blev sejlet hjem til Danmark, og efter Hans Kjærs eget ønske begravet på Egtved Kirkegård, fire alen under jorden, som han havde bestemt.

Noter:

- 1 Lars Peter Lund, fhv. gårdejer i Bøgvad, lokalhistoriker og tidligere medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Sydøstjylland.
- 2 Tak til konservator Susanne Trudsø, Nationalmuseet, for fremfindning af billedet.

Arkæologen Hans Kjærs grav på Egtved Kirkegård. Foto: Lars Peter Lund.

Runesten som reklamesøjler, gaver og dokumentation

HARALD BLÅTANDS STORE RUNESTEN I JELLING BLEV REJST OMKRING 965. SPROGET VAR OLDDANSK OG RUNERNE VELKENDTE. DE STORE BILLEDER OG INDSKRIFTENS VANDRETTE LINJER VAR DERIMOD NOGET NYT, PRÆGET AF INSPIRATION UDEFRA. SIDEN GIK STENEN SELV VERDEN RUNDT – I KOPI.

AF ANNE PEDERSEN OG SUSANNE TRUDSØ⁶

I 1643 skrev den danske professor og oldforsker Ole Worm, at monumenterne i Jelling var så berømte og fornemme, at også udlændinge måtte beskæftige sig med dem. Ville man den gang studere runestenene, måtte man dog drage den lange vej til Jelling. Sådan er det ikke længere. Rundt om i verden står der adskillige kopier i fuld skala af Harald Blåtands runesten, hver med sin historie, og med de nyeste digitale medier er der åbnet adgang til virtuelle kopier, der kan vendes og drejes i alle retninger. Erstatte originalen kan kopierne dog ikke.

Københavns vartegn, Den lille Havfrue, er i år for første gang sendt på rejse og er nu i Shanghai i Kina på verdensudstillingen Expo 2010. Den lille bronzeskulptur sidder som blikfang og trækplaster i den danske pavillon og skal, langt væk fra Langelinie, promovere vores lille kongerige i den hektiske kinesiske metropol. Temaet på verdensudstillingen er ”Bedre byer – bedre liv”, og fra dansk side vises bæredygtige klima- og energiløsninger samt arkitektur og design. Et mål er selvsagt at trække investering til Danmark og tiltrække turister, reelt en målrettet markedsføring, hvor et nationalklenodie iscenesættes i formidlingen af teknisk know-how og kunstnerisk formåen, og hvor de hotte buzz-words er innovation og vidensdeling. Brugen af Den lille Havfrue i denne sammenhæng har vakt påstyr og været årsag til debat, men at sende et nationalsymbol den halve vej rundt om jordkloden som reklamesøjle på en verdensudstilling er faktisk slet ikke en ny tanke.

Når danskernes historie skulle fortælles, var der én genstand, som var svær

at komme uden om, nemlig Harald Blåtands store runesten i Jelling. Alene af praktiske årsager har man selvfølgelig ikke kunnet sende den originale sten af sted – man flytter ikke sådan rundt på 12-15 ton sten – og derfor måtte man ty til andre løsninger, nemlig kopier. Som blikfang på verdensudstillingerne har danskerne således mere end én gang vist kopier af den store runesten i promoveringen af sig selv og den danske kulturhistorie.

Exposition Universelle i Paris

Tiden skal skrues helt tilbage til 1889. Dette år blev en kopi af runestenen første gang vist i fuld skala på en udstilling. Stedet var Paris, og anledningen var 100-året for Stormen på Bastillen i 1789, en begivenhed, der regnes for starten på den franske revolution. Udstillingsområdet lå på Marsmarken i den vestlige del af Paris, og ved indgangen byggede ingeniøren Gustav Eiffel sit store tårn, der endnu i dag er et vartegn for den franske hovedstad. Danmark deltog på udstillingen – ikke med en officiel stand, da man som monarki ikke

Kopi af Harald Blåtands store runesten på Verdensudstillingen i Paris 1889 (efter Exposition Universelle de 1889. Histoire du Travail et des Sciences Anthropologiques. Section I).

kunne deltage i en fejring af det franske kongehus' fald – men med mindre pavilloner for industri og kultur.¹ Til den sidste kategori hørte en udstilling om dansk arkæologi arrangeret af arkæologen Sophus Müller (1846-1934), der havde været knyttet til Oldnordisk Museum i København siden 1878, og museumsassistent Kristian Bahne Bahnson (1855-1897).

Udstillingen gav et overbevisende indtryk af den banebrydende teori bag dansk arkæologisk forskning – Christian Jürgensen Thomsens tre-periode-system fra 1836.² Tre montrer, svarende til de tre perioder – stenalder, bronzalder og jernalder – indeholdt fornemme eksempler på danske oldsager; blandt genstandene fra oldtidens sidste fase så man det lille sølvbæger fra Nordhøjen i Jelling, en mankestol fra Søllested på Fyn og den sølvindlagte økse fra Bjerringhøj ved Mammen. Over montererne var der anbragt buste af Thomsen og hans efterfølger ved Oldnordisk Museum arkæologen J. J. A. Worsaae, og ved indgangen til udstillingen stod en kopi af Harald Blåtands store runesten. Buste og oldsager vendte selvfølgelig tilbage til fædrelandet, men kopien af runestenen efterlod man i Paris. Sophus Müller gav den

Runestenskopi på Musée d'Archeologie Nationale, Saint-Germain-en-Laye. De tynde skaller er monteret over en muret kerne, og kopiens tilstand må nok betragtes som sørgelig! Foto Musée d'Archeologie Nationale, Château de Saint-Germain.

til Musée d'Archeologie Nationale, som ligger i Saint-Germain-en-Laye en snes kilometer vest for Paris' centrum. I museets protokol fra 1889 er kopien registreret med inventarnummeret 31.749, og den står i dag i den tørlagte voldgrav uden for museet.

Verdensudstilling i San Francisco

Næste gang, der var bud efter Haralds runesten til en stor international udstilling, var i februar 1915. I anledning af færdiggørelsen af Panamakanalen mellem Atlanterhavet og Stillehavet i august 1914 samt 400-året for spanieren Vasco Núñez de Balbaos opdagelse af Stillehavet fra den Nye Verden åbnede Panama Pacific International Exposition i San Francisco. Udstillingen blev en stor succes og var stærkt medvirkende til at bringe byen på fode igen efter katastrofen i 1906, hvor San Francisco blev ramt af et voldsomt jordskælv efterfulgt af omfattende brande.

Blandt de mange lande repræsenteret på udstillingen var også Danmark. Idéen om en dansk bygning var opstået allerede i 1909, og planerne blev ført ud i livet efter en indsamling blandt de danske i Amerika. Arkitekten på projektet var professor Anton Rosen ved Kunstakademiet i København. Bygningen trak på inspiration fra danske bygningsværker, men tog i det åbne tårn og galleri hensyn til klimaet i Californien. Rummene mindede om en hyggelig lejlighed med mødeværelser og en stor sal, og den besøgende skulle her kunne føle sig hensat en stund til Danmark. Over indgangen på fronten af bygningens hovedtårn var der anbragt gipsmodeller af Lurblæserne på Rådhuspladsen i København, og ved tårnets fod i venstre side stod

Porttårnet på den danske bygning på verdensudstillingen i San Francisco, 1915 (Anton Rosen, efter Arkitekten 1914).

en kopi af Harald Blåtands store runesten over for en sten, der kort fortalte bygningens historie. Afstøbningen af runestenen var udført af billedhuggeren Siegfried Wagner, der i 1911-14 også havde udført Lurblæserne. Hvor kopien af runestenen endte efter lukningen af udstillingen, ved vi desværre ikke.

Ikon for vikingetiden

De kopier af Harald Blåtands runesten, der blev sendt til Paris og San Francisco, kan man opfatte som kopier i statens tjeneste som nationalklenodier eller med ordene fra beskrivelsen af Danmarks-bygningen i San Francisco som ”afstøbning af et af de skønneste Mindesmærker, Danmark ejer”. Der findes også andre typer af udstillinger end verdensudstillinger, og også de har givet anledning til, at kopier af Haralds runesten er kommet ud på rejse. Kopierne har her fungeret som monumentale symboler på vikingetidens samfundsændringer og vikingetidens kunst. Teksten fortæller om kongemagt, rigsdannelse og kristning af landet, og billedsiderne er fornemme repræsentanter for 900-årenes Mammenstil.

En sådan officiel udstilling om danske kunstskatte gennem tiderne var anledning til, at en afstøbning af Harald Blåtands runesten i 1948 blev rejst foran hovedindgangen til Victoria and Albert Museum i London. Afstøb-

Kopi af Harald Blåtands runesten ved den danske kirke i London, St. Katharine's i Kensington.
Foto: Michael Andersen.

ningen var fremstillet i Danmark som en tro kopi af originalen i Jelling. Nationalmuseet ønskede dog ikke at få den 11 ton tunge sten retur efter udstillingens ophør, da man allerede havde en kopi stående i museets Palæhave. Kopien blev derfor pakket ned på museet i London, men efter nogle år kom den atter frem i lyset og blev ved civilingeniør Aksel Møllers mellemkomst og med Nationalmuseets samtykke flyttet til den danske kirke i London, St. Katherine's i Kensington – en oplagt placering for en kopi af ”Danmarks Dåbsattest”.³ Her blev den afsløret af kirkens patron, den danske ambassadør Vincens De Steensen-Leth, ved kirkens årsmøde i marts 1955. Kopien var da blevet opmalet. Datidens eksperter var ikke enige, men Aksel Møller var selv overbevist om, at han havde fundet frem til de farver, der med størst sandsynlighed havde været til rådighed i vikingetiden – hvid, rød, gul og sort. At der kan tænkes andre løsninger, kan man se på andre kopier af runestenen.

I årene 1975 og 1976 blev der i Tokyo og flere andre japanske byer vist en vikingeutstilling. Den var sponsoreret af Japans største nyhedsbureau, Kyodo News Agency, og blev etableret i samarbejde med Vikingskibshallen i Roskilde. Med på udstillingen var en kopi af Harald Blåtands runesten udført af plastmateriale, ikke en nøjagtig kopi, da kun de to billedsider er vist i detaljer, mens tekstsiden blot er løst modelleret. Som i Paris og London efterlod man også her kopien, idet den blev skænket til Den danske Ambassade i Tokyo.⁴ Kopien blev placeret foran den ejendom, der den gang husede ambassaden. Placeringen var ikke særlig velegnet, da den lette kopi af og til blæste ud på gaden til gene for trafikken. Da ambassaden flyttede til dens nuværende adresse i 1979, fulgte kopien med, og den står nu i læ af ambassadebygningen, lidt nedgravet og omgivet af grønne planter. Og herfra har den ikke været af sted på egen hånd i stormvejr!

Langt fra Tokyo foran virksomheden JP Group på Vognmagervej i den nordlige udkant af Viborg møder man ganske uventet endnu en kopi af Harald Blåtands store runesten og lige ved siden af – lige så uventet – to kopier af en portløve fra den syriske by Hama. Kopien af runestenen er udført af JP Group på bestilling af Moesgård Museum ved Århus til en særudstilling, og efter udstillingen vendte den tilbage til virksomheden. Kopien er hul, og den er udført af støbematerialet Glyptonit, hvis egenskaber kommer tæt på sandsten. Materialets navn er inspireret af navnet på museerne, Ny Carlsberg Glyptotek, København og Glyptothek, München, og materialet er blandt andet udviklet til kopiering af stenskulpturer. Formene til støbningen af runestenen er baseret på originalaftryk af silikonegummi, og Glyptonitten er

Kopi af Harald Blåtands runesten foran Den danske Ambassade i Tokyo, nederst tv. Foto: Den danske Ambassade, Tokyo.

Kopi af Harald Blåtands runesten på Vognmagervej i Viborg. Foto: Margit Petersen.

i dette tilfælde indfarvet, så den svarer bedst muligt til den originale sten. Farvelægningen er rekonstrueret af Moesgård Museum, og her er endnu en farve trukket ind, nemlig den blå farve, ovenikøbet i to nuancer.

Gaveregn

Udstillingskopierne endte i flere tilfælde som gave; andre kopier er direkte fremstillet som gave eller minde om store begivenheder. Det gælder således den kopi, der i dag står uden for den imponerende St. Ouen kirke i Rouen i Frankrig. Det nordlige Frankrig var i vikingetiden udsat for talrige angreb fra de nordiske vikinger, og i 911 fandt et afgørende slag sted nær Chartres mellem Karl den Enfoldige og vikinger anført af Rollo. Rollo sejrede, og efter slaget fik han og hans følge tildelt land, dog på visse betingelser. Rollo måtte underordne sig den franske konge og forpligte sig til at forsvare Seineområdet mod angreb fra andre vikinger. Krønikeskriveren Flodoard beretter, at Rollo blev døbt og fik det frankiske navn Robert. Rollo blev gift med en kristen kvinde, og deres søn Vilhelm Langsværd blev en nøgleperson i Normandiets udvikling. Tusind år senere, i 1911, fejrede byen Rouen jubilæet for oprettelsen af hertugdømmet Normandiet samt Rollos kristne dåb, og i den anledning skænkede Carlsberg-fonden byen en kopi af Harald Blåtands store runesten og dermed et minde om en anden konges accept af kristendommen i 900-årene. Afstøbningen blev denne gang udført af billedhuggeren H. Chr. Petersen.

Et 1000 års jubilæum er en storslået begivenhed. Mindre kan også gøre det, og en fødselsdag i mere beskedne målestok har været anledning til ko-

Kopi af Harald Blåtands runesten ved St. Ouen kirken i Rouen. Da kirken er under restaurering i disse år, ses kopien i hullet i den midlertidige gule stilladsinddækning. Foto: Jesper Stub Johnsen, Nationalmuseet.

pering ikke bare af Haralds runesten, men også af den lille runesten rejst af kong Gorm til minde om dronning Thyra. De to sten står uden for Varde Museum, der blev stiftet i 1912 på initiativ af grosserer Cornelius Stau og hans hustru Elisabeth. De boede i København, men stammede begge oprindeligt fra Varde-egnen. Museumsbygningen blev tegnet af arkitekt Thorvald Jørgensen, der også har tegnet Christiansborg Slot i København. Stau styrede selv museumsbyggeriet og indretningen af huset. Han lagde samtidig grunden til Varde Museums store malerisamling.

Efter hustruens død besluttede Stau at skænke et par nøjagtige kopier af de to Jellingsten til museet. Hans ønske var, at gaven måtte blive afsløret på Elisabeths fødselsdag den 16. december 1916. Dette ønske blev fulgt, og de to afstøbninger udført af Hans Christian Berg blev sat op lige foran museets hovedindgang. De blev sidenhen flyttet til deres nuværende plads nordøst for museet.

Endnu et jubilæum, denne gang i Holland, førte 20 år senere, i 1936, til en kopi mere af Harald Blåtands runesten. Jubilaren var denne gang Utrecht Universitet, der fyldte 300 år. Runestenen blev placeret på domkirkepladsen ved indgangen til den klostergård, der forbinder Utrecht Domkirke med klosteret. Stenen blev skænket af Foreningen af danske venner af Holland, og hovedpersonen bag gaven var Gustav Lind, der også grundlagde Kunstmuseet Trapholt i Kolding.

Et jubilæum på 300 år er ikke meget sammenlignet med Rouens 1000 år,

Kopier af de to runesten ved Varde Museum.
Foto: Lene B. Frandsen, Varde Museum.

Kopi af Harald Blåtands runesten på Domplein i Utrecht ved indgangen til klostergården. Foto: Anders Purup.

men der kan spores langt ældre forbindelser mellem Utrecht og Danmark. I 823 drog en flåde af danere til Frisland, og via Utrecht nord for floden Lek, et af Rhinens udløb i Nordsøen, nåede de frem til den kendte handelsplads Dorestad, i dag Wijk bij Duurstede, der blev plyndret og ødelagt. Dette var ikke en enkeltstående episode, da Utrecht og utallige andre byer i Nordvesteuropa blev udsat for vikingernes hærgen adskillige gange i 800-årene. Godt 100 år tidligere havde Willibrord, den første kendte missionær blandt danerne, forsøgt at omvende danerne til den kristne tro.

Willibrords færd er beskrevet af landsmanden, den engelske munk Alkuin, der fungerede som rådgiver ved Karl den Stores hof fra 781 til sin død i 806. Alkuin beretter i *De vita S. Willibrordi*, hvordan missionæren efter en forgæves indsats i Frisland drog videre til danernes vilde folkefærd. Mødet med danernes konge, Ongendus (eller Angantyr), fandt sikkert sted i begyndelsen af 700-årene. Ongendus, der ifølge Alkuin var mere grusom end et vilddyr og hårdere end en sten, lod sig ikke omvende, og Willibrord valgte derfor at rejse derfra igen med uforrettet sag. Han tog dog 30 drenge med sig tilbage. De blev undervist på rejsen og derefter døbt, men om de nogensinde vendte hjem igen, melder kilderne intet om. Willibrord døde som biskop af Utrecht i 739, og kopien af Harald Blåtands runesten kan derfor også ses som et symbol på det, som Willibrord ikke opnåede, ud over måske dåben af de 30 drenge, men Harald til gengæld fandt værd at nævne som en af sine fortjenester ca. 250 år senere – at han gjorde danerne kristne.

Kirken i Yorba Linda

Som i London står også en anden runestenskopi i dag foran en dansk kirke i udlandet, nemlig så langt væk som i det sydlige Californien i Yorba Linda. Kirken her minder med sine hvidkalkede mure og kamtakkede tårn om en typisk dansk landsbykirke. Foran kirkens indgang og nær det danske kulturcenter står kopien af Haralds runesten som et fjernt minde om kristningen af danerne i vikingetiden. Oprindeligt var denne kopi en gave fra JAKA (Jyske Andelsslagteriers Konservesfabrik) til en handelsforbindelse i udlandet, det Østasiatiske Kompagni i Los Angeles. ØK blev stiftet i København tilbage i 1897. Udgangspunktet var den gang handel med Sydøstasien, men i løbet af de næste mange årtier blev aktiviteterne udbygget til at omfatte handel og søtransport over hele verden. I 1965 erhvervede ØK Plumrose, som blev fundamentet for kompagniets sydamerikanske virksomhed, og samme år modtog de den fornemme gave fra JAKA. Indtil 1993 stod kopien foran ØK-fabrikken Danola i City of Commerce øst for Los Angeles, hvorefter den blev flyttet til dens nuværende placering i Yorba Linda.

Denne kopi af Haralds runesten blev udført i 1965 af to kunstgipsere fra Ferdinandsens virksomhed i København. Om deres arbejde berettes det, at

Kopi af Harald Blåtands runesten foran den danske kirke i Yorba Linda. Foto: Lisbeth M. Imer.

de først smurte den originale runesten ind i sæbe. Dernæst blev gips ført på i tynde lag, som samtidig blev forstærket med kokosfibre. De hærdede formdele blev siden transporteret til København, og på værkstedet blev de yderligere forstærket, inden de blev samlet til én støbeform. Kopien kunne derefter støbes i en blanding af cement og granitskærver. Den er hul og dermed noget lettere end originalen. Som flere af de andre kopier er den også bemalet, men farvevalget er her lidt anderledes, idet de røde farver, ikke mindst en lys rød, træder stærkt frem.

Kulturarv og dokumentation

I 1994 blev højene, runestenene og kirken i Jelling optaget på UNESCOs verdensarvsliste i en anerkendelse af deres karakter og enestående sammenhæng, hvis betydning rækker langt ud over landets grænser, og som udtryk for deres værdi for den danske historiske bevidsthed. Inden da har man selvfølgelig også være bevidst om stedets værd og specielt runestenenes særstatus. Af samme grund sikrede man sig på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot tidligt i 1900-årene gipskopier af dele af de to sten. Desværre blev kopierne placeret i et vindgennemsust portrum, og da gips ikke tåler det danske klima særligt godt, betød det efterhånden, at kopien af kong Gorms lille runesten blev nedbrudt og gik til grunde. Kopierne af de to billedsider fra Haralds runesten fik man heldigvis flyttet så meget i tide, at overfladerne er rimeligt intakte, og i dag opbevares de inden døre på et af museets magasiner.

Apropos vejr og vind, så har de to originale runesten i Jelling stået udenørs, siden de blev rejst omkring år 950 og år 965. Stenene har derved været udsat for påvirkning fra omgivelserne i mere end tusind år, hvilket har betydet, at stenene i vekslende grad er nedbrudte i overfladen. I 1930'erne var Nationalmuseet bekymret for deres bevaringstilstand, og sikkert derfor fik man kopieret Haralds runesten. Kopien blev placeret i museets Palægård og farvelagt af kunsthistorikeren og forfatteren R. Broby-Johansen, manden, der opfandt betegnelsen ”Danmarks dåbsattest”. De valgte farver – sort, hvid, gul, rød og blå – har alle med stor sandsynlighed været brugt i vikingetiden, og nogle af dem ses på de brudstykker af udskåret træ, der blev fundet i Nordhøjen i Jelling.⁵

I 1990 blev Nationalmuseet renoveret, og da man i mellemtiden havde fået udført nye kopier, endda af begge runesten, valgte man at lade en en-

”Broby-Johansens kopi” i Palægården på Nationalmuseet. Foto: Nationalmuseet.

”Broby-Johansens kopi” i Hvidovre. Foto: Susanne Trudsø.

trepreneur fjerne den gamle kopi, som derefter kom til Hvidovrevej, tæt ved Friheden Stationscenter. Da kopien blev løftet, fandt man en flaskepost fra 1933 med forbandelser mod dem, der fjernede den, en forbandelse helt i tråd med det, vi kender fra vikingetidens runesten.

De nye kopier er fremstillet i 1984 takket være en velvillig bevilling fra Knud Højgaards fond. Afformningen blev udført af konservator Peter Henriksen, der for at opnå den størst mulige nøjagtighed brugte silikonegummi til processen. Gummi indeholder dog olier, og for at undgå indtrængning af olie i stenene blev de først penslet med methylcellulose (tapetklister) som et sliplag. Dernæst blev den flydende silikonegummi penslet på hele overfladen i et 8-10 mm tykt lag. Efter afhærdning blev støttekapper bygget op i epoxy uden på gummien – to støttekapper omkring den lille runesten og ni (som appelsinskaller) omkring den store runesten – og for at opnå stivhed i støttekapperne blev der indbygget stivere i krydsfiner. Mellem gummiformen og støttekapperne blev der lavet ”tryklåse” i silikonegummi, som skulle sikre den efterfølgende indbyrdes placering af delene. Efter afhærdning af epoxyen

blev kapperne skilt ad; gummiformene blev skåret op og trukket af, og til sidst blev methylcellulosen vasket bort fra stenoverfladerne.

Efter transport til Nationalmuseets Bevaringsafdelings værksteder i Brede blev der opbygget kopiskaller i gummiformene. Disse skaller består af knust granit i forskellige farvetoner rørt op i epoxy. Massen blev penslet og spartlet ned i de vandret liggende forme. Det er altid en vanskelig proces at opnå bjergartens naturlige farvespil og vellignende farver, da epoxyen påvirker den knuste granits naturlige farve. Det krævede derfor flere eksperimenter, før et fuldt tilfredsstillende resultat var opnået. Kopiskallerne blev ligeledes forstærket med et indvendigt netværk af stivere i krydsfinér, inden de blev samlet til et hele, nemlig to sæt hule runesten, hvoraf det ene og bedste sæt er sikret i Nationalmuseets magasiner.

Det andet sæt kopier står i den permanente udstilling, der åbnede i december 2000 i udstillingshuset Kongernes Jelling. Også her er kopien af Harald Blåtands store runesten farvelagt, og dens indskrift giver stikordene til fortællingen om kongens tid, en fortælling om tradition og fornyelse, storslåede bygningsværker, kongemagt og religionsskifte. Kopiens tre sider er skilt ad for ikke at konkurrere med den originale runesten udenfor på kirkegården.

Ny teknologi

De gamle kopier er alle lavet i forme, der er udført som afformninger enten af de originale runesten eller i enkelte tilfælde som kopier af en eksisterende kopi. Afhængigt af formålet med kopien og dens placering har man anvendt materialer, der lå mere eller mindre tæt på det oprindelige – gips, Glyptonit, cement med indstøbte småsten, epoxy etc. I dag kan man vælge helt andre løsninger, idet den teknologiske udvikling inden for tre-dimensionel dokumentation og opmåling har gjort det muligt at aflæse og registrere stenenes tre-dimensionelle form uden overhovedet at røre dem og dermed også uden at belaste dem yderligere.

I årene 2006-08 gennemførte Nationalmuseet ved hjælp af en bevilling fra Velux-Fonden en detaljeret undersøgelse af de to runestens bevaringstilstand. En af delundersøgelserne omfattede en lysscanning, hvor der for hver kvadratmillimeter blev indmålt ni jævnt fordelte punkter i tre dimensioner (x-, y- og z-koordinat). Disse punkter er igen forbundet af små flader. Med disse data har man nu mulighed for at fræse nøjagtige kopier ud hvor som helst og når som helst eller endog at fremstille virtuelle kopier, der kan anvendes både

I 2007 blev der lavet lysscanninger af stenene, hvor over en milliard målepunkter blev registreret. I fremtiden kan de fyldes i en computer, der så kan styre udførsning af perfekte kopier af stenene, som de var på opmålingstidspunktet. Til højre ses resultatet af scanningen i billedform. Det våde look skyldes ”udjævninger” af de mange tal. På én gang er teknologien imponerende og altseende og samtidig lysår fra at matche det menneskelige øje.

i detailanalyser af tekst og motiver og i formidlingen af runestenene. De nye muligheder ændrer dog ikke ved den basale kendsgerning, at der er tale om kopier. De originale runesten står fortsat i Jelling, og det skal de blive ved med!

Litteratur

- Broby-Johansen, R. 1945: Danmarks ældste Maleri. Et tusindaarsminde. København.
Exposition Universelle de 1889. Histoire du Travail et des Sciences Anthropologiques I. Anthropologie-Ethnographie-Archéologie. Paris.
- Krogh, K. J. 2007: Hedensk og Kristent. Fundene fra den kongelige gravhøj i Jelling. Vikingekongernes Monumenter i Jelling Bd. II. København.
- Lauritzen, V. 1973: Den danske Kirke i London gennem 60 år 1912-1972. London.
- Mogensen, M. 1993: Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i verdensudstillingerne 1851-1900. Kerteminde.
- Rosen, A. 1914: Danmarks Bygning paa Verdensudstillingen i San Francisco 1915. Architekten 16, nr. 34, 1914. 345-349.

Noter:

- 1 Mogensen 1993.
- 2 Systemet er beskrevet i Christian Jürgensen Thomsens bog ”Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed”, (København 1836).
- 3 Lauritzen 1973.
- 4 Den danske Ambassade i Tokyo takkes for fotos og oplysninger om kopien.
- 5 Farverne er beskrevet hos Krogh 2007.
- 6 Anne Pedersen er arkæolog, seniorforsker ved Nationalmuseet og leder af Jellingprojektet (se Vejle Amts Årbog 2008, side 16-19). Susanne Trudsø, Nationalmuseet, er stenkonservator, cand. scient. cons. Hendes kandidatspeciale byggede på undersøgelserne af runestenene i Jelling.

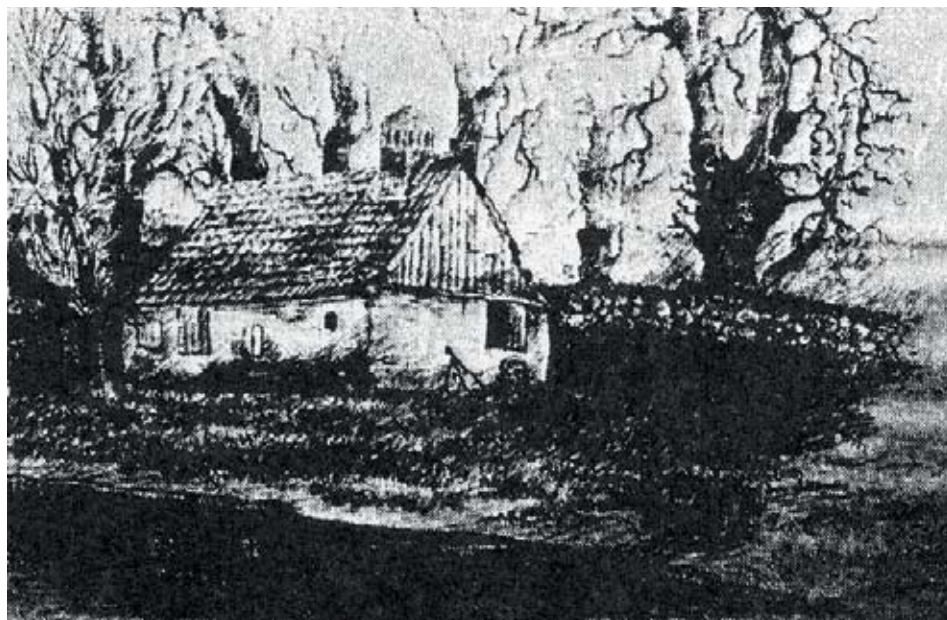

Smidstrup Husmandsforening 1907-2007

DEN 16. FEBRUAR 1907 ORGANISEREDE HUSMÆNDENE I SMIDSTRUP SOGN SIG. DE MØDTES I DEN GAMLE LANDSBYSMEDJE BAG KIRKESTALDEN I SMIDSTRUP. DE HUSMÆND, DER STARTEDE I 1907, VAR DATIDENS PROVOER. DE KUNNE INGEN VEGNE KOMME MED BØNDERNE, SÅ DE MÅTTE BRYDE UD OG KLARE SIG SELV.

AF HELLE BØGGILD NIELSEN¹

I 1899 blev den såkaldte Husmandslov, der havde til hensigt at skaffe jordlodder til landarbejderne, vedtaget. Imidlertid var det meget små lodder, som blev fremskaffet. Det var først med loven om oprettelse af selvstændige husmandsbrug i 1909, og især med jordlovene i 1919 og 1921, hvor det blev vedtaget at inddrage f. eks. præstegårdsjorder til nyoprettelse og til supplerings af

Den gl. Smidstrup landsbysmedje.

husmandsbrug, at husmandsbrugene blev så store, at ejeren og hans familie kunne leve af dem. Til erhvervelse af jorden og bygningerne kunne husmændene få statslån på fordelagtige vilkår.

I Smidstrup satte disse love sig spor i form af en udstykning fra Præstegården i 1921 og i 1932 fra Smidstrupgård. Ved begge udstykninger blev der oprettet seks husmandsbrug. Alle 12 husmandsbrug ligger på Præstemarksvej og dennes forlængelse, Bovballe Møllevej. I daglig tale hører man disse husmandsbrug omtalt som de 12 apostle. De enkelte brugs størrelse varierer mellem 8 tønder land og 14 tønder land. Alle de største udstykninger skal henføres til 1932 udstykningen. Havde man i tilgift både køer, grise, høns og heste – som trækraft – kunne det lige løbe rundt. Med hårdt arbejde, vel at mærke. Men det var de jo vant til, husmændene.

Formænd for Smidstrup Husmandsforening

Den første formand for husmandsforeningen var P. A. Koed, Klattrup, og den sidste formand var Herluf Holst fra 1992 til 2007. I alt har der været 24 formænd i foreningens virketid.

To formænd blev æresmedlemmer af foreningen: Mads Nielsen, Klattrup, formand 1934-44 og Chr. Quist, Smidstrup Præstemark, formand fra 1949 til 1959.

Ægteparret Christian og Anna Quist.

Ejger Damsgaard og Chr. Quist.

Mads Nielsen døde i 1980, 86 år gammel. Han kom fra små kår, men skabte i Klattrup et godt husmandshjem, hvor der opvoksede tre børn. Selv om hans kone var syg, levede han et udadvendt liv, dels som leder inden for husmandsforeningsarbejdet og dels som medlem af sognerådet. Endelig blev han valgt ind i Fredericia Skatteråd, som repræsentant for de radikale.

Chr. Quist døde i en alder af 92 år i 1987. Han stammede fra Andkær og var tidligt kommet ud at tjene. I 1915 giftede han sig med Anna Margrethe Sørensen, Sellerup. I 1921 flyttede ægteparret til Smidstrup, hvor det slog sig ned på Præstemarksvej i en af de nye udstykninger. Chr. Quist har haft mange tillidsposter som bl.a. bestyrelsesmedlem i det daværende mejeri, menighedsrådsmedlem og formand for husmandsforeningen.

Nogle af husmandsforeningens aktiviteter

Husmandsforeningens aktiviteter foregik ikke alene i selve husmandsforeningens regi, men også i mange af de underudvalg, som gennem tiden har eksisteret. Eksempelvis var der et husdyrbrugsudvalg, et planteavlssudvalg, et

Niels Mortensen og Frank Olesen kører brandsprøjten.

ungdomsudvalg og et husholdningsudvalg. Desuden var der et samarbejde med andre husmandsforeninger, idet foreningen var repræsenteret ved en eller flere sendemænd ved den årlige landsgeneralforsamling.

Den tidligere formand Herluf Holst kan ikke præcist svare på, hvorfor foreningen blev dannet i 1907. Omkring 1900 blev der over hele landet oprettet et væld af husmandsforeninger, med Samsø Husmandsforening som den første i 1888. Initiativtagerne til foreningerne var nogle meget aktive personer, og formålet var at forbedre vilkårene for husmændene samt at få oprettet husmandsbrug. Med dannelse af husmandsforeningerne stod man stærkere over for staten, som netop i 1899 havde vedtaget Husmandsloven.

Hesteforsikringen var et aktiv under husmandsforeningen. Der blev oprindelig oprettet en ældre hesteforsikring i Smidstrup Sogn – så vidt vides omkring 1870. Der har været rigtig mange heste forsikret. Nogle af de store gårde havde nogle meget dyre køreheste, og dem ville gårdmændene godt have forsikret lidt højt. Husmændene var ikke helt tilfredse med det. Så på

et tidspunkt har husmændene selv lavet en hesteforsikring, Smidstrup Sogns yngre Hesteforsikring, som længe blev kaldt "Husmandskassen". De to forsikringer kørte parallelt i mange, mange år. Først i 1970'erne var der langt færre heste. Derfor slog man de to hesteforsikringer sammen under navnet Smidstrup Sogns ældre Hesteforsikring.

Der er nogle og 30 heste forsikret nu. Foreningen lever altså stadig, men nu på helt andre præmisser. I dag er hestene ikke en nødvendighed, men en hobby.

De ting, som er blevet produceret i Smidstrup, har fået en bedre kvalitet, når man kunne gå sammen om at lave dem, som f.eks. mejerivarer. På et tidspunkt har gårdmænd og husmænd fundet mere og mere sammen. Det var oprindeligt ikke i gårdmændenes interesse. Husmændene var oprindeligt landarbejdere. Derfor var gårdmændene kedede af at komme af med dem. Det er klart, at et par unge mennesker, som har arbejdet på gårdene i en del år og måske passet lidt på deres penge, på et tidspunkt gerne vil være selvstændige. De øjnede en chance med især de statshusmandsbrug, der kom. Gårdmændene har ikke været så interesserede i starten. Men senere har de alligevel anerkendt, at husmændene havde en vis berettigelse, og det er blevet til et vældig godt samarbejde, hvor de var fælles om både slagteri og mejeri.

Når en gruppe i samfundet som husmandsforeningen går sammen om et arbejde, så bliver dens varer måske lidt bedre, kvaliteten bliver højnet, og de enkelte deltagende medlemmers økonomi bliver forbedret. Da man omkring 1900 lavede andelsmejerierne og andelsslagterierne, var det også for at få nogle bedre produkter. Mælken kunne komme ind og blive behandlet i løbet af dagen. For at få højnet kvaliteten af malkekvæget har man ifølge husmandsforeningens protokoller haft en fælles tyr.

Endvidere har husmændene været med i bedømmelse af kvæg. Det fremgår ligeledes af protokollerne. Man har nedsat et husdyrbrugsudvalg, og der har det ofte været konsulenten fra familielandbruget eller husmandsforeningen, som det hed dengang, som har været foregangsmand. Især tog man rundt og bedømte kreaturerne, køerne hovedsageligt, på gårdene og på husmandstederne. Man har desuden oprettet en såkaldt kontrolforening, hvor man kontrollerede den enkelte ko – hvor meget mælk og hvor højt fedtindhold den gav – og det har været medvirkende til at få en god bedømmelse. Til de bedste køer har været brugt de bedste tyre, og den vej rundt har husmændene måske igen kunnet få en tyr til fremavl.

Af en kassebog fremgår det, at husmandsforeningen har betalt til mange

Kartoffeloptagning i 1927.

forskellige ting. Den må have været ret velstående, når den havde råd til det. Det fremgår, hvordan de i Smidstrup har haft andespil og blandt andet, at de har holdt juletræ for familierne. Der har været år, hvor de har købt 135 poser slik til børnene – de har været 275 til juletræsfest – det er svært at forstå, hvordan de har kunnet være i forsamlingshuset. Ligesådan deres andespil og deres dilettantforestillinger, som har kunnet gå rundt for dem – der er blevet betalt entré, så det har kunnet hænge sammen – de har været meget aktive. Der er blevet lavet en stor heldagsudflugt en gang om året, men de har også lavet mange aftensarrangementer og haft foredragsholdere. Foreningen har været på Engelsholm Højskole. Der blev udstykket mange husmandsbrug i 30'erne i nærheden af Engelsholm. Også her har foreningen været på besøg. Smidstrup Husmandsforening har stået for børnedyrskuet i forbindelse med de årlige byfester i Smidstrup, og der har været fælles aktiviteter med Vejle Amts Familielandbrug.

4H – Hånd, Hoved, Hjerte og Helbred – var en forening under husmandsforeningen for husmandsbørnene. Den skulle styrke deres interesse for dyr og jorden. Når man snakker med voksne mennesker, som har været med i 4H, kan man høre, det har været nogle gode oplevelser, de har fået. De har haft det sjovt og hyggeligt, og de har lært noget, både hvad angår pasning af dyr, haver og mark.

Husmandsbevægelsen har været meget stærk i Smidstrup og et kulturelt omdrejningspunkt.

Præstemarken

Dét, der er specielt ved Præstemarken, er, at næsten alle de små husmandssteder er statshusmandsbrug. Staten opkøbte jorden, og den blev så udstykket i 8, 10 eller 14 tdr. land. Staten blev ved med at eje jorden, og husmanden betalte en renteafgift hvert år. Husmanden skulle selv stå for byggeriet efter nogle særlige tegninger. Man kunne få gode lån, men man skulle selv have 10 procent af udgiften. På et senere tidspunkt er Præstemarken gået over til privat eje.

Et lignende arrangement, men nu til landarbejderboliger, blev etableret under og efter 2. verdenskrig. En mand eller et par, der arbejdede ved landbruget, kunne – med henblik på at holde deres arbejdskraft ved landbruget – få

Glad barndom på landet: Niels Mortensen og Ulrik Hansen.

tilladelse til at bygge en landarbejderbolig. Til disse boliger, hvortil der også fandtes standardtegninger og standardstørrelser, kunne man få nogle meget billige statslån. Ofte forløb det dog sådan, at de nye husejere efter nogle år begyndte at arbejde ved industrien, men et hus havde de da fået. Sådan er det gået mange steder.

Husmændenes økonomiske sans

Den tidligere konsulent, Børge Eriksen, kommenterer udbyttet på husmandsjordene:

Husmændenes jord blev ofte plejet som en have, og familien var på ejendommen og kunne nøje holde øje med afgrøderne. Derfor var der mange eksempler på, at udbyttet sammenlignet med de større gårdes udbytte var bedre. Naturligvis var det ikke alle husmænd, der magtede det, og som kunne overkomme den nødvendige, betydelige arbejdsindsats. Eksempler findes da også på, at det gik galt.

Ideen var, at man i stedet for at lave lønarbejde, købte sig en arbejdsplads – det er faktisk det bedste svar på, hvad en husmand er. Husmanden købte

sin egen arbejdsplads, og han kunne tjene mange penge, eller han kunne gå fallit. Husmandsforeninger var ikke en direkte fagforening. Den stod for det faglige, det økonomiske og det kulturelle – det var den treklang, der hele tiden blev fremhævet. Det kom rigtigt til udtryk, da man i 1936 oprettede husholdningsudvalgene. Det var egentlig i husmandsforeningerne, man først i praksis ligestillede kønnene.

I 30'erne under den store krise kom husmændene meget godt ud af det, fordi de kunne spare. En husmandskone fra Smidstrup, Anna Aasesen, har fortalt, at der i hvert fald gik fem år, hvor hun ikke fik en ny kjole. Spare kunne de langt bedre end andre, og privatomkostningerne betød en hel del i hele økonomien. Man kan godt sige, at det en mand kan tjene, det kan han bære ind i sine hænder, og det kan hun bære ud i sit forklæde.

Konen overtog malkerummet

Ligestillingen kommer til udtryk i en beretning, som Børge Eriksen gengiver:

Det foregik om sommeren. De voksne fik lavet deres morgenarbejde, der blev malket, køerne kom ud på græs, hvorpå familien samlede om morgenmaden. Så rydder konen op, manden går ud i roerne, og når hun er færdig med det huslige efter en times tid, så skal hun efter planen komme og hjælpe i

Et husmandsbrug på Præstemarksvej fra udstykningen i 1932.

Roerne tages op af Anna og Helge Mortensen, Klattrup.

marken. Ind imellem kommer så mælkeemanden, og han har en en prøve med tilbage fra mejeriet på, hvor god mælken har været. Deres mælk var af den dårligste kvalitet. Konen blev stiktosset.... Så går hun ud i mælkerummet og tager en patkop ned og lader en finger glide rundt i kransen, og den er fuld af skidt. Hun tager koppen og render op til manden og spørger: Hvad er det for et forbandet svineri? Herefter er det mig, der passer malkerummet! Og det viser sig faktisk, at dér, hvor de gik sammen om arbejdet, der steg kvaliteten.

Inden Danmark kom med i EF sagde man: Man skal have lidt af hvert i produktionen og så skal man passe det godt. Typisk havde man planteavl, køer, mælkeproduktion, eller man har soproduktion eller svineproduktion og høns.

Efter EF-tilslutningen blev mekaniseringsgraden i landbruget væsentligt forøget, og det blev økonomisk fordelagtigt at satse på en enkelt eller nogle få produktionsgrene. Nu skulle man have meget af nogle få af disse grene, og det havde husmændene ikke kapital, jord og bygninger til. Det vil sige, at teknikken slår husmanden lidt ud. En eller to af grenene måtte vælges, og hvis ellers vilkårene var med husmanden, resulterede det i en stor produktion.

Marken tromles.

Med den mere spredte produktion, man havde tidligere, var usikkerheden mindre, for gik det galt med én produktion, så kunne det gå godt for en anden. Den betydelige usikkerhed, der var ved en enstregen produktion, fik mange til at tage arbejde inden for industrien.

Husmændene forsvinder

Børge Eriksen beretter videre: Efter et møde engang – det er mange år siden nu – da snakkede man sammen bagefter, og så er der en mand, der siger: ”Når nu min kone har belemret én med en redefuld unger, så skal hun også blive hjemme og passe dem.”

Så sker det alligevel, at det går galt med økonomien, og konen kommer ud på arbejdsmarkedet. Mange kom ind på et vaskeri eller sådan noget. Nu fik de hver uge kontanter. Efter nogle år sælger husmandsfamilien køerne, og derefter lejer den jorden ud. Den bor stadig på husmandsbruget, men begge har arbejde uden for hjemmet. Sådan gik det mange steder. De havde flere penge til deres egen disposition.

Det vil så også sige, at det bliver en nedgang for husmandsforeningen, for så bliver det ikke heltidshusmænd men deltidshusmænd. Der var dem, der gik fallit, så var der dem, der tjente mange penge. Det var dér, hvor konen gik med i arbejdet, og der var de lidt kede af at skulle åbne deres skatteseddel, fordi indtægterne var langt større end de største gårdmænds.

Der var et godt sammenhold i husmandsforeningen. Man hjalp hinanden. Der var f.eks. en familie, som havde gjort et godt stykke arbejde inden for foreningen, og som tak ville man godt gøre noget for dem. Så fandt man ud af, at man kunne holde deres sølvbryllup.

I 2007 var der 100 års jubilæum i Smidstrup Husmandsforening, og derefter opløstes foreningen.

Kilder:

Herluf Holst, tidligere formand for husmandsforeningen.

Børge Eriksen, tidligere konsulent for husmandsforeningen.

Preben Mikkelsen, Smidstrupbogen 1 og 2.

Protokoller og kassebøger for Smidstrup Husmandsforening, 1907-2007.

Fridlev Skrubbeltrang, Den danske husmand, I – II, 1954.

Niels Mortensen: Billeder fra hans husmandssted i Klattrup.

Vigand Rasmussen: Billeder af familien Quist, Præstemarksvej.

Note:

- 1 Helle Bøggild Nielsen er lektor, uddannet ved Aarhus Universitet i dansk og kunsthistorie. Ansat ved Rosborg Gymnasium frem til 2005. Hun er bestyrelsesmedlem i Smidstrup og Omegns Museum og Lokalhistoriske Arkiv.

Afsked med Horsens

HORSENS TOG EN IMPONERENDE AFSKED MED BYENS BERØMTESTE MAND PÅ DET KULTURELLE OMRÅDE FOR 100 ÅR SIDEN. HER ER HISTORIEN BAG DEN STORE FARVELMIDDAG MED STIL, SANGE OG LANGE TALER, DER FANDT STED DEN 12. APRIL 1910. SAMTIDIG FÅR VI ET TIDSGLIMT AF LIVET FØR DEN STORE KRIG.

AF MARTIN DYRBYE¹⁹

”Om hundred Aar er alting glemt!”, hedder det sig i drikkevisen af samme navn fra 1860. Det er for så vidt også sandt nok. Meget af det, der sker omkring os, glider ind i glemslens mørke for stedse, mens andet ofte ved tilfældighedernes spil dukker frem i lyset igen, når fx krønikeskrivere, historiefortællere og historikere gransker i gamle papirer og bøger, i arkiver og på bibliotekerne i deres higen efter en ny historie.¹

Den følgende historie er et vidnesbyrd om, hvorledes et lille stykke lokal Danmarkshistorie om en hændelse, der fandt sted for 100 år siden og har været glemt næsten siden da, tilfældigt dukker op ved arkivstudier i anden sammenhæng, og følger sig til den nationale historieskrivning. I dette tilfælde drejer det sig om fortællingen om de danske folkebogsamlingers, senere folkebibliotekernes udvikling siden de sidste årtier af 1800-tallet, hvor historien i hovedtræk for så vidt er skrevet, men nye facetter i bibliotekshistorien dukker til stadighed op.

Alle fag har deres pionerer og ildsjæle, som brænder for deres virke – så godt som alle byer i Danmark har deres egne helte og bysbørn, hvis minde man hæger og værner om ved fx at opkalde en gade, vej eller endog en plads efter vedkommende. Det er med til at skabe en lokal identitet og stolthed i byen.

Købstaden Horsens er ingen undtagelse i så henseende. Nær byens bane-gård ligger Andreas Steenbergs Plads. Den er opkaldt efter én af Danmarks vigtigste skikkelser i den nyere danske bibliotekshistorie, bibliotekspioneren

Familieportræt. Andreas Schack Steenberg ses her som lille dreng sammen med søsteren og forældrene. Byarkivet i Horsens.

Andreas Sophus Schack Steenberg (1854-1929), og knyttet til Horsens i årene 1866-1910. Da han forlod hjembyen, skete det med manér, idet Steenberg blev hyldet ved en festmiddag den 12. april 1910, arrangeret af en kreds af byens borgere. Ved fundet af avisartikler i en scrapbog i Rigsarkivet om begivenheden, som jo set med vor tids øjne må regnes for en kuriøsitet, blev der samtidig lejlighed til at skildre historiens hovedperson og den rolle, som byen Horsens kom til at spille for ham, men så sandelig også for dansk bibliotekshistorie.

I 1854 kom Andreas Schack Steenberg til verden. Han var født i Hamburg, hvor forældrene var bosiddende, idet faderen besad et embede som postkontrollør ved ”det danske overpostamt” i byen. Da faderen i 1866 udnævntes til postmester i Horsens, måtte familien flytte dertil, og Andreas kom i Horsens lærde Skole.

Efter studentereksamen i 1873 forlod den unge Steenberg hjembyen og rejste til København for at studere ved universitetet, hvorfra han tog den statsvidenskabelige eksamen i 1877. Uddannelsen suppleredes efterfølgende med studier ved Polyteknisk Lærestalt, hvorfra han tog eksamen i matematik og naturfag i 1880. Samme år blev han gift med sin seks år ældre kusine, Laura Emilie Steenberg. Parret bosatte sig i Ribe, idet Andreas Schack Steenberg havde fået ansættelse som lærer ved Ribe Katedralskole, hvor han virkede indtil 1881. Herefter vendte Steenberg, som havde opnået ansættelse

som lærer ved Horsens lærde Skole, og hustruen tilbage til Horsens, hvor familien Steenberg, nu forøget med datteren (1881-1956) hurtigt faldt til. Steenbergs moder, enke siden 1876, boede fortsat i Horsens.²

Lærergerningen

På en måde kan Steenberg godt regnes for at være en af sin samtids fornemste repræsentanter for det, som kunne benævnes for folkeoplysningens moderne gennembrud i anden halvdel af 1800-tallet i henseende til både lærergerningen og biblioteksvirksomheden, sådan som det kom til udtryk især i årene, hvor han gjorde sig gældende i Horsens.

Byhistorikeren, redaktør Carl Th. Jørgensen har om den da yngste lærer, den 27-årige Steenbergs ansættelse ved Den lærde Skole i Horsens og hans entré i byen meget rammende skrevet følgende:

”Og han, der med hele sin Ungdoms Ildhu ønskede at tage Del i den Kulturkamp, der ikke blot gik ud paa at vække Bondestanden til Selvbevidsthed og Selvhævdelse, men ogsaa at skaffe Byernes Arbejderbefolkning og Husmændene paa Landet en Plads i Solen, tog med det samme Plads paa Frisindets Front.”

Således blev Steenberg en del af et yngre ”Triumvirat”, bestående af Ludvig Schmidt (tegneren Alfred Schmidts broder) og Heinrich Buchwald, som ifølge Jørgensen ”adskilte sig skarpt fra den ærværdige Skoles lige saa ærværdige Lærerkollegium”, idet de ”frisindede – Venstremænd – en Betegnelse, der i de Tider, hvor Situationen politisk var saa spændt, at den nærmede sig Borgerkrig nærmest var det værste, der kunde siges om en Mand.” Deres påklædning var også moderne, og Buchwald ”gik i Jakke, ellers var den eneste sømmelige Paaklædning for en Latinskolelærer Skødefrakke”, hvilket han fik at vide, ”da han i 1885 havde deltaget i en Grundlovsprocession, arrangeret af Venstre.”

At den yngre lærer Steenberg vitterlig blev betragtet som et fornyende element blandt lærerne på skolerne, hvor han kom til at undervise, dvs. i Ribe og Horsens, har nogle af hans elever siden givet udtryk for i interviews og avisudtalelser, bragt i 1909-1910, da han skulle til at bryde op fra Horsens. I en artikel, bragt den 19. maj 1909 i Vejle Amts Folkeblad, i anledning af Steenbergs forestående afsked fra ”Skolegerningen” i Horsens, kom ”X.” ind på netop hans lærergerning ved Ribe Katedralskole i 1880-81, og herom hed det sig:

”Her vandt han sig særlig Elevernes Venskab ved den frie og fornøjelige Maade,

hvorpaa han forstod at omgaas dem, uden at Respekten derved led noget Knæk, en Maade, der stod i synlig Modsætning til den Tone, der ellers herskede ved Skolen. – Ribe Skole var endnu den Gang en meget konservativ Anstalt. De gamle Overlærere mødte den daglige Undervisning med høj Silkehat og hvidt Halsbind, og Adjunkterne fulgte dem efter. De var meget flinke og dygtige Mænd, men de holdt Eleverne i en vis ærbødig Afstand. At tale til en af Lærerne var omtrent som nu at være i Audiens hos Kongen.”

Derimod forstod Steenberg at tage ”Sagen paa en hel anden Maade”. Også hans ”Klædedragt var noget for sig”, idet han ”optraadte med Slængkappe”, og ”Eleverne turde tale til ham hvor som helst og naar som helst, og naar han f. Eks. tog ud paa botaniske Ekskursioner med dem, saa man ham drage ud af Skolegaarden med de mindre ved Haanden og de større under Armen”, og skildringen fortsætter:

”De gamle Overlærere korsede sig og tænkte: O tempora, o mores! Men alligevel kunde de ikke modstaa hans elskværdige og fornøjelige Optræden og kunde godt lide ham. Men navnlig Eleverne var, som sagt, henrykte for ”Hr. Steenberg”, og hans Navn blev snart det populæreste ved Skolen.”

Også en anden elev, den senere kendte, radikale redaktør A. Nordahl-Petersen, erindrede sig i 1909 det indtryk, Steenberg gjorde på ham, da han 26 år tidligere ”første Gang mødte den unge Adjunkt i Horsens”. Det var i 1883. Nu mange år senere tilkendegav han i det radikale Jysk Morgenblad sin glæde ved, at hans gamle lærer stod ved en skillevej, et sent sporskifte i et karriereløb, som også i sin samtid blev betragtet som atypisk. I artiklen skildrede Nordahl-Petersen på sin egen morsomme facon, men også med ironisk distance til den nyerhvervede professortitel som et fast omkvæd, Steenbergs levnedsløb gennem mere end et kvart århundrede. Han huskede ham som en afholdt lærer, og skrev blandt andet:

”Lille Schack” var hans Kælenavn mellem os Drenge, og selv om vi til Tider drillede ham, saa holdt vi af ham alligevel. Det var bare saa morsomt at se ham lidt alterreet. Saa blev han nemlig rød som en syttenaarig Skønjomfru – langt op over begge Ører. Og den Slags morer Skoledrenge. For øvrigt var han en af de faa Lærere ved Skolen, der virkelig havde Forstand paa at undervise. Der var Liv og Gemyt i ham, og særlig Naturhistorien forstod han at gøre interessant.”

Desuden karakteriserede Nordahl-Petersen sin gamle lærer som en ”lille gemytlig Tyksak”, men ”Professor-Værdighed – Vorherre Bevares! Ikke Spor. Og gjorde han en Gang imellem – i et kritisk Øjeblik – Forsøg paa at anlægge en overordentlig Værdighed, saa gik det altid i Stykker for ham. Derfor gjor-

de han det heldigvis ogsaa kun sjældent....” Ved et tilfælde mødtes de to igen i sommeren 1909 ved Landsudstillingen i Århus, og tilføjede den gamle elev:

”Jeg tror, det var os en gensidig Fornøjelse igen efter omtrent 20 Aars forløb at hilse paa hinanden, og især glædede det mig at se min gamle Lærer endnu ejede sit ungdommelige Gemyt. Nej, hvor det morede ham at hoppe ”cakewalk” oppe i den ubyrlige Indretning, Aarhusianerne populært kalder ”Halmrysteren”, og hvor hans Øjne spillede ungt, naar kønne, kække Pigebørn dængede ham til med Confetti i Folkeparkens Vrimmel.

Og saa Faa Dage efter: P r o f e s s o r Steenberg.

Vorherre bevares!”

Foruden virket som lærer deltog Andreas Schack Steenberg levende i flere udadvendte aktiviteter i Horsens, og han blev efterhånden et kendt ansigt i byen. I årene frem til 1910 flyttede Steenberg og hans familie flere gange. Adresser som Amaliegade, ”Stjerniholm” og Havneallé nævnes i Horsens Vejviser. Den sidste adresse frem til fraflytningen fra Horsens var Havneallé 1. Det var ikke alene lærergerningen, som gjorde Steenberg kendt i Horsens og omegn, men også hans interesse i politiske og sociale spørgsmål som aktiv venstremand førte ham ind i byrådet (1894-1903) og i Skanderborg Amts Skoleråd. Det var især det skole- og uddannelsespolitiske område, som lå Steenberg på sinde. I 1910 erindrede konsul Chr. Jensen følgende herom:

”Han kom i 1894 ind i Byraadet. Det var under vanskelige Forhold, men med sin sikre Takt klarede han Skærene. Han talte klart og koncist og naaede let at blive hørt, blandt andet ogsaa fordi han forstod at finde sin Begrænsning.

*Han holdt sig ogsaa i sin Byraadsvirksomhed troligt til sit Fag. Han kom i Skoleudvalg, Skolekommission og Amtskoleraad. Han var med til at udarbejde den nye Skoleplan og Undervisningsplan og Instruxerne for Overlærere og Inspektør; og han fik Fripladserne i Borgerskolen for kommuneskolernes Elever udvidet betydeligt. Dette sidste især kendetegner hans Gerning.”*³³

Folkeoplysning i praksis

Hele Steenbergs virke inden for undervisning, bogsamlingsarbejdet og folkeoplysningen var præget af hans tro på, at uddannelse på alle niveauer fremmer dannelse og demokrati, men forudsætningen herfor er den enkeltes egen interesse, evner og lyst til at læse videre. Tanker i samtiden om folkeoplysning og en ny type uddannelse for menigmand efter endt skolegang førte til

Steenbergs aktive medvirken som formand ved oprettelsen af ”Foreningen til Undervisning af Arbejdere” den 21. december 1884, og som siden januar 1885 i realiteten var en aftenskole for arbejderne, men også med egentlige foredragsaktiviteter i Horsens. Det nye initiativ blev imidlertid taget i en urolig tid, huskede Steenberg mange år senere, i 1910, da han i anledning af 25 års jubilæet for begivenheden holdt en lille forelæsning:

”Alt gik det første Aar sin rolige og jævne Gang, skønt Aaret 1885 var et stærkt bevæget Aar. Det var Provisoriernes Aar og Skattenægtelsernes Aar; den 21. Oktober fandt Attentatet mod Estrup Sted, og nogle Dage efter fik vi Gendarmerne. Den 2. November kom Presseprovisoriet, og det havde til Følge, at ”Horsens Folkeblad” tog en Havnearbejder til ansvarshavende Redaktør.

Det var ejendommeligt at se, hvorledes disse Forhold spiller ind i Folkestemningen, og det kom over mig selv ved et Møde i Marts Maaned i Ridehuset, hvor man skulde drøfte Oprettelsen af Arbejdernes Bryggeri. Efter at Edv. Hansen havde forelagt Spørgsmaalet, blev jeg valgt til Mødets Dirigent og Diskussionen begyndte. Den drejede sig om alt andet end Øl; en talte om Gendarmerne; Redaktør Emil Boisen – hvem Arbejderne skylder saa meget – der netop var kommet ud af Fængslet, var til Stede ved Mødet, og han var selvfølgelig stærkt ladet. Til sidst antog Diskussionen en saadan Retning, at jeg nedlagde mit Mandat. Jeg mente, at jeg var kommet for at dirigere Øllet; men det var der ingen, der vilde høre om. Boisen var ked af, at han var kommet paa Kant med mig; men det hele gik udmærket, og jeg fik mit Hurra.”

Ellers fandt søndagsforedragene sted i ”Arbejderforeningen”, beliggende i gården bag Søndergade 30, hvor Steenberg mødte op og ved selvsyn konstaterede, om der var, som anført af byhistorikeren, redaktør Carl Th. Jørgensen, ”lagt i, således, at Horsens-arbejderne ikke alene fik ånden, men også legemet lunet”. Steenbergs datter, Jeanette, fulgte troligt faderen til foredragene. Siden indforskrev hun sig i øvrigt i Horsens historie, idet hun var den første kvindelige dimittend i 1905 fra Horsens Statsskole, som Den lærde Skole nu hed efter gymnasireformen i 1903.

Der kom til at stå respekt om foreningens arbejde, og blandt andre byens rektor Lund og byrådet viste deres velvilje over for initiativet. Let var starten imidlertid ikke, selvom mange tilsluttede sig undervisningen og deltog i foredragene, idet lærerkræfter savnedes. Det løste sig, og der blev givet undervisning i dansk, regning, bogholderi og senere fulgte tysk og fysik som fag. I seks år havde foreningen held til at opretholde aftenundervisningen for arbejderne, og i 1890 blev der oprettet et ”særligt Kursus for Kvinder.”

Deltagerantallet nåede op over 200, men et frafald kunne dog også spores i årenes løb, men som Steenberg nævnte det i sit foredrag, så havde det sine grunde:

”Dette er forstaaeligt; mange var gaaet ind til noget, som de ikke forstod, og Arbejdstiden var jo den Gang adskilligt længere, end den nu er. Midlertidigt Fra-fald mærkedes ogsaa stærkt. Spurgte man om Grunden til, at den eller den ikke var mødt nogle Aftener, fik man i Reglen af de andre det Svar, ”at Konen havde lagt sig ned”. Naar ”Konen lægger sig ned”, maa jo Manden baade staa for Husholdningen og være Barnepige. Ogsaa for Lærerne kneb det med at passe Undervisningen; der kunde let komme Forbindringer for dem, som Sygdom og desl.

Selv om Arbejderne tog tungt paa Arbejdet, gik det dog frem. Det gik, men det gik smaat, og efter 6 Aars Forløb maatte Undervisningen i 1890 opgives; vi var den Gang kun en lille Kreds, der tilsidst blev træt.”

Herefter omdannedes initiativet til ”Foreningen for Folkeoplysning i Horsens”, som gennemførte talrige søndagsforedrag og oplæsninger, og arbejderne i Horsens blev gjort bekendt med disse aktiviteter blandt andet ved plakater opsat i byens fabrikker.⁴

Biblioteksinteressen vækkes

Foruden at virke som lærer ved Horsens lærde Skole fik Steenberg også ansvaret for pasningen af biblioteket samme steds, som rummede en række kostbarheder, men også bøger som kunne gøre nytte for borgerne i Horsens og omegn i almindelighed. Skolens bibliotek blev derfor gjort tilgængeligt for en bredere kreds end blot skolens lærere og eleverne. Det var helt grundlæggende for Steenbergs holdning til undervisning, at brugen af bøger var alfa og omega i uddannelsesøjemed. Det gjaldt altså også for de studier, som den enkelte oftest foretog på egen hånd efter endt skolegang, selvom en dansk folkeoplysningstradition havde besunget foredraget og det levende ord, helt i Grundtvigs og Kolds ånd, som den vigtigste vej til fremme af den enkeltes tilegnelse af viden og dannelse. Selv benyttede Steenberg sig flittigt af foredraget og den mundtlige formidling som lærer og senere agitator for bibliotekssagen, men ikke som et mål i sig selv, men et middel til fremme af læselyst og biblioteksbenyttelse.⁵

Om hans ”vækkelse” for bibliotekssagen, mens han boede i Horsens, skrev Steenberg selv i sine kortfattede, nøgterne ”Erindringer fra mit Biblioteksarbejde” (1923) følgende:

”Jeg havde siden Januar 1885 i Horsens været Formand for en Arbejderundervisning, der virkede ved en Aftenskole og Søndagsforedrag. Dette Arbejde tog mig megen Tid, men jeg betragter det som noget af det mest udviklende og fornøjelige for mig, som jeg har oplevet. For Aftenskolen havde jeg oprettet en lille Bogsamling til Hjemlaan. Jeg var Bibliotekar ved Horsens lærde Skoles Bibliotek, det samme Bibliotek, som jeg havde benyttet meget stærkt i mine sidste Skoleaar, til liden Gavn for min Lektuelæsning og desværre uden nogen som helst Hjælp ved min Læsning. Nu som Bibliotekar ærgrede jeg mig over at se Bibliotekets ca. 18,000 Bind henstaa for største Delen ubenyttede, og jeg havde derfor faaet Biblioteket aabnet for offentligt Udlaan, dog kun én Eftermiddagstime om Ugen (senere i tre).”⁶

Ovenstående citat indeholder Steenbergs meget kortfattede opsummering af hans biblioteksvirksomhed i Horsens, og hans beskedenhed betød måske, at han nødigt ville bringe sig selv frem på bekostning af andre, som også havde ydet deres til, at byen fik et egentligt købstadsbibliotek, som mere lignede et folkebibliotek end en folkebogsamling. Herom anførte Hvenegaard Lassen mange år senere (1960) følgende:

”Steenbergs virksomhed satte sig især spor i en livlig oprettelse af nye købstadsbiblioteker. I årene 1894-99 oprettedes der ikke mindre end 14.

Som naturligt var, begyndte det i 1894 i Steenbergs egen by, Horsens. Her havde der fra 1869 været en Arbejderbogsamling, der var stiftet til ”behagelig Adspredelse” og for at udbrede ”gavnlig Lærdomme” og ”ligefrem modarbejde Fattigdommen”, thi ”mange hendrive deres Fritid i Leddiggang, ved Kortspil eller endog med Sviir.” Bogsamlingen havde modtaget gaver bl.a. fra drengene Julius Schiøtt og Andreas Steenberg. Da Steenberg i 1885 oprettede en bogsamling for eleverne i sin aftenskole, overgik arbejderbogsamlingen til den. På dette grundlag fik Steenberg i 1894 oprettet Horsens Folkebogsamling. Byrådet gav 400 kr., private skænkede 49 kr. 35 øre og 302 bind. Bøgerne stod i et skab i borgerskolen. Et år efter oprettelsen var der 1018 bind. Den første bibliotekar var adjunkt Marius Ottosen, men udlånet blev mest passet af elever fra statsskolen. Fra 1897 var der ansat en kommunelærer som fast bibliotekar. En stor, fin katalog har som motto på titelbladet: ”Kundskab er bedre og billigere end Uvidenhed”: Den er udarbejdet af Steenberg og er en trykt ordbogskatalog, med alle bøger opført i et alfabet både under forfatter og titel. I alfabetet er desuden optaget en del emneoversigter, dog ret få. Denne amerikanske form for en trykt katalog indførte Steenberg dristigt i det allerførste folkebibliotek, han havde med at gøre. Men den var ganske ukendt og uvant herhjemme og vandt ingen udbredelse. I de meget detaljerede regler for udlån, der findes i katalogen, bemærker man særlig § 15: ”Efter Aftale med Bibliothekaren kan det tillades Laanere, der

ønsker at benytte en Bog en kortere Tid for at skaffe sig en eller anden Oplysning, at bruge Bogen i Udlaansværelset” - unægtelig den beskednest mulige optakt til ”Bøgers brug”.⁷⁷

Selv omtalte Steenberg 50 år tidligere, altså i 1910, oprettelsen af biblioteket i byen og dets tilknytning til arbejderundervisningen. Det var ganske naturligt for Steenberg, at der i forbindelse med de forskellige aktiviteter blev oprettet en bogsamling, ”vort eget Bibliotek, beregnet for Udlaan til Deltagerne i Undervisningen”. Han tilføjede:

”Dette Bibliotek gik i 1893 over til den nuværende Folkebogsamling, der fik sit Udlaanslokale i Vestre Skole; den første Bibliotekar var Overlærer Ottosen. Vi havde faaet samlet ca. 1000 Bind, og Udlaanene var ca. 3500 Bind; Bogsamlingen voksede hurtigt, i 1908 talte den 2000 Bind og i 1900 var Udlaanet 9000 Bind. Der er i de seneste Aar knyttet en ny Virksomhed hertil ved Oprettelse af Læsestuen.”⁷⁸

Gennem årene i Horsens voksede interessen for bibliotekssagen støt og roligt hos Steenberg, og efterhånden blandede han sig i aktuelle biblioteksspørgsmål, skrev indlæg i aviser og blade, og fik kontakt til både danske og udenlandske biblioteksfolk, som han blandt andet ”brevvekslede” med. Desuden foretog han rejser udenlands, blandt andet til England, Amerika og de nordiske lande. For mange biblioteksfolk i dag står en bestemt begivenhed i Steenbergs liv som noget helt skelsættende og epokegørende for den moderne danske biblioteksudvikling, nemlig hans ”åbenbaring” i Horsens den 7. marts 1893.

En måneds tid forinden, i begyndelsen af februar 1893, havde Steenberg skrevet til den østrigske professor, dr. Edw. Reyer, som siden 1891 havde været bestyrelsesmedlem i ”Wiener Volksbildungsverein”. Hvordan Steenberg fik den tanke at skrive til den østrigske professor, huskede han ikke længere, men i stedet hæftede han sig ved østrigerens hurtige tilbagesvar i et brev den 18. februar 1893, hvori denne ”meddelte mig, at han lige havde udgivet sin Bog ”Volksbibliotheken”, der indeholder en udførlig Fremstilling af de engelske og amerikanske offentlige biblioteker; denne Bog vil han sende mig. Han ønsker mig Held med mine Bestræbelser. ”Wenn ich Sie auch nicht sehen sollte, reiche ich Ihnen die Hand als einem Gleichgesinnten, dessen lebendige Nähe man geistig fühlt”. De kom imidlertid aldrig til at mødes, men, anfører Steenberg: ”dette Brev var Begyndelsen til en levende Brevveksling, gennem hvilken jeg fulgte hans store Arbejde for Folkeoplysning”. Der var tale om ”et godt Samarbejde”, som først ophørte ved Reyers død i 1914, og om dets betydning for Steenbergs virke er følgende ord fra hans

erindringer et tydeligt vidnesbyrd om: ”Hans ædle og kloge Ansigt var mig ofte til Opmuntring i Modgang”, og herefter tilføjer Steenberg ordene om sin ”åbenbaring”: ”Jeg mindes meget tydeligt min Glæde den Aften (d. 7. Marts), da Posten bragte mig den lovede bog 1); den Aften rykkede de engelske og amerikanske Biblioteker ind i det danske Biblioteksarbejde.” I noten (1) anførte Steenberg titlen på Reyers bog: ”Entwicklung und Organisation der Volksbibliotheken, Lpz. 1893. 118 S. illustreret.”

Fra og med dette tidspunkt, fra 1893 og frem til 1910, var den gryende folkebiblioteksvækkelse i Danmark ikke styret fra hovedstaden København, men fra Horsens! Målbevidst og med en stålsat vilje, og ikke mindst med troen på bibliotekssagens nytte, tog Steenberg kontakt til biblioteksfolk i England, som beredvilligt meddelte ham oplysninger om engelske folkebiblioteker. Der blev ”vist mig en redebøn Hjælpssomhed af dem”, idet han til Horsens fik sendt ”en Række Bøger om engelske frie offentlige Biblioteker” af forfatteren og udgiveren Mr. Thomas Greenwood. Senere, i november 1893, fik Steenberg yderligere kontakt til ”den berømte Bibliotekar C. A. Cutter, der sendte mig sine katalogiseringsregler.” – Foruden opdyrkningen af internationale kontakter fulgte en stigende foredragsaktivitet fra Steenbergs side om folkebogsamlinger blandt skole- og foreningsfolk i Danmark.

Også artikler om bibliotekssagen blev det til i aviser, blade og tidsskrifter, og ofte henviste Steenberg til biblioteksudviklingen i England og Amerika, som gik hånd i hånd med folkeoplysningen. Dertil kom, at Steenberg også påbegyndte et arbejde med indsamling af oplysninger om folkebogsamlingerne i Danmark, og målet for ham var oprettelsen af ”et Stadbibliotek i hver Købstad og et System af Sognebogsamlinger og Vandrebogsamlinger paa Landet” finansieret af stat og kommune, mens en eventuel ”privat Virksomheds Forhold til Bogsamlingerne” måtte ”overvejes”. Atter henviste han til England og Amerika, forbilledet, thi ”i England og Amerika var det slaaet fast, at Bibliotekerne var en offentlig sag, som Staten og Kommunen maatte tage sig af ligesom af Skolerne.” Samtidig var folkebogsamlinger at opfatte som ”et nødvendigt Supplement til tekniske Skoler, Landbrugsskoler og lignende Institutioner”, og i forlængelse heraf agiterede Steenberg også for oprettelsen af skolebogsamlinger.

Efterhånden fik Steenberg bragt sig i en position som den kompetente rådgiver i anliggender vedrørende bogsamlingssagen, og ikke alene i Danmark, men også i udlandet, herunder de nordiske lande, nød han stor respekt og agtelse blandt ligesindede. Hans arbejde nød også anerkendelse fra statslig

Lærere og studenter på Horsens Statsskole i 1906. Midt i forreste række ses Andreas Schack Steenberg.

side, og for finansåret 1897/98 blev den siden 1882/83 givne statsbevilling, administreret af "Komiteen til Uddeling af Boggaver" forhøjet, således at Steenbergs udgifter ved "Agitationsarbejde for Bibliotekssagen" kunne blive dækket. Samme komité blev ligeledes udvidet med Steenberg som medlem med henblik på "at udføre det med Forhøjelsen af Bevillingen følgende Arbejde med Købstadsbibliotekerne", men tilføjede Steenberg i sine erindringer: "med Komiteens øvrige Arbejde havde jeg intet at gøre."

Årene i Horsens fra "åbenbaringen" i 1893 og til 1898 var langt fra "magre" set med Steenbergs øjne, selvom han dog ikke havde held i foråret 1897 til "at organisere et Samarbejde mellem Folkebogsamlingerne" i byens omegn. Om de syv gode år skrev Steenberg i sine erindringer følgende sammenfatning:

"De Aar, der var gaaet, havde været lykkelige i min Skole og lykkelig ved det nye Arbejde, som jeg havde set udvikle sig i de sidste 7 Aar, og som havde bragt mig i Forbindelse med saa mange udmærkede Mennesker. Gennem mine Rejser omkring i Landet og gennem Brevvekslinger med mange Landsmænd havde jeg efterhaanden faaet ret god Underretning om Bibliotekssagens Stilling og særlig faaet et stærkt Indtryk af, hvor langt vi var tilbage. Gennem mit Bekendtskab med fremmed Bib-

liotekslitteratur, gennem personlig Bekendtskab eller Brevveksling med Foregangs-mænd for Sagen i flere Lande, særlig England og Amerika, og gennem mine Rejser til England havde jeg faaet en sikker Forestilling om, i hvilken Retning Udviklingen skulde søges ført, og hvorledes et nyt Bibliotekssystem skulde bygges op. Nu gjaldt det blot om at faa Lejlighed og Lov til at tage fat. Det lod ikke længe vente paa sig.”

Et vendepunkt

Fra 1899 og årene frem til 1910 ændredes Steenbergs livsgerning sig markant. I 1899 blev den tidligere ”Komiteen til Uddeling af Boggaver” ændret både af navn og gavn, afløst af ”Komiteen til Understøttelse af Folkebogsamlinger”. Komiteen bestod nu af to medlemmer, nemlig kontorchef i Kultusministeriet, A. P. Weiss og Steenberg. Sidstnævnte fik ”*Ledelsen af den praktiske Del af Statens Arbejde for Udviklingen af Bibliotekssagen baade i By og paa Land, en langt mere omfattende Virksomhed end den, jeg hidtil havde haft.*”

Udgangspunktet var fortsat ikke København, men Horsens, hvor Steenberg fortsat boede og arbejdede som lærer. Dog fyldte virket for bogsamlingernes udvikling og bibliotekssagen mere og mere, og rejserne både i Danmark og udlandet blev hyppigere.

Samtidig tog Steenberg sig tid til, at skrive – helt efter amerikansk forbillede – en lille bog, en kortfattet vejledning i biblioteksarbejdet, ”Folkebogsamlinger, deres Historie og Indretning”, som, med støtte fra finansloven for 1899/1900 og et tilskud fra den Raben-Levetzauske Fond, udkom i år 1900. Bogen blev en succes og medvirkede til fremme af bibliotekssagen, men må også opfattes som et praktisk hjælpemiddel blandt bogsamlingsfolk, der arbejdede enten som frivillige eller for en beskedne, ofte symbolsk betaling, og som havde akut behov for basal viden om praktisk biblioteksdrift. Bogen blev derfor også sendt ud til alle landets folkebogsamlinger og biblioteker, både de etablerede og nye. Det blev efterhånden til flere skrifter og artikler fra Steenbergs hånd, og det internationale og nordiske samarbejde blev ligeledes befæstet i årene omkring og efter århundredeskiftet. Rejsen til det forjættede (biblioteks)land Amerika fandt sted i vinteren 1902-1903, hvor opholdet varede i alt 72 dage. Her besøgte Steenberg ca. 50 biblioteker og fik ved selvsyn et godt indblik i amerikanske biblioteksforhold og knyttet kontakter til biblioteksfolk og foreningslivet blandt disse.¹⁰

Blandt ildsjæle og bibliotekspionerer

Tilbage i Horsens fortsatte Steenberg sit virke for bibliotekssagen, men yderligere overbevist om, at erfaringer gjort i Amerika kunne *"bruges hjemme"*, og i erindringerne tilføjede han: *"Jeg havde faaet mit Syn paa Biblioteksarbejdet udvidet og fæstnet."* Derfor fortsatte hans agitationsarbejde med foredrag og skrivning af artikler, og i tiden frem til 1905 modnedes såvel hos Steenberg som andre bogsamlingsfolk tanken om, at en forenet indsats kunne være til gavn for bogsamlings- og bibliotekssagen. Selv kunne Steenberg som medlem af en statslig komité naturligvis ikke oprette en bogsamlingsforening, men da andre bogsamlingsfolk med lærer Jens Bjerre i spidsen skrev til ham i 1905 og foreslog etableringen af en bogsamlingsforening, bifaldt han dette initiativ og lovede sin hjælp, når blot det ikke indebar en direkte medvirken i selve foreningsarbejdet. Danmarks Folkebogsamlinger blev resultatet heraf, dannet som interesseorganisation i 1905, og allerede det følgende år havde denne forening også sit eget medlemsblad, akkurat som fx den amerikanske Library Association tilsvarende udgav Library Journal, som Steenberg naturligvis var bekendt med.

I det første årti af det 20. århundrede rejste Steenberg meget omkring, og var ofte i København eller i udlandet, hvor han som statens repræsentant indsamlede værdifuld viden om biblioteksudviklingen i verden omkring Danmark. Men også nationalt medvirkede han ved utallige skole- og bogsamlingsmøder, og udfyldte sin rolle som rådgiver i bogsamlingssspørgsmål til fulde. Han var således en stor støtte for den nye forening blandt bogsamlingsfolkene, og samtidig nød de godt af hans initiativer til fremme af øget stats-tilskud, og i det hele taget alt hvad der kunne gavne den gode sag. Væksten i antallet af folkebogsamlinger steg støt om end langsomt, og samtidig øgedes interessen fra stat og kommuner gradvist for sagen. Også private personer ydede gennem øget økonomisk støtte og bidrag deres til, at folkebogsamlingernes virke øgedes både i antal og i forhold til personer, som interesserede sig for sagen.

Andreas Schack Steenberg, foregangsmand i det danske biblioteksvæsen.

Årene frem til 1910 var i høj grad bibliotekspionerernes epoke, hvor ildsjæle, især mange lærere, lokalt gik i brechen for forbedringer af de ofte små folkebogsamlingers vilkår og, helt i Steenbergs ånd, kædede dem sammen med deres rolle i forhold til højnelsen af befolkningens uddannelsesniveau og en øget demokratisering af samfundet. Et socialt engagement var tydeligt hos Steenberg, akkurat som det var kommet til udtryk hjemme i Horsens, og derfor var det også naturligt, at institutioner uden for folkeskolen og folkebogsamlingerne skulle have et tilbud svarende til det, som folkebogsamlingerne kunne byde på, og Steenberg iværksatte et samarbejde med "Folkehøjskolernes og Landbrugsskolernes Bogsamlinger, Soldaterbogsamlingerne og Bogsamlingerne i Straffeanstalter og Arresthuse."¹¹

På vej mod opbruddets time

I 1909-1910, ændredes Steenbergs liv markant, og et opbrud med hjembyen Horsens var i sin vorden. Arbejdet med fremme af bogsamlings- og bibliotekssagen overskyggede efterhånden mere og mere hans virke som overlærer ved Horsens lærde Skole, hvor han i øvrigt blev fejret i 1906. Da havde han 25 års jubilæum, og i den anledning blev der festet for "Overjubilærer" Steenberg og udgivet en "Fortegnelse over Horsens lærde Skoles Bogforsamling 25de Tillæg", trykt på Carl Mar: Møllers Bogtrykkeri i Horsens. Det lille skrift består af en række sange, forfattet på dansk, engelsk, tysk og naturligvis(!) latin med tekster, der alle viste de mange facetter, som Steenbergs liv og gerning rummede. En af dem udtrykte også hans særlige tilknytning til Horsens, nemlig "XIV. G. Naturvidenska. Botanik", hvis tekst på melodien til den svenske sang "Och jungfrun hun vilde sig til ottesång gå" lød således:

"At altid han har været til Glæde for sin Mo'r
kan vi godt forstaa,
hun tog ham op paa Skødet og hvisked tit de Ord:
"Du lille "Knop", endnu i "Svøb" du ligger."

At "Kimen til hans Higen blev "Spiren" til hans Daad,
kan vi godt forstaa,
fra Øst og Vest og Syd og Nord man henter gode Raad
af hvert et "Blad", som han har beskrevet

At altid han har været en flink og flittig Fyr,
kan vi godt forstaa,
naar blot man betænker, det Livet fornyr,
hver Gang man i "Bægeret" kigger.

At Staten synes om ham og sender ham af By,
kan vi godt forstaa,
her hjemme har han skabt sig et udmærket Ry
for "Kroner", han har haft mellem "Negle".

Men at han stadig nobel imellem andre gaar,
kan vi ej forstaa,
for alle de "Rødder", baade store og smaa,
som han til daglig har med at bestille."¹²

Det sidste måltid

Tre år senere, i 1909, var Steenbergs tid som overlærer i Horsens ved at rinde ud. Faktisk havde han to stillinger at varetage på én og samme tid, dels gerningen som overlærer, som han blev udnævnt til i 1903 (i dag svarende til lektor), dels konsulentarbejdet for bogsamlingskomiteen. Begge dele varetog han samvittighedsfuldt. Skolens drenge nød godt af Steenbergs glæde ved at lære dem cricket. Han fik etableret en sløjdscole, og han blev også konstitueret som rektor i en periode. Gennem det andet medlem af komiteen, Weis, opnåede han, at timetallet ved skolen blev sat ned, men i det lange løb var situationen ikke holdbar. I et brev af 27. juni 1908 til Weis fremlagde Steenberg skitsen til, hvorledes bogsamlings sagen kunne styrkes samtidig med, at han blev frigjort fra sin lærergerning i Horsens. Det var hans tanke at få oprettet et selvstændigt kontor i København for komiteen, og i argumentationen for de radikale forandringer nævnte Steenberg, at pladsen i Horsens ikke længere var tilstrækkelig med sager anbragt på loftet og i biblioteket på skolen. Desuden havde han alt for meget praktisk-administrativt arbejde, som førte til, at en række sager (han opregnede 11) måtte blive liggende. En afsked med pension og begrundet med en nedsættelse af hørelsen kunne være løsningen, men ændringerne måtte i givet fald ske således, at udgifterne ved en oprettelse af et særligt kontor for komiteen i København kunne dækkes over to finanslove. Det lykkedes for Weis at få planen igennem til glæde for

Steenberg og bogsamlingssagen, men til skade for hjembyen Horsens.¹³

Med sin skarpe pen, men også med en vis ironisk distance, kommenterede Erling Stensgård, ansat på Statsbiblioteket i Århus, allerede i foråret 1909 det, som måtte være uundgåeligt, nemlig Steenbergs afrejse fra Horsens. I en artikel i Jysk Morgenblad trykt den 3. april 1909 skrev Stensgård følgende:

”Jeg sad sidste Sommer i en Fernbanekupé mellem Nyborg og Odense og kom i Snak med en Udlænding. Da jeg hørte, at hans Reises Maal var Horsens, var jeg fuldstændig med: – Saa De er Biblioteksmand! udbrød jeg øjeblikkelig. Og skal op og besøge Overlærer Steenberg.

Naturligvis gættede jeg rigtigt. Den tætte, firskaarne, joviale og veltalende Overlærer har allerede for adskillige Aaringer tilbage erobret Positionen som Horsens’ berømteste Mand og eneste Attracion paa det kulturelle Omraade.

Og nu skal Byen altsaa aabenbart miste ham. Han vil for Fremtiden faa Lejlighed til helt at ofre sig for sin Hjertesag; Folkebibliotekerne, idet han nu bliver ministeriel Konsulent i saadanne Spørgsmaal, og da antagelig maa tage Bolig i København.

Biblioteks-Konsulent Steenberg – for at give ham Titulaturen med det samme – er omtrent det eneste Menneske i Danmark, som baade nærer Interesse for Folkebiblioteksbevægelsen og tillige sidder inde med den Kultiverthed, der giver Arbejdet for Sagen den egentlige Værdi og Betydning.

Desuden er han i Besiddelse af hartad genial Evne til at faa et Ord om sin Sag anbragt alle vide Vegne. Han dukker op – i Tide, og Gudskelov, ogsaa i Utide! – som Trolden af Æsken og siger: Folkebibliotek!

Kan Folks Ugidelighed end knibe uden om Biblioteks-Sagen. Steenberg staar der som en Kendsgerning, som man ikke kan sno sig fra.

Han har i sjælden Grad Forstaaelsen af, at paa sin Sags Vegne er den videst drevne Ubeskedenhed Borgmesterdyden par excellence.

Derfor har han opnaaet noget – udrettet noget – haft Glæde af sin Førerstilling.

- Jeg vil ønske Overlærer Steenberg til Lykke med hans nye – og alligevel for ham saa grumme lidet ”nye” Virksomhed. Gid han som Konsulent maa i endnu højere Grad end før genere Samvittighederne med sin præterea censeo – maa faa Held til at placere Bibliotekssagens Krav endnu et Par Numre højere paa den kulturministerielle Dosmerseddél – og maa helt formaa at befri Bevægelsen for det kedelige Skær af Seminarisme, som virker saa afskrækkende paa mangfoldige dygtige Mennesker, der ellers vilde være Sagens selvskrevne Medarbejdere.”

De sidste bemærkninger, vel typiske for Stensgårds facon, førte i øvrigt til en række læserbreve i både aviser og lærernes fagblad "Folkeskolen", hvori hans arrogante betragtninger om lærerne, benævnt som "seminarister" blev imødegået af en række folkeskolelærere. Selv kom han ikke med et gensvar, men Steenberg selv lagde en klog distance til Stensgårds synspunkter, da han hjemme fra Horsens i "Folkeskolen" i vanlige diplomatiske vendinger og i embedets medfør kort skrev om sine forventninger til sin nye stilling:

"Folkeskolens Læreres Deltagelse i Bogsamlingsarbejdet har været til Genstand for nogle Artikler i "Jysk Morgenblad". Efter at denne Sag nu er bleven omtalt i "Folkeskolen", vil ogsaa jeg gerne sige noget om den.

Min Stilling til Lærernes Arbejde for Bogsamlingerne er kendt nok. Jeg har utallige Gange, baade privat og offentligt, takket dem for godt Samarbejde, og jeg benytter gerne Lejligheden til her at gøre det igen. Min Tak gælder baade dem, der deltager i Ledelsen af den samlede Organisation, og de mange, der omkring i Landet virker som Ledere af de stedlige Bogsamlinger. De udfører i denne Sag et stort og uegennyttigt Arbejde.

Men maa jeg saa tillige benytte Lejligheden til at minde om, hvormeget der endnu her er at gøre for Folkeskolens Lærere. De tre Fjerdedele af Landets Kommuner har ikke Børnebogsamlinger i Folkeskolerne. Skyldes dette end tildels Kommunalbestyrelsernes Mangel paa Forstaaelse af disse Bogsamlingers store Betydning, saa er Lærerne sikkert heller ikke uden Skyld i det Forhold, der medfører, at 60-70 pCt. af Folkeskolens Børn forlader den, uden at de ved Skolens Hjælp har lært andre Bøger at kende end Læsebøger, der ikke altid er morsomme, og Lektiebøger, som Børnene oftest finder kedelige.

Og naar der desuden i over Halvdelen af Landets Sogne ikke findes nogen Bogsamling for voksne, saa vil Lærerne forstaa, at der er en vid Mark for forøget Samarbejde mellem dem og mig. Maatte dette Samarbejde da tiltage i Omfang og bevare sin fornøjelige Karakter."¹³

Samme år afholdtes i forbindelse med den førnævnte begivenhed Landsudstillingen i Århus, hvor også et eksempel på et moderne folkebibliotek blev udstillet i skala 1:1. Dette kunne anvendes af de besøgende i sommeren 1909. Samme sommer, den 3. – 4. august, afholdtes det første danske biblioteksmøde. Her var, som tidligere nævnt, naturligvis også Steenberg til stede, og havde lejlighed til at gøre status over udviklingen i bogsamlingsarbejdet. Det var ligeledes på dette møde, at overbibliotekaren ved Det Kgl. Bibliotek, H. O. Lange, holdt sit skelsættende foredrag om den fremtidige organisering af biblioteksvæsenet i Danmark.¹⁴

Senere på eftersommeren fandt yderligere en vigtig begivenhed sted, da Steenberg blev udnævnt til konsulent i statens anliggender vedrørende bogsamlingsforhold og dermed stod i spidsen for den komité, som skulle afløse den hidtidige "Komiteen til Understøttelse af Folkebogsamlinger", dvs. Statens Bogsamlingskomité. Ved samme lejlighed udnævntes Steenberg også til titulær professor, og karriereskiftet for den da 55-årige overlærer betød samtidig, at han og hustruen måtte bryde op fra Horsens og flytte til København. I mange aviser omtales karriereskiftet positivt, og dette gjaldt også blandt borgerne i hjembyen Horsens. Formelt skulle Steenberg først tiltræde den nyoprettede stilling i begyndelsen af maj 1910, men forberedelserne blev påbegyndt i sensommeren 1909, hvor også han blev frigjort fra overlærerstillingen i Horsens.¹⁵

Imidlertid svigtede han ikke lokalt i Horsens, og da byens folkeoplysningsforening fejrede 25 året for dens oprettelse i december 1884, lidt forsinket i begyndelsen af januar 1910, deltog Steenberg, og fortalte naturligvis her om stiftelsen, formålet og fik dermed som førstehandsvidne sikret sig, at eftertiden fik hans version af dette lokale stykke folkeoplysningshistorie.

I tiden frem til den forestående afsked med Horsens skrev flere om Steenbergs virke og gerning, og en kreds af borgere traf en beslutning om, at en afskedsfest med maner skulle holdes for deres bysbarn, agtet som han var langt ud over bygrænsen.

I en avisannonce averterede en kreds af fremtrædende borgere i Horsens, deriblandt byens borgmester, at der den 12. april 1910, kl. 18 ville blive afholdt en "Afskedsmiddag" i anledning af "Hr. Professor A. Sch. Steenbergs Bortrejse fra Byen". Tegning til middagen kunne finde sted senest den 9. april blandt indbyderne, som var:

Kommunelærer J. Bæksted; urmager N. Carstensen; adjunkt Chr. Fledeilius; apoteker A. Helms; konsul Chr. Jensen; købmand S. J. Kragh; rektor O. Lund; borgmester C. Melbye; fabrikant Emil Møller; overretssagfører L. Nielsen; folketingsmand L. Rasmussen og forretningsfører Erik Sørensen. Afskedsmiddagen skulle finde sted på Jørgensens Hotel.

Afskedens stund nærmede sig. Tirsdag den 12. april 1910 kl. 18 indfandt en større forsamling af borgere sig for at fejre Steenberg. De hvide bordkort, der kunne foldes ud, var forsynede med forgyldte kanter. På forsiden var anført: "Ved Afskedsfesten for Professor Andr. Sch. Steenberg den 12. April 1910. Jørgensens Hotel Horsens". På side to var anført: "Musikprogram", som i sit indhold var ganske fornemt. Orkestret, under førnævnte overlærer Ottosens

”fortræffelige Ledelse” spillede ikke blot til festens tre omdelte sange, men også under middagen. Her lød festligt tonerne fra bl.a. Jul. Fuciks berømte ”Gladiatorernes Triumfmarch”, en fantasi over Wagners Tannhäuser, udtog af Lange-Müllers ”Der var engang –”, samt glade melodier fra flere af samtidens populære operetter. Der blev heller ikke sparet på maden, hvor også en kulinarisk oplevelse stod på programmet. Efter serveringen af en klar suppe, farseret gedde, bayonne skinke med grøntsager, fulgte en af de mere sjældne spiser, som da endnu kunne opdrives i Danmark, nemlig urflugl med en salat-compot som tilbehør! Til dessert blev serveret vanilieis og frugt, efterfulgt af mokka som afrunding på den store middag.

Foruden suppe, steg og is rummer en festlig middag jo også de obligate taler og udbringning af mindst en skål for festens midtpunkt, samt indslag med sange og oplæsning af hilsener, dengang typisk telegrammer fra dem, som måtte melde afbud. For sidstnævntes vedkommende hæftede aviserne sig ved telegrammerne fra pastor Olsen og højskoleforstander Grønvald Nielsen, Vestbirk. Denne havde forfattet et lille hyldestvers om aftenens midtpunkt:

”Luk Bogen op, du danske Mand,
og læs med Hjærte og Forstand,
saa styrkes Folkekraften.
Det var Professor Steenbergs Ord,
og derfor til hans Højtidsbord
jeg sender Tak i Aften.”

De tre sange, som var forfattede til lejligheden, er alle bevarede for eftertiden, men som anført i Horsens Dagblads referat var disse ved en forglemelse unavngivne. Imidlertid anførte Steenberg selv efterfølgende navnene på rimsmedene til to af de tre sange. Den ene sang, skrevet på melodien til ”Det haver saa nyligen regnet”, var på i alt fire vers, og fortalte kort Steenbergs livshistorie med udgangspunkt i Horsens. Den sluttede med ordene:

”Nu du rejser herfra til større Virke,
Men vi mindes vil, hvad for os du var.
Du som Taler i Livets store Kirke
Tankens Lys rundt til vore Hytter bar.
Længe skal i vor By
Leve højt S t e e n b e r g s Ry!
Hvor han virked, vil Lys og Lykke gry!”

Bord- og menukort fra fest- og afskedsmiddagen på Jørgensens Hotel, den 12. april 1910. Rigsarkivet.

Den yngre kollega, adjunkt Chr. Fledelius havde skrevet et ”Aabent Rimbreve til min kære Fostersøn Andr. Sch. Steenberg fra hans gamle Veninde Skolen”, som blev sunget på melodien til ”For man sidder og kukkelurer i sin Præstegaard”. Heri var skolens betydning for Steenberg og omvendt temaet, men selvom deres veje nu skiltes, så var Steenberg naturligvis altid velkommen igen, thi:

”Her serveres, vil du se, i en Bane lang
 alle Sager, som kan stille Aands og Legems Trang:
 og saa vil du dog forlade mig for anden Gang
 og kan ej længer rokkes af min Klagesang.
 Kommer du til Byen, saa ved du, hvor jeg bor, -
 jeg aner, at du kommer, thi hør, hvad jeg tror,
 du vil atter med din Latter mig vække som før:
 som Undervisningsbibliothekarinspektør.”

Mere humoristisk og fyldt med vid var Steenbergs mangeårige kollega ved skolen, litteraturhistorikeren, Shakespeare-forskeren og –oversætterten, lektor Vilh. Østerberg, som til lejligheden havde skrevet ”Biblioteknologiens Program i kort Begreb”, en munter og fyndig sang med seks rimede vers på hver otte linjer. Første og sidste vers forbandt de øvrige, som med lune karakteriserede Østerbergs nære kollega med et glimt i øjet:

Første vers lød således:

”Kejseren af Kinesiens Land
 er for saa vidt en heldig Mand,
 han kan læse saa lidt han vil:
 der er ingen Schack Steenberg til,

ingen Søgning paa Bibliotekerne,
ingen Reolbestilling hos Snedkerne,
.:; ingen Biblioteknologi
og heller ingen Professor deri. .:;

Herefter fulgte fire vers, hvor Steenbergs virke for bogsamlinger og biblioteker, herunder hans egen praktiske gerning som bibliotekar ved skolens bibliotek, blev gennemgået indtil sidste vers, hvori konsekvenserne af indsatsen gøres op:

”- Tænk om Følgen af den Staahej
bli’r at bane Læsningens Vej,
tænk, om Hvermand faar Bog-Appetit,
tænk, om hver Bog bli’r virkelig slidt,
tænk, om de dyre Værker bli’r flyttede,
luftede, ja endogsaa benyttede!
.:; -Jen, i Kinesiens land, det er klart,
har man det forholdsvis mere rart. .:;

Sangene gav på hver deres måde med et glimt i øjet et indtryk af festens hovedperson, som ikke nødvendigvis kunne udtrykkes i de mange taler, som også blev givet i løbet af den lange festmiddag, og dermed supplerer de som kilder betragtet det billede, som fremstod i samtiden af mennesket Andreas Schack Steenberg.

Begivenheden blev efterfølgende fyldigt refereret i de lokale aviser i Horsens. Festen var blevet indledt med konsul Chr. Jensens varme velkomst til aftenens hovedperson og ”*Forsamlingen og et Ønske om, at Aftenen maatte komme til at høre til de lyse Minder, Professor Steenberg forhaabentlig førte mange af med sig fra Horsens*”, og, fortsatte artiklen i Horsens Dagblad fra den 15. april 1910: ”*Vi tror, at dette Ønske gik i Opfyldelse; thi Festen var Smuk og vellykket fra først til Sidst.*” Tilslutningen var stor, og ordet ”Forsamling” antydede da også, at overordentligt mange havde valgt at lægge vejen forbi en hverdagsaften i april 1910 for at sige farvel til en kollega og samarbejdspartner gennem mange år. Eller som det lidt mere højtideligt udtryktes i Horsens Folkeblad dagen efter, den 13. april:

”*Paa Jørgensens Hotel samledes i Aftes 60-70 Herrer for ved en Festmiddag at hædre vor landskendte, til dels endogsaa verdenskendte Bysbarn, Professor Andr. Sch. Steenberg, som om kort Tid forlader Byen og tager Bolig i København for at blive*

Regeringens Konsulent i Bogsamlingsanliggender.”

I sin lange hyldesttale gennemgik konsul Chr. Jensen hovedtrækkene i Steenbergs virke, mens han havde opholdt sig i Horsens. Især lærergerningen, indsatsen i forhold til arbejderundervisningen, folkeoplysning, medvirken ved oprettelsen af byens folkebogsamling og hans virke i lokalpolitik havde gjort indtryk i byen, men samtidig havde Horsens grund til at være stolt over dens bysbarn:

”Hertil kom hans utrættelige Arbejde for Dannelsen af Folkebiblioteker. Det har vakt Interesse for Læsning og Interesse for Orden i Bibliotekerne. Han har faaet Statens Anerkendelse herfor, men han har ogsaa faaet Anerkendelse herfor i Udlandet. I et tysk Ugeblad, hvor hans Biblioteksgerning omtales, tilføjes, at saadan noget savner man i Tyskland. Det er værd at nævne, naar en Mand her i Landet naar at blive anerkendt udenfor Landets Grænser.”

Om Steenbergs evner som lærer fastslog taleren overfor forsamlingen, som også talte tidligere elever og forældre, at han havde været afholdt og af eleverne betegnet som *”flink, vældig flink”* og *”derfor siger Børnene ham Tak, og derfor siger Forældrene ham Tak, thi den, der tager Barnet ved Haanden, tager ikke alene Moderen, men ogsaa Faderen om Hjertet.”*

Det må her for fuldstændighedens skyld indskydes, at udsagnet om den flinke lærer Steenberg må ses i lyset af, at revselsesretten i skolen først afskaffes i 1967. Indtil da kunne læreren udøve fysisk magtanvendelse ved brug af korporlig afstraffelse, fx ved uddeling af ørefigner, lussinger og det, der var værre. Et vers i den førnævnte sang af Chr. Fledelius viser eftertiden, at Steenberg hørte til de mildere blandt lærerne ved Den lærde Skole i Horsens, og nedenstående vers skal altså forstås ud fra samtidens præmisser:

*”Der gik Dage og Aar, og en Morgenstund
efter Ferien blev jeg vækket af mit søde Blund,
for da klag der en Latter, aah, den lød saa rund:
Dér kom skam Mester Steenberg, endnu knap saa rund.
Børnene sagde: ”Nej Kors, hvor han kan,
nej sikke da en ufortrøden dygtig lille Mand!”
Selv en Lussing (søde Minde!) af din bløde Haand
føltes næsten som en Lettelse for Krop og Aand.”*

Der var ingen tvivl blandt de tilstedeværende om, at Steenberg ville blive savnet i Horsens, men hans beslutning om at forlade byen blev respekteret.

Konsulens tale sluttede med konstateringen af, at byen ikke med ”egentlig Vemod” tog afsked med Steenberg, for:

”Vi ved, at han gaaer ind til en Gerning, der i Tidens Løb er voxet op og bleven hans Kælebarn. Gid De da, Hr. Professor, maa faa Held til at føre den Sag videre frem og til at sprede Oplysning ud over Landet til Gavn for mange og til Glæde for Dem Selv.”

Flere talere fulgte efter konsulen. Naturligvis bragte rektor Otto Lund ”Skolens Tak”, og han karakteriserede Steenberg som en ”alsidig Mand med mange Evner”, men udtrykte egentlig også udmærket og kortfattet, hvad der var hændt i tidens løb for læreren og kollegaen ved skolen med ordene: *”... han er i den Tid voxet fra Skolen til Byen, fra Byen til Egnen, fra Egnen til Landet og fra Landet til Udlandet.”*

Mange andre blandt de tilstedeværende havde Steenberg meget at takke for, men også hans familie blev husket i en tale holdt af overlærer Buchwald. Lærerkollegernes repræsentant, adjunkt Fledelius, bragte kollegernes tak, og Steenberg kvitterede herfor med ”Et Leve for Horsens Statsskole”. Forretningsfører Erik N. Sørensen takkede Steenberg for ”hans Virksomhed i Arbejderundervisningen”, mens overretssagfører Lauritz Nielsen ”talte som gammel Elev”, og takkede for ”hans Lærervirksomhed og for hans Interesse for Idrætten”. I mere muntre vendinger talte kollegaen, Vilh. Østerberg ”Om Manden Steenberg”, og lægen, dr. Lange, der ”heller ikke glemmer sit Vid hjemme ved en saadan Lejlighed, talte for Mennesket Steenberg, det gode, elskværdige Menneske.” Redaktør J. Pedersen udtrykte i sin tale glæde over, *”at der for en Gangs Skyld kunde holdes Fest for en pensioneret Embedsmand, uden at nogen endnu tænkte paa at ønske ham en lys og mild Livsaften. Derimod formede alle Ønsker om en lang Arbejdsdag endnu.”*

Festens midtpunkt fik naturligvis også lejlighed til at takke for invitationen og ”de mange anerkendende Ord, der var faldne”, og som anført i Horsens Folkeblad i ”hastige Billeder genkaldte han i Erindringen sit og sin Families Liv her i Byen siden 1866, da han kom hertil. Hans Gærning i Skolen havde været det første og vigtigste for ham, og ved Siden deraf satte han selv mest Pris paa sin Virksomhed for Arbejderundervisningen.” – I Horsens Dagblad blev Steenbergs ord om indtrykkene fra Horsens uddybet med vægt på skiltringen af udviklingen i byen siden 1866, altså fra hans skoletid og frem til 1910:

”Byen var som den Gang af et andet Udseende end nu. Der var kun 10,000 Indbyggere og ingen Jærnbaneforbindelse, der var stor vogntrafik i Gaderne, og der

var mange smukke Alleer. Også Latinskolen var lille den Gang; den havde kun 100 Elever. I den Skole var Steenberg begyndt som Elev, saa blev han Student og Kandidat og blev Lærer ved Forberedelsesskolen. Lykkeligere Aar havde han aldrig haft. Efter en lille Afstikker til Ribe kom han tilbage til Horsens. Det havde ikke altid været rart at høre til den lille Opposition, men han havde haft den Glæde, at se en Arbejderstand vaagne for at se, hvor stor Verden var. Han omtalte kort sit offentlige Arbejde. Under alt dette var Skolen vedbleven at være det bedste. Der havde han gode Venner baade blandt Børnene, Forældrene og Lærerne.”

I referatet af Steenbergs tale, som det stod at læse i Horsens Folkeblad dagen efter festmiddagen, citeredes lidt mere udførligt bysbarnets ord om sin hjemby:

”Jeg vil ingen Sinde kunne glemme Horsens, sluttede Professoren. Baade jeg og min Familie vil altid mindes, hvor hyggeligt og godt her er baade ude og inde. Jeg vil huske, hvorledes her er en Foraarsdag, naar Fjorden blinker i Sollys ind under de grønne Skove.

Jeg vil huske en Eftermiddag, naar den synkende Sol staar bag Banegaarden og forgylder en af de smukkeste Gader, der findes i Landet. Og jeg vil huske Udsigten fra Blæsbjerg en Efteraarsdag, se Landet, som det dér ligger med de kraftigt svungne, smukke Bakkelinjer.

Men mest vil jeg savne de venlige Hilsener, jeg modtager paa Gaden her i Horsens, de ”milde Blikke”; ja, det er nu sandt, dette med de ”milde Blikke”, de b a r deres Værdi, kun hvor vi møder dem, føler vi os rigtig hjemme. – Et Leve for Horsens By! (Hurra!).”

Efter godt tre timers festmiddag var tiden inde til at bryde op ved 21-tiden, og konsul Jensen, som havde ”præsideret ved Bordet, bød nu velbekomme”, men, som det lød i referatet i Horsens Folkeblad, der ”gik endnu et Par Timer, før Deltagerne i denne paa én Gang hyggelige, værdige og stilfulde Festlighed begyndte at bryde op.”¹⁶

Herefter begyndte en ny og meget aktiv periode i Steenbergs liv, hvor han fra 1910 og frem til vedtagelsen af Danmarks første bibliotekslov i 1920 helt og aldeles kunne hellige sig det nye embede som konsulent og leder af Statens Bogsamlingskomité.

Som påpeget af Carl Th. Jørgensen viste Steenberg også efter sit opbrud fra Horsens interesse for byens folkebogsamling, for ”i 1913 tog han saaledes Initiativet til en Konference, der desværre paa Grund af svigtende Forstaaelse hos de bevilgende Myndigheder, Kommune og Amt, ikke gav det ønskede Resultat: 50 pCt. Statstilskud.”

At Steenberg på ingen måde glemte årene i Horens fremgår klart af erindringerne udgivet i 1923, hvori han også kort omtalte arbejdspresset i de sidste år i Horsens med både skolen og arbejdet for bogsamlingsagen, og tilføjede han:

”Ved Afslutningen af Skoleaaret 1908/09 tog jeg da Afsked fra den Skole, hvortil jeg med kortere Afbrydelser havde været knyttet siden 1866, som Elev, Lærer ved Forberedelsesskolen, Adjunkt, Medbestyrer af Forberedelsesskolen, Overlærer, konstitueret Rektor, Sekretær og Bibliotekar. Efter Rejser til Berlin og Stockholm, hvor jeg satte mig ind i forskellige administrative Forhold, fik jeg lejet Lokale i København i Stormgade 21, 1. Sal; min Datter Jeanette Steenberg, der i 2 ¼ Aar havde arbejdet i amerikanske Biblioteker blev ansat som Assistent. Nogle Dage efter Flyttedag 1910 aabnedes Kontoret, og dermed traadte mit Arbejde for Biblioteksagen ind under helt nye Former.”¹⁷

Afslutning

Mange år efter, at Steenberg havde forladt Horsens blev hans tid i byen i henseende til folkebiblioteksudviklingen gjort til genstand for en kort vurdering, foretaget af H. Hvenegaard Lassen, som hørte til den unge generation af biblioteksfolk, som især prægede folkebiblioteksudviklingen fra omkring 1. verdenskrig og frem til 1945. Hans vurdering af Steenbergs tid i Horsens var følgende:

”Om hele Steenbergs utrættelige og landsomfattende virksomhed i denne periode må man sige, at den på en vis måde løb ud i sandet, for så vidt som han ingen steder fik oprettet et moderne folkebibliotek, sådan som han egentlig mente, det skulle være. ”Der var ikke et velindrettet bibliotek at vise hen til”, klager han selv. Man kan ikke lade være at tænke på Haakon Nyhuus, hvem det i disse år lykkedes i Norges Hovedstad at omskabe det Deichmanske Bibliotek til Nordens første moderne folkebibliotek. Steenberg sad i Horsens, ikke i København, og forholdene gjorde det umuligt at opnå noget lignende i Danmark.”¹⁸

Udsagnet ovenfor bør imidlertid ikke stå helt uimodsagt. På baggrund af nærværende skildring af Steenbergs forhold til sin hjemby Horsens må Hvenegaard Lassens ord tages med et vist forbehold og nuanceres. For det første kan der være mange andre grunde til, at der ikke i perioden blev bygget nye folkebiblioteker. For det andet kan der ikke herske tvivl om, at netop Horsens i henseende til den tidlige udviklingsfase af de danske folkebogsamlinger, de senere folkebiblioteker, måtte regnes for et centrum. Bysbarnet Steenberg

havde her rig lejlighed til så at sige eksperimenterere og på sin egen måde drage praktiske erfaringer som bibliotekar, folkeoplyser, foredragsholder og agitator.

Det var til Steenberg i Horsens både danske og udenlandske biblioteksfolk henvendte sig, når de havde spørgsmål eller ønskede at drøfte et biblioteks-fagligt anliggende. Det samme gjaldt for de danske pionerer inden for folkebogsamlingssagen. I tiden i Horsens nåede Steenberg at skabe grobund og forståelse både lokalt og nationalt for betydningen af, at et samfund gav fri og lige adgang til bøgernes rige gennem opbygning af offentlige folkebogsamlinger, senere folkebiblioteker.

I tæt samarbejde med Weiss lykkedes det for Steenberg gradvist at reformere de statslige komiteer, oprettet til gavn for bogsamlingssagen, og indsatsen ved administrationen af statstilskuddet blev så at sige belønnet ved, at folkebogsamlingerne i Steenbergs tid frem til bibliotekslovens vedtagelse i 1920 som helhed oplevede vækst og fremgang. Samtidig herskede der ikke tvivl om, at administrationen og forvaltningen af statstilskud skete på en sådan måde, at det ikke påkaldte sig snævre politiske særinteressers eventuelt negative opmærksomhed. Der er næppe tvivl om, at Steenbergs kommunalpolitiske erfaringer fra Horsens også på den måde kom bogsamlingssagen til gode.

Kontakten til den store verden uden for landets grænser blev også skabt i Horsens, og det var af uvurderlig betydning, at Steenberg med egne øjne fik dannet sig et indtryk af, hvor langt man var nået i folkebiblioteksudviklingen i den anglo-amerikanske kultur. Engelske og amerikanske folkebibliotekers høje stade blev den målestok, hvormed de danske folkebogsamlinger, de senere folkebiblioteker skulle kunne sammenligne sig med på lang sigt, og her synes det ikke på nogen måde at have hæmmet udviklingen, at Steenberg tilfældigvis boede i Horsens, og ikke i København!

Noter:

- 1 Rigsarkivet 2073 Statens Bogsamlingskomité 1895-1912 Steenbergs scrapbøger 1905-1910, pk. 17; Steenbergs scrapbøger 1907-1912, pk. nr. 18; Rigsarkivet 06370 Steenberg, Andr. Schack, og hustru 1866-1929 Breve og personlige papirer.
- 2 Steenberg, Andreas Schack: Erindringer fra mit Biblioteksarbejde. Særtryk af "Bogens Verden". København: Græbes Bogtrykkeri, 1923; Jørgensen, Carl Th.: Fra en favnfuld Bøger til Horsens Centralbibliotek. Træk af Oplysningsarbejdet i Horsens gennem 75 Aar. Horsens: Horsens Centralbibliotek, 1944; Lassen, H. Hvenegaard: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940. København: Dansk Bibliografisk Kontor, 1963; Jørgensen, Carl Th.: Andreas Schack Steenberg: En bibliografi. Horsens:

- Horsens Centralbibliotek, 1969; Dansk Biografisk Leksikon, bd. 14, 3. udg., red. Sv. Cedergreen Bech. København: Gyldendal, 1983. Heri Svend Dahls biografi, s. 13-15; Dyrbye, Martin et al.: Det stærke folkebibliotek. København: Danmarks Biblioteksforening, 2005; Horsens Vejviser (udvalgte årg.). - En særlig tak skal i øvrigt her rettes til overassistent Kate Corneliussen og lektor, ph.d. Nan Dahlkild ved Det informationsvidenskabelige Akademi for gennemlæsning og kritisk kommentering af artiklen. Endvidere bringes en tak til bibliotekschef Lene Christensen, bibliotekar Jette Holst og bibliotekar Lea Tølbøl Sørensen, Horsens Kommunes Biblioteker, samt arkivassistent Vibeke Lerche, Byarkivet i Horsens for hjælp til fremskaffelse af oplysninger og kildemateriale.
- 3 Jørgensen, Carl Th.: Fra en favnfuld Bøger til Horsens Centralbibliotek. Træk af Oplysningsarbejdet i Horsens gennem 75 Aar. Horsens: Horsens Centralbibliotek, 1944. Heri s. 17; Steenbergs scrapbøger 1907-1912, heri udklip fra: Horsens Socialdemokrat den 8. 1. 1910; Horsens Socialdemokrat den 10. 1. 1910; Horsens Folkeblad den 10. 1. 1910; Horsens Avis den 10. 1. 1910; Horsens Dagblad den 15. 4. 1910.
  - 4 Jørgensen, Carl Th.: Andreas Schack Steenberg: En bibliografi. Horsens: Horsens Centralbibliotek, 1969. Heri s. 1-9; Steenbergs scrapbøger 1907-1912; heri udklip fra Horsens Socialdemokrat den 8. 1. 1910; Horsens Socialdemokrat den 10. 1. 1910; Horsens Folkeblad den 10. 1. 1910; Horsens Avis den 10. 1. 1910; Horsens Dagblad den 10. & 11. 4. 1910.
  - 5 Steenberg, Andreas Schack: Horsens lærde Skoles Bibliotek 1745-1895. (Særtryk af Horsens lærde Skoles Indbydelsesskrift 1895). Horsens: Foghs Bogtrykkeri, 1895; Dyrbye, Martin et al.: Det stærke folkebibliotek. København: Danmarks Biblioteksforening, 2005. Heri s. 45-81.
  - 6 Steenberg, Andreas Schack: Erindringer fra mit Biblioteksarbejde: Særtryk af "Bogens Verden". København: Græbes Bogtrykkeri, 1923. Heri s. 4.
  - 7 Lassen, H. Hvenegaard: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940. København: Dansk Bibliografisk Kontor, 1960. Heri s. 54-55.
  - 8 Steenbergs scrapbøger 1907-1912, heri udklip fra Horsens Dagblad den 11. 10. 1910.
  - 9 Steenberg, Andreas Schack: Erindringer fra mit Biblioteksarbejde. Særtryk af "Bogens Verden". København: Græbes Bogtrykkeri, 1923. Heri s. 13.
  - 10 Steenberg, Andreas Schack: Folkebogsamlinger, deres Historie og Indretning. Aarhus og København. 1900; Steenberg, Andreas Schack: Erindringer fra mit Biblioteksarbejde. Særtryk af "Bogens Verden". København: Græbes Bogtrykkeri, 1923. Heri s. 13-19.
  - 11 Steenberg, Andreas Schack: Erindringer fra mit Biblioteksarbejde. Særtryk af "Bogens Verden". København: Græbes Bogtrykkeri, 1923. Heri s. 28.
  - 12 De citerede sange i artiklen findes alle i originaltryk, jf. Rigsarkivet 06370 Steenberg, Andr. Schack, og hustru 1866-1929 Breve og personlige papirer.
  - 13 Lassen, H. Hvenegaard: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940. København: Dansk Bibliografisk Kontor, 1960. Heri s. 68-79; Steenbergs scrapbøger 1907-1912, heri udklip fra Jysk Morgenblad den 3. 4. 1909 og Steenbergs udtalelse i Folkeskolen den 6. 5. 1909.
  - 14 Dyrbye, Martin: Det første møde. Biblioteksmødet i 1909 set med eftertidens øjne. I: Bibliotekshistorie 9. København: Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 2009. Heri s. 5-47; Dahlkild, Nan: 1909 – et vigtigt år i dansk bibliotekshistorie. I: Bibliotekshistorie 9. København: Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 2009. Heri s. 48-87.
  - 15 Steenbergs scrapbøger 1907-1912, heri div. Udklip fra aviser og tidsskrifter 1909-1910.
  - 16 Steenbergs scrapbøger 1907-1912, heri div. Udklip fra aviser og tidsskrifter 1909-1910, samt sangene og bordkort fra festmiddagen den 12. 4. 1910. På to af festsangene i scrapbogen har Steenberg efterfølgende anført navnene på deres ophavsmænd (henholdsvis V. Østerberg og Chr. Fledelius).
  - 17 Steenberg, Andreas Schack: Erindringer fra mit Biblioteksarbejde. Særtryk af "Bogens Verden". København: Græbes Bogtrykkeri, 1923. Heri s. 32; Jørgensen, Carl Th.: Fra en favnfuld Bøger til Horsens Centralbibliotek. Træk af Oplysningsarbejdet i Horsens gennem 75 Aar. Horsens: Horsens Centralbibliotek, 1944. Heri s. 29-30.
  - 18 Hvenegaard Lassen, H.: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940. København: Dansk Bibliografisk Kontor, 1960. Heri s. 78-79.
  - 19 Forfatteren er lektor ved Det informationsvidenskabelige Akademi, København.

Ny Lillebæltsbro taget i brug 1970

DEN 21. OKTOBER 2010 HAR DER VÆRET MOTORVEJSBRO OVER LILLEBÆLT I 40 ÅR. DA VAR BILTRAFIKKEN I DANMARK STEGET SÅ VOLDSOMT, AT DEN GAMLE LILLEBÆLTSBRO SKULLE AFLASTES. DENNE ARTIKEL FORTÆLLER HISTORIEN OM DEN VOLDSOMME UDVIKLING I SAMFÆRDELSEN MELLEM LANDSDELENE I DET 20. ÅRHUNDREDE.

AF JOHN JUHLER HANSEN¹

Historien om såvel den gamle Lillebæltsbro som motorvejsbroen over Lillebælt er først og fremmest historien om samfærdslens kolossale udvikling i det 20. århundrede. Mens den første Lillebæltsbro først og fremmest blev bygget for at aflaste togtrafikken, var motorvejsbyggeriet resultatet af den voldsomme vækst i den danske bilpark.

Denne artikel er en fortsættelse af sidste års artikel i Lokal Historie fra Sydøstjylland 2009 om bygningen af den første Lillebæltsbro.² Artikelen begynder med at fortælle om de trafikale beslutninger, der blev gennemført i forbindelse med bygningen af den første Lillebæltsbro.

Nye jernbanestationer i både Middelfart og Fredericia

DSB besluttede at opføre nye jernbanestationer på begge sider af Lillebælt. På Fynssiden kom den nye banegård til at ligge tæt på Middelfart centrum. Middelfart Banegård fik to perroner med en længde på 220 meter.

Den fynske hovedbanes nye forløb gik efter skæringen med Assensvej mod vest gennem en 800 meter lang kurve syd om byen op til halvøen, for derefter gennem en 800 m kurve mod nord at løbe ind på Lillebæltsbroen. Middelfart Station ligger i kote + 12,6 meter, mens stigningen er 7,7 promille op til broen. Den fynske forlægning er 4,3 km lang. Jordlagene består af moræneler med særlige foranstaltninger for at forhindre skred. De stejle skråningsider blev dækket mindst med 1 meter tykt lag meget fint sand og med dræn og afvanding af regnvand.

Luftfoto fra sidst på året 1969, efter de første af i alt 93 brobaner var ophængt. I baggrunden ses den gamle Lillebæltsbro. Biltrafikken var siden 1950 blevet mangedoblet, så det blev nødvendigt at bygge en ny bro over Lillebælt.

Dæmningerne er på de øverste 10 meter opført med skråningsanlæg 1,5, en banket på 4 meters bredde, og nedenfor banketten anlæg 2,5. Også dette anlæg er dækket med et 1 meter tykt sandlag. Alle skæringer er ført ud af niveau.

På Jyllandssiden er baneforlægningen langt mere omfattende end på Fynssiden. Den er 12 km lang og begynder på brohovedet i Snoghøj med en 17 meter høj og 1.100 meter lang dæmning.

Fredericias ny banegård kom til at fylde 70 hektar og mellem de yderste sporskifter i nord og syd er der 5,6 km. Banegården fik syv perronspor med 300 meter lange perroner samt Fredericia personvognsdepot, lokomotivdepot, rangerbanegård og godsbanegård. Også på Jyllandssiden var byggeperioden 10 år, fra 1926 til 1935, begrundet af statsfinansielle hensyn.

Beskæftigelsesmæssigt var det langt den største opgave i hele brobyggeriet, da der var ansat op til 500 arbejdere, hvoraf de 60 procent var statsbanernes egne anlægsfolk. Dertil kom på selve brobyggeriet 220 arbejdere. Og hvor selve broen og arbejdet på Fynssiden højst omfattede et dusin entrepriser, var der på Jyllandssiden 230 entrepriser. Udover de 770 arbejdere kom der

yderligere de mange, som var beskæftiget med leverancer fra underentreprenører.

De samlede udgifter til hele bro- og jernbanebyggeriet blev på 42 mill. kr. Heraf kostede Lillebæltsbroen 24 millioner kr., hvoraf de 16,7 mill. kr., var til jernbanebroen og 7, 2 mill. kr. til vejbroen. Vejanlæggene kostede 1,6 mil. kr., mens de tilsluttende baneanlæg kostede 16,5 mill. kr. Heraf 11 mill. kr. alene til de mange arbejder på og omkring Fredericia Banegård.

Cigarsalg sikres ved at lade hovedvej gå gennem centrum

I Middelfart var der enighed om at arbejde for, at den fynske hovedvej også efter broindvielsen skulle gå gennem Middelfarts nuværende gågade. I 1927 sagde banechef Flensborg herom:

”Middelfart har fået vejen ført igennem byens snævre gader i håb om, at man så en gang imellem kan sælge tre cigarer til 25 øre!”

Lokalområdet følte sig hånet af topledelsen i DSB. Men motortrafikken voksede i de kommende år så voldsomt, at det ville have været en katastrofal løsning at lade hovedvejen gå gennem Middelfarts snævre gader, også før 2. verdenskrig. Som trafikplanlæggere i det øvrige Europa allerede dengang arbejdede, skulle biltrafikken naturligvis føres uden om byernes centrum.

Derfor gennemførte staten i december 1927 under kraftig protest fra lokalområdet ekspropriation til en ny færdselsvej syd for Middelfart. Den fik navnet Brovejen og var bred nok til at klare trafikken helt frem til 1970. Til gengæld blev vejbredden med 5,6 meter på den gamle Lillebæltsbro allerede 25 år efter åbningen (i 1960) et stort problem med ophobninger af motor-køretøjer på begge sider af bæltet ved spidsbelastning. Vejbredden 5,6 meter var beregnet til, at to hestevogne kunne passere hinanden, ikke to store motorkøretøjer.

Samme dag tur/retur med lyntog til hovedstaden

De første officielle tog og DSB-busser over Lillebæltsbroen medtog de 800 inviterede gæster til broindvielsen den 14. maj 1935. Det foregik midt på eftermiddagen, og straks efter var broen taget i brug. Frem til kl. 16 udelukkende af gående og derefter blev der åbnet for biltrafik i begge retninger.

Tre dage senere, pinselørdag den 17. maj 1935, var broen sort af mennesker og køretøjer. En trafiktælling viste, at broen var passeret af 30.000 fod-

Lillebæltsbroen fotograferet pinselørdag 1935 fra Jyllandssiden. Trafiktælling den dag viste, at 10.600 køretøjer passerede broen.

gængere og cykler og 10.600 køretøjer, svarende til 70.000 besøgende. Frem til Nazitysklands besættelse af Danmark i 1940 var Lillebæltsbroen et af de mest yndede turistmål i Danmark. Udover Restaurant Broen nød de mange kiosker og benzinstationer på begge sider af Lillebælt året rundt godt af de mange forbipasserende.

Smarte reklamefolk udnyttede også den kolossale tilstrømning. En bar mark på Jyllandssiden langs den ny betonvej blev fyldt med af kæmpemæssige reklameskilte op til 4 x 12 meter, der reklamerede for produkter som øl, whisky, pudsecreme eller forskellige jyske hoteller. Denne skilteskov var to år senere stærkt medvirkende til, at Folketinget vedtog at forbyde den slags udendørsreklame; en lov der fortsat er gældende.

Den 15. maj 1935 blev en hel trafikrevolution for DSB. Det var slut med den besværlige færgeoverfart, og en selvstændig fynsk lokomotivpark op-hørte. Der blev indført lyntog, således at rejsetiden fra København til Jylland blev betydelig nedsat. Både fordi lyntogene kørte direkte om bord på Storebæltfærgerne, og fordi rejsetiden over Lillebælt ved ibrugtagningen af broen blev reduceret til 28 sekunder. Det betød en reduktion i rejsetiden fra København til Århus på 40 procent. Indtil da havde rejsen taget syv timer, men med lyntog kunne turen gøres på fire en halv time og til Ålborg på seks timer. Broens åbning betød også, at de internationale togforbindelser til den vestlige del af Tyskland via Hamborg samt til Holland, Belgien og Frankrig fremover passerede Lillebæltsbroen i stedet for Gedser.

DSB uddelte i juli 1937 dette postkort, som viser et rødt 4-vogns lyntog.

Før 1935 havde ingen lokomotiver kørt over 100 km/t. Overgangen væk fra damplokomotiver gik så småt i gang i 1925 med benzinmotorvogne, men helt frem til 1960'erne blev damplokomotiver endnu anvendt til persontrafik. I 1928 kom de første dieselelektriske motorvogne og i 1931 de to første dieselelektriske lokomotiver. Samme år fik DSB en ny, energisk generaldirektør, da der fra politisk hold var ønske om, at DSB kom af med sit noget støvede image. Generaldirektør Peter Knutzen fik DSB moderniseret, og især var hans svendestykke udviklingsarbejdet med de røde lyntog. De blev taget i brug samme dag, som Lillebæltsbroen blev indviet.

Det bragte som oven for nævnt trafikmæssigt Danmark et langt stykke frem. Inspirationen fik Knutzen hos De tyske Rigsbaner, der med deres "flyvende Hamburger" i 1933 havde indsat et hurtigtog mellem Hamborg og den tyske hovedstad, Berlin. Toget var dieselelektrisk og havde en maksimalhastighed på 150 km. De danske lyntog fik en maksimalhastighed på 120 km, men en reel gennemsnitsfart på 95 km/t. Første generation bestod af to motorvogne med en mellemliggende bivogn. Til sammenligning kan nævnes, at persontrafikken med damplokomotiver blev fremført med 45 km/t.

Man skal ikke glemme, at det var de færreste rejsende forbeholdt at køre med lyntog. I 1935 var der fire lyntog med 648 siddepladser. Til sammenligning havde DSB samtidig 632 damplokomotiver og 1.902 personvogne med plads til 114.200 passagerer. I 1937 kom der yderligere fire lyntogssæt. De havde siddepladser til 832 passagerer, således at der frem til 1963 var 1.480 siddepladser i de danske lyntog. Det svarende til 1,3 procent af DSB's samlede antal siddepladser. Lyntogene fik enorm popularitet. Udover den formindskede rejsetid bød de også på en "lyntogsbar" og servering i hele lyntoget af kolde og varme drikke samt nogle udvalgte varme retter.

Indvielsen af Lillebæltsbroen i maj 1935 har siden gjort samfærdslen hurtigere mellem hovedlandet og øerne. Lillebæltsbroen betød også hurtigere post og godsekspedition fra og til Jylland. Det blev muligt at poste og modtage et brev fra dag til dag i hele riget. Det var især noget, de københavnske dagblade nød godt af, for fremover kunne jyske abonnenter få en frisk morgenavis. Hovedstadsaviserne fik en oplagsfremgang på 20 procent. Kravene til det kørende lyntogsmateriel var store, for på nær en times pause på jernbanefærgen over Storebælt, kørte togene uafbrudt. Som t/r de 1.100 km der var fra København til Frederikshavn. Under hele den nazistiske besættelse af Danmark fra 1940 til 1945 var lyntogstrafikken indstillet på grund af mangel på dieselolie. I 1963 kom anden generation af lyntog, og i 1973 blev de røde 1935-lyntog endelig taget ud af drift.

Nazityske planer om at sprænge Lillebæltsbroen i luften

Da 2. Verdenskrig udbrød i september 1939, betød det, at Lillebæltsbroen blev sikret mod drivende miner. Da tyskerne tidligt om morgenen den 9. april 1940 besatte Danmark, var broen et af deres første mål. Og den forblev bevogtet frem til befrielsen 5. maj 1945. Ingen tvivl om broens strategiske betydning herskede hos fjenden. Det kunne også ses på antallet af besættelsestropper i lokalområdet med en styrke i Fredericia og Middelfart på 2.395 tyske soldater. Broen blev indhyllet i pigtråd, og der blev bygget høje tårne. Herfra foregik bevogtningen, der var opsat lyskastere og seks maskinkanoner samt ni maskingeværreder. Overgang uden tilladelse foregik kun i dagtimerne, og alle vejfarende blev kontrolleret. De 110 tog, der dagligt passerede Lillebæltsbroen, blev ikke kontrolleret. DSB havde taget højde for allierede flyveres bortsprængning af broen, så fra 1942 til 1945 lå to færger sejlklar i Fredericia. I foråret 1945 så det ud, som om tyskerne ville sprænge Lillebæltsbroen. Konsoller var monteret, og to tons sprængstof lå klar. Dog lovede nazisterne DSB ”kun” at sprænge midterfag og faget nærmest Jylland. Det blev dog aldrig aktuelt.

To gange har der været ild i Lillebæltsbroen, først i 1944 og igen i 1946. Brunkul faldt ned på svellerne, som blev antændt. Værst var det juli 1946, mens ferietrafikken var størst. I fire dage måtte alle passagerer skifte tog midt på broen.

Vejbanen var med sine 5,6 meter næsten fra starten for smal. Derfor måtte der kun køres 30 km/t, senere forøget til 60 km/t, efter cyklister var henvist

til fortovet. På 35 år skete der en 10-dobling i antallet af biler, der passerede Lillebæltsbroen. I 1938 var det årlige antal 573.000, i 1951 på 836.000 køretøjer. Derefter voksede kurven stejlt til 2,1 millioner i 1955 og til 4,9 millioner køretøjer i 1965. Ved spidsbelastning, som i ferietiden, kunne der være kø halvvejs mod såvel Odense som Kolding. Det stod klart, at der måtte findes en holdbar løsning med motorveje og en tilhørende motorvejsbro over Lillebælt. Den 21. oktober 1970 blev denne bro indviet med tilhørende motorvejsforlægninger. Den gamle Lillebæltsbro har derfor siden 1970 kun haft den hidtidige vitale betydning for det danske jernbanenet.

Mangedobling af dansk bilpark kræver motorvejsbro

Ved Folketingets forhandlinger den 6. december 1961 fremlagde ministeren for offentlige arbejder, Kaj Lindberg, lovforslaget om anlæg af en ny broforbindelse over Lillebælt. Folketinget fik at vide, at man på færdselsbroen over Lillebælt i 1936 havde forventet en årlig trafikmængde på 70.000 biler, som blev til 490.000 biler allerede samme år! På nær under 2. Verdenskrig voksede antallet af køretøjer år for år. I 1960 blev Lillebæltsbroen årligt passeret af tre millioner biler. Endnu havde det kun ved vejarbejde givet alvorlige ulemper. Ministeren fortalte, at inden for få år ville der opstå alvorlige problemer med opstuvet trafik på begge sider af Lillebælt.

Lillebælt var både i 1935, i 1960 og i dag en flaskehals for bilismen. Kaj Lindberg kaldte Lillebæltsbroen for den mest betydende vejbro i dansk fjerntrafik. Planerne om en Storebæltsbro ville forøge presset på Lillebæltsbroen i betydelig grad, således at forbedringer ved Lillebælt måtte være gennemført, inden en kommende Storebæltsbro blev taget i brug.

Allerede i efteråret 1959 gik en uformelt nedsat teknikergruppe med repræsentanter fra Vejdirektoratet og amterne på begge sider af bæltet i gang med at kigge på mulighederne for at undgå et fremtidigt trafikkaos. To forslag var i spil, enten at bygge en ny færdselsbro vest for jernbanebroen eller at bygge vejbaner øverst på 1935-broens ståløverbygning, hvilket blev forkastet. I stedet var der enighed om at placere den nye motorvejsbro med en linjeføring fra Stavrby på Fynssiden til Lyngs Odde på Jyllandssiden. Det gav 3,4 km kortere kørsel, samtidig med at der var mulighed for på begge kystsider uden nævneværdige problemer at bygge motorvej, som ikke kom til at gå gennem tæt befolkede områder.

Af de fremsatte skitseprojekter besluttede Ministeriet at indstille til Fol-

Juli 1946 midt i ferietrafikken brændte svellerne på Lillebæltsbroen. I fire dage skete passagerudveksling i togdrift fra Jylland Fyn midt på broen.

kettinget at godkende en hængebro med en fri gennemsejlingsbredde på 600 meter. Prisen blev løseligt anslået til 130 millioner kr. Forslaget var på forhånd godkendt af søfartsmyndighederne. Forslaget var også fremadrettet, idet forudsætningen var, at den ny Lillebæltsbro i mindst 30 år skulle være stor nok til den hastigt voksende biltrafik. Derfor blev den tre-sporet med to adskilte kørebaner. Prognoserne i 1960 forudsagde nemlig en tre-dobling i trafikken frem til år 1980. Vedtagelsen af brobyggeriet var blot en del af et nyt hovedvejssystem med et gennemgående motorvejsnet fra København mod nord til Ålborg og mod syd til Kruså. Alene denne forbedring af de danske hovedveje betød 25 pct. øget trafik frem til 1980. I 1980 forventede man årligt 9 millioner biler, som 20 år senere i 2000 ifølge prognoserne ville være vokset til 9,1 millioner biler. Holdningen i 1960 i det danske folketing var, at dermed havde man nået et omtrentligt mætningspunkt, især når motorvejsbroen i spidsbelastninger pr. døgn kunne afvikle 55.-60.000 biler. Tallet i 2008 er vokset langt mere end prognose 2000 på 9,1 millioner biler, nemlig til 30 millioner biler.

Folketinget vedtog den 16. marts 1962 at bygge den nye motorvejsbro over Lillebælt. Det var planen at tage broen i brug i 1968. Detailprojekterin-

Den næsten færdige motorvejsbro 1970, set fra Jyllandssiden.

gen ville tage halvandet år, hvorefter arbejdet blev udbudt i international licitation. Først underbygningen og efterfølgende overbygningen. Brobyggeriet ville give arbejde til 400-600 mennesker og tage tre et halvt år. Byggeudgifterne skulle betales af Vejfonden. Kun ved motorvejsanlæggene skulle amtsrådene bidrage med et beløb på 50.000 kr. pr. kilometer. Trafikministeren nedsatte et særligt byggeudvalg, der på ministeriets vegne skulle følge byggeriets gang, holde ministeriet underrettet samt indgive indstillinger i vigtige sager. Det betød, at brobyggeriet kom til at glide lettere, da problemerne blev drøftet og løst af dette sagkyndige udvalg, efterhånden som de dukkede op.

Motorvejsbroen som et skulpturelt bygningsværk

Allerede fra efteråret 1959 var det rådgivende ingeniørfirma Chr. Ostfeldt & W. Jønson med som tekniske rådgivere i forarbejdet omkring en ny bro over Lillebælt. Dette selskab var i mere end 10 år beskæftiget med Lillebæltbroen. Da Folketinget i 1962 besluttede brobyggeriet, fik firmaet opgaven at udarbejde detailprojektet, da det var fremkommet med den bedste løsning. Som landets første hængebro vakte projektet stor opmærksomhed. Ikke mindst anlægsudgifterne, der var budgetteret til at udgøre 130 millioner kr.

Hængebroen skulle med kørende belastning projekteres til at bære en

samlet vægt på 220.000 tons. Den består af tilkørselsramperne og viaduktfa-gene. De ligger på Lyngsodde og i Stavrby Skov, hver med et landfæste, 19 viaduktvægge samt to sidetårne. På Lillebælt bæres hængebroen af to strøm-piller, som hver skulle bære en vægt på 40.000 tons. Det tog lang tid at gen-nemføre tilfredsstillende boreundersøgelser, før Geodætisk Institut gav grønt lys for fremgangsmåden ved piloteringen af den nye hængebro. Der skulle rammes 210 pæle 30 meter ned under hver strømpille, som efterfølgende skulle udstøbes med 2.200 kubikmeter beton.

Den samlede bro længde blev på 1.700 meter, hvoraf brobanen udgør 1.080 meter. Heraf er hovedfaget 600 meter, mens de to sidefag hver er på 240 meter. Forbipasserende skibe har en frihøjde på 42 meter. Lillebælt er i brolinjen på det dybeste sted 45 meter, mens de to hovedtårne hver står på 20 m vanddybde.

Broens udformning blev fulgt med interesse i datiden. En journalist skrev, at forslaget var et sublimt udtryk for en bevægelsesrytmik, der mere end no-get andet bygningsværk udtrykte noget centralt om datiden. Han kaldte det brugsarkitektur med uomtvistelige skulpturelle kvaliteter. Disse ord vil forbi-passerende i dag sikkert fortsat give ham ret i, for hvad enten man ser broen fra luften, kysterne eller som bilist på vej over Lillebælt, har denne bro en langt mere homogen karakter end så mange andre af datidens brobyggerier. Broen har en skønhed, som udtrykkes både i dens udformning og funktion. Samtidig er det også en smuk bro som bilist at passere. Man bliver løftet op fra motorvejen på brohovedet, båret over vandet og sænket ned igen på den modsatte bred i en kædereaktion af smukke oplevelser.

Ostenfeld & Jønson samarbejdede med arkitektfirmaet Hvidt & Mølgaard og landskabsarkitekt Morten Klint om denne smukke løsning. Broprincip-et i sig selv var en traditionel løsning med to tårne og brospænd ophængt i tove. Ingen passerer broen uden at konstatere, at hovedvægten hviler på de to tårne. Derimellem spænder broen sig ud i aerodynamiske sektioner, der i kraft af deres flyvingeformede tværsnit giver broen sin overlegne lethed. Arkitekterne udvirkede, at hængekablerne krydsede vejbanerne over to side-tårne og ned i skrænterne, hvor de blev forankret i nedgravede ankerblokke. Oprindeligt havde man påtænkt at lave to ankerblokke i selve broen, men med den valgte løsning ser det arkitektonisk ud, som om broen er tilkoblet de to landskaber, den spænder imellem.

Arkitekterne fik også indflydelse på landpillerne, der oprindeligt var på-tænkt opført som en skov af søjler som ved Svendborgsundbroen. I stedet

lod man viadukterne hvile på nogle få søjler med bølgeformede tværsnit til at bære brobanerne. Dermed kommer man til at fornemme det omkringliggende landskab gennem viadukten. Man valgte også at lade broen belyse om natten, hvor broens hovedkonturer understreges af en effektiv belysning, som understreger broens spænd og omskaber den til en mejset lysskulptur. Der blev anbragt spotlights på brotårnene, således at de oplyses nedefter og op imod undersiden af vejbanen, der dermed kom til at stå skarpt og smukt.

Viaduktbygningen fra 1965 til 1967

I december 1964 vandt Brokonsortiet licitationen for underbygningen af motorvejsbroen over Lillebælt med et tilbud på 56,7 millioner kr. Den 19. marts 1965 gik den fysiske del af arbejdet i gang. Det foregik symbolsk ved at trafikminister Kaj Lindberg gav et startsignal, hvorefter en armada af svære bulldozere og gravemaskiner gik i gang under ledelse af civilingeniør Jens Johan Huusom, der fra 1965 til 1968 var byggepladsleder ved Lillebælt for Brokonsortiet. Tilsynet lod trafikministeren det rådgivende ingeniørfirma

Viaduktvejggen under støbning ca. 1966. I forgrunden på en enkelt af viaduktvejggen er der monteret et afstivningstårn for støbeformen til overliggeren. Den samlede længde for disse tilslutningsfag på begge sider af hængebroen er 620 meter.

Chr. Ostenfeld & W. Jønson stå for. De købte en villa på Lyngs Odde, hvor der var en stab på otte tilsynsførende ingeniører, ledet af cheffingeniør Olaf Dejgaard.

Den 10. juli 1965 gik støbearbejdet med viaduktfagene i gang. Tilslutningsfagene blev udført som betonviadukter med en samlet længde på 620 meter. Der er 20 fag, alle med en indbyrdes afstand på 31 meter. De to yderste fag er sidetårne, hvor hængekablerne er ophængt. I alt er der på Jyllandssiden ni fag og på Fynssiden 11 fag. Disse landpiller kaldes viaduktvægge og er udformet som tynde, 12 meter brede jernbetonvægge med bølgeformet tværsnit, foroven forsynet med en kraftig, forspændt 27 meter lang overligger. Og Brokonsortiet overholdt den kontraktmæssige afleveringsfrist af denne del af broarbejdet, som stod færdigt den 1. oktober 1967.

I løbet af kort tid havde Brokonsortiet en arbejderstab på 220 mand. En del kom fra lokalområdet, med der var også mange tilrejsende jord- og betonarbejdere. De kunne bo i en barakby på Lyngs Odde. Her oprettede KFUM et marketenderi, de kaldte for "fritidshjem". Det havde samme formål som et lignende marketenderi ved den første Lillebæltsbro, nemlig at servere et billigt måltid og give mulighed for sunde fritidsinteresser, især med henblik på at undgå spiritusmisbrug.

I løbet af sommeren 1965 kom der for alvor gang i støbearbejdet på land. Og den 29. oktober 1965 var de tre første viaduktvægge færdigstøbt. Arbejdsstyrken blev i januar 1966 halveret på grund af hård frost med minus 23 grader. Vinteren varede i næsten tre måneder, men i begyndelsen af april 1966 var man igen oppe på fuld arbejdsstyrke.

Viaduktvæggene blev foroven monteret med en kraftig, forspændt 27 meter lang overligger, hvor den første blev placeret i april 1966. Brobanen blev placeret på otte præfabrikerede forspændte hoveddragere, der hver målte 31 meter og vejede 60 tons. Den første af disse blev monteret i juni 1966, og det foregik med hjælp fra en dieselmotor, der trak et spil. Hoveddragerne blev forbundet med tværdragere, der ligeledes var præfabrikerede og forspændte. En af viaduktvæggene på Fynssiden viste sig i juli 1966 at være støbt med for svag beton, da der nederst kom en revne. Brokonsortiet besluttede sig for at trække den omkuld og i stedet støbe en ny viaduktvæg. Arbejdsulykker kunne heller ikke undgås. I marts 1967 blev en arbejdsmand ramt i hovedet af en 88 kg tung jernbjælke, men overlevede hårdt såret. To uger senere styrtede en arbejdsmand ned under forskallingsarbejde. Et vindstød havde sat en jernbjælke under ophejsning i svingninger. Han var dræbt på stedet, og det

samme blev endnu en jord- og betonarbejder den 1. september 1967. Han skulle rette noget armeringsjern med et koben, men mistede balancen og styrtede ned. Ingen af de to arbejdere havde deres sikkerhedsbælte spændt, hvilket ellers kunne have forhindret ulykkernes dødelige udgang.

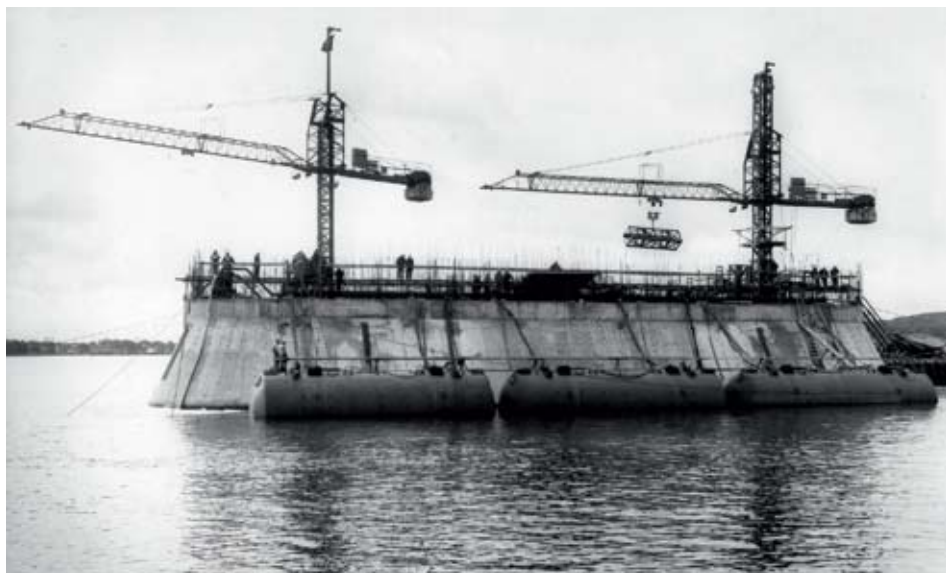
Sænkekasser fæstnes under trykluft

Den mest vanskelige opgave ved motorvejsbrobyggeriet var fundering og nedsætning af de to sænkekasser til Lillebæltsbroens hovedtårne ude i bæltet. På basis af en rapport om de fire strømpiller til den gamle bro og utallige boreprøver, blev fremgangsmåden besluttet. Sænkekasserne skulle støbes i en højde på 11,7 meter i tørdok på Lyngs Odde, slæbes ud til en mellemstation og støbes endnu 10 meter op til færdig højde på 21 meter. En færdig strømpille vejede 8.000 tons. På bæltet skulle hver sænkekasse anbringes på 210 nedrammede pæle. Derefter blev arbejdskammeret forankret og udstøbt under to atmosfæres tryk. Armeringsjern i sænkekassens bund blev bundet en for en til jernarmeringen i hver enkelt nedrammet pæl, hvor en jernstang var blotlagt. Og derefter blev sænkekassens arbejdskammer på 1.500 kubikmeter massivt støbt i jernbeton.

Europas største rambuk blev bugseret fra Holland til Lillebælt. I august 1965 gik nedramningen i gang. Hver pæl vejede 15 tons og havde en længde på 31,5 meter. Rambukken fik indskudt en 19 meter lang påsætter, og hvert slag slog med 12 tons. Efter planen skulle der hvert døgn kunne nedrammes to eller tre pæle, men så nem var Lillebæltsbunden ikke at fundere. Nedramningen burde være foretaget på fire måneder, men varede for sænkekasse Jylland et helt år.

Samtidig blev en tørdok opført, og støbearbejdet med den første sænkekasse gik i gang. I sommeren 1966 havde Brokonsortiet 320 ansatte ved Lillebælt. Første sænkekasse var færdig i september 1966. Den 30 meter lange spærredæmning, som var 6 meter bred, blev derefter reetableret. Udpumpning af tørdokken blev påbegyndt, da kraftigt regnvejr satte ind sammen med højvande i bæltet. Den 13. oktober gennembrød Lillebælt 10 meter af spærredæmningen, og resten var ubrugelig. I forvejen var Brokonsortiet seks måneder forsinket, og dermed blev færdiggørelsen af næste sænkekasse fire måneder forsinket. Den blev trukket ud fra tørdokken i maj 1967, gjort færdig på mellemstationen ved Jyllandssiden og endelig placeret i brolinjen i august 1967.

Der blev bygget to sænkekasser til hovedtårnene. Efter at være støbt i en tørdok på Jyllands-siden, blev de slæbt ud til en mellemstation i bæltet. Fotoet viser sænkekassen, før den er færdigstøbt op til en højde på 21 meter. Derefter blev sænkekassen anbragt på sin blivende plads i Lillebælt.

De to sænkekasser blev anbragt på fire jernbetonklodser, som var anbragt for afsætning af kasserne. Hver klods var 3,5 meter høj og havde en diameter på otte gange fire meter, og den ene blev monteret med en donkraft. Dermed kunne sænkekassen sættes ind i brolinjen med en tolerance på 7-8 centimeters nøjagtighed.

Arbejdet med hver af de to sænkekasser varede to måneder. Der var bestemte krav til jobansøgere. For at blive ansat skulle man være mellem 20 og 40 år og bestå en omfattende lægeundersøgelse. Der blev ansat 30 arbejdere, som havde seks timers arbejdsdag og arbejdede i treholdsskift. Adgang til arbejdspladsen på Lillebælts bund foregik via en tryksluse. Det var et snævert, lille rum med plads til fem-seks mand, hvis alle stod op. Her blev lufttrykket hævet fra en atmosfæres tryk til to atmosfæres tryk og, når arbejderne sluttede arbejdsdagen, omvendt. I de fire måneder, der blev arbejdet i sænkekassen, havde man 47 tilfælde af dykkersyge, men ingen alvorlige tilfælde. Et smalt rør med en stige førte ned til arbejdskammeret. Det var 2,8 meter højt, 25 meter langt og 20 meter bredt. Stanken her var næsten den værste gene. Så snart kammeret var tømt for vand, gik skaldyrene i forrådnelse. Det vældige arbejdskammer strakte sig til alle sider og mindede om en underjordisk hule i

Hovedtårn fotograferet 1968. Begge tårne blev støbt med klatreforskalling og har en samlet højde over vandspejlet på 118 meter. De otte interimistiske bæretøve, man ser, var monteret som stormsikring.

en skrækfilm. Fra loftet strittede hundredvis af jernstænger, som var beklædt med et tykt lag pælemuslinger. En monoton støj kom fra arbejdet såvel som fra de hvæsende luftventiler. Nogle støbte beton, andre savede og atter andre blandede mørtel. Når man havde fri, skulle man 100 minutter i trykkammer for at undgå dykkersyge. Den 18. november 1967 var denne del af brobyggeriet fuldført.

To hovedtårne på hver 170 meters højde

Overbygningen bæres af de to hovedtårne med ophængte hovedkabler, som hviler på kabelsadler øverst på de to hovedtårne. På Lillebælts bund har de to hovedtårne en dimension på 56 x 22 meter. Fra top til bund af funderingspælene måler et hovedtårn 170 meter, hvoraf der fra vandspejl til tårntop er 118 meter. Hvert hovedtårn er opført med to tårnben, støbt i klatreforskalling og forbundet af to forspændte rigler. På samme tid støbte Brokonsortiet til forankring af hovedkablerne en ankerblok på hver side af Lillebælt.

Støbningen af hovedtårn Jylland begyndte i oktober 1967 og varede 12 måneder. Fire måneder senere gik man i gang med at støbe hovedtårn Fyn, som det tog otte måneder at fuldføre, således at begge tårne var opført næsten samtidigt. Der bruges også andre navne for disse hovedtårne, som f.eks. de to piller, de to strømpiller, mens deres professionelle betegnelse nu er pyloner. Sidstnævnte begreb vandt først indpas i Danmark ved bygningen af Farøbroen, og anvendes nu udelukkende som betegnelse for de to hovedtårne.

Ankerblokkene er udført som svære, armerede betonkonstruktioner, nedgravet på land. De ligger 150 meter bag sidetårnene og er opført som 60 meter høje konstruktioner og med et fladeareal på 90 x 53 meter. De består af en vingeformet bundplade med to overliggende blokke, hvortil hovedkablerne er forankrede. De to hovedkabler har et træk på 17.000 tons, der fordeler sig over bundpladens areal. Hver ankerblok vejer 33.000 tons, hvortil kommer en kontravægt på 2.000 tons grusfyld.

Middelfart Turistforening lod i foråret 1967 en tilskuerpavillon opføre på den kunstige halvø. Her var der plancher og modeller, samtidig med at turister fik det bedste overblik over arbejdspladsen, som det på daværende tidspunkt var muligt at få.

Støbningen af de to hovedtårne havde Brokonsortiet givet i underentreprise til det engelske entreprenørfirma Teilmann, som påbegyndte arbejdet den 20. oktober 1967. En klatreforskalling var hver dag på tre meter. På det

tidspunkt beskæftigede Lillebæltsbrobyggeriet 316 arbejdere. Igen fik man en hård vinter, så arbejdet lå stille i tre måneder frem til marts 1968.

Den 19. januar 1968 forsøgte Brokonsortiet forgæves at aflevere de to ankerblokke til bygherren. Både ministeriet og Chr. Ostenfeld & Jønson afslog at færdigmelde denne parcel, da der var knækket to møtrikker i armeringen af et ankerhus. Godt nok var der 750 af dem i hver ankerblok, hver med en kraft på 50 tons, men en betingelse for aflevering var, at alle dele af arbejdet var i orden.

I juni 1968 var hovedtårn Jylland nået op i 102 meters højde og hovedtårn Fyn nået i 50 meters højde. På samme tid blev de to tårne stormsikret og stabiliseret gennem anbringelse af otte interimistiske bæretøve. Da havde Brokonsortiet 100 broarbejdere ansat. Samtidig var man næsten færdig med hovedtårnernes granitparement i vandspejlet, der virkede både som isbryder under isgang i bæltet og sikrede pillerne mod skader ved påsejling.

Den 16. november 1968 afholdt Brokonsortiet rejsegilde, for da var begge hovedtårne helt færdigbygget. Foroven havde de et fladeareal på 8 x 30 meter og ved støbningen var der til hvert tårn anvendt 11.578 kubikmeter beton.

Da var der øverst på hvert hovedtårn også blevet monteret en 30 tons tung montagekran. Den skulle først og fremmest anvendes til at hejse de fire kabelsadler op, der hver vejer 37 tons, samt byggematerialer under det kommende overbygningsarbejde. Den 21. december 1968 overdrog Brokonsortiet sin andel af motorvejsbrobyggeriet til bygherren, Ministeriet for offentlige Arbejder. Da var der brugt 1,6 millioner arbejdstimer, udstøbt 215.000 tons jernbeton og til underbygningen anvendt 8.000 tons stål og jern.

Vejbane af afstivningssektioner ophængt i bærekabler

I oktober 1965 blev der afholdt licitation for motorvejsbroens ståløverbygning. Der indkom otte tilbud med 15 muligheder. Monberg & Thorsen indgav to tilbud, enten udført som en traditionel gitterdragerkonstruktion til en pris på 116 millioner kr., samt et alternativt forslag på en brobanekonstruktion som en flyvemaskinevinge til 104 millioner kr. Sidstnævnte løsning blev efter at have gennemgået forskellige ændringer det vindende tilbud for en pris på 97,4 millioner kr.

Hovedkablerne blev i 1967 leveret fra British Ropes. Brobanesektionerne blev svejset i stål leveret fra Det danske Stålvalseværk i Frederiksværk og efter ”samlebåndsprincippet” fremstillet på Nakskov Skibsværft.

Da hovedtårnene i 1969 var færdige, blev der etableret en catwalk, så man kunne gå fra tilslutningsfag over hovedtårnene fra bred til bred. Disse to "arbejdsbroer" var primitive hængebroer med en bredde på 2,6 meter, som blev anvendt til montage af bærekablerne. På foto ses en arbejder trække et af de 122 delkabler over Lillebælt, som vejbanen er ophængt i.

De to hovedkabler består af 61 delkabler, der er snoede og præfabrikerede. Begge er 1.500 meter lange, 58 cm i diameter og har en samlet vægt på 4.300 tons. Efter monteringen af de 122 delkabler blev de to hovedkabler beviklet med galvaniseret ståltråd og fik dermed en diameter på 60 cm.

Brobanen består af 93 afstivningssektioner med en samlet vægt på 12.000 tons. De enkelte brobanesektioner blev fremstillet med en tolerance på 3,5

mm. De måler tre meter i højden, er 33,3 meter lange og har en bredde på 12 meter. Nakskov Skibsværft leverede dem til Monberg & Thorsens brohavn på den kunstige halvø ved Stavrby fra juni 1967 til oktober 1969. En slæbebåd trak sektionerne fra Nakskov til Stavrby på en lægter. Her blev de, efter at være sammensvejet to og to, opmagasineret.

Overdragelsen af byggepladsen fra Brokonsortiet til Monberg & Thorsen foregik den 21. december 1968. Da var brobyggeriet forsinket et år. Der blev ansat 70 broarbejdere. Forarbejderne gik i gang i januar 1969, og i april 1969 blev den interimistiske arbejdsbro etableret fra kyst til kyst.

Den gik under betegnelsen en catwalk, men kunne lige så godt være betegnet som en interimistisk ”hængebro”. Catwalken blev båret af 10 bærekabler, trukket over hovedtårnene fra ankerblok til ankerblok. Den var 2,6 meter bred, monteret med en gangbro på et stålnet og med sidenet, så man ikke faldt ned i bæltet.

I juni 1969 gik kabelmontagen i gang. Hvert delkabel vejede 37 tons. På Jyllandssiden blev den rulle, der skulle trækkes over Lillebælt, anbragt på en ”drejeskive”. Kabelenden blev fastmonteret til en kabelvogn, som blev trukket over bæltet med en wire, trukket af en dieselmotor. Det tog ni uger at montere de 122 delkabler.

Ophængningen af brobanesektionerne varede fra 23. oktober 1969 til 1. juli 1970. Bæltet skulle helst være strømstille, når der var ophejsning. Brobanesektionen blev sejlet ud på en lægter.

Det tog en time for en speciel konstrueret løbekran med fire hejsetove, placeret på hovedkablerne. Sektionerne blev derefter svejset sammen til en stiv konstruktion.

Den sidste af de tre dødsulykker under bygningen af motorvejsbroen fandt sted den 14. maj 1970. En arbejdsmand bar ikke sikkerhedssele, og da en tung wire ramte ham, kurede han på ryggen ind under det nederste stålbånd på en brobanesektion og faldt 40 meter ned i bæltet, hvor han druknede.

Påvirkninger gennem temperaturændringer eller ved tung last på broen udlignes med længdebevægelige konstruktionsdele i brodrageren. Desuden var der ved overgang fra viadukt fag til hængebro samt ved hovedtårnene indsat dilatationskonstruktioner, som optager længdeændringer på hhv. 500 mm og 2.100 mm.

Til overbygningen blev der anvendt 16.905 tons stål. Deraf vejer brobanesektionerne 12.000 tons, de to hovedkabler 4.300 tons, hængerkablerne 180 tons og stålstøbegods i sadler, kabelklemmer, lejer m.v. de sidste 425 tons.

Motorvejsbroens indvielse 21.10.1970 blev en tam affære

I efteråret 1970 skulle indvielsen af den nye motorvejsbro over Lillebælt foregå. Regeringen og især trafikminister Ove Guldberg kom i kraftig folkelig modvind, da man havde besluttet at lade ham stå for indvielsen. Den 20. august 1970 kom der derfor officiel meddelelse om, at opgaven var overladt til kong Frederik IX.

Navnet på broen vakte også offentlig debat. Helt tilbage fra lovens vedtagelse i 1962 var den blevet kaldt den "nye Lillebæltsbro". I juni 1970 var der endnu ingen officiel beslutning taget om dens navn. Den offentlige mening var, at den burde opkaldes efter en royal person. Der kom forslag frem som "Margrethebroen", "Prins Henriks Bro", "Prinsesse Anne-Maries Bro" og "Prins Frederiks Bro". Men også mere folkelige navne var i spil, som "Fastlandsbroen", "Kennedy-Broen", "Vagn Bro", "Jyllands-Broen" og "Fyns-Broen". I debatten indgik også nogle humoristiske navneforslag, der taler for sig selv: Bilbroen, Navlestrengen, Livremmen samt som et kuriøst forslag, "Pornobroen". Begrundelsen for dette navn var, at der var tale om en 6-spo-ret motorvejsbro. Vejdirektoratet besluttede at fastholde det navn, broen allerede havde haft længe, den "nye Lillebæltsbro".

Indvielsesceremonien fandt sted onsdag den 21. oktober 1970 og blev ikke videre pompøs. Programmet var, at kongen og dronningen skulle ankomme i "Krone 1", der skulle holdes et par taler, den røde snor klippes og kongebilen køre over motorvejsbroen.

Fredericia Dagblad kaldte dagen efter hele arrangementet for en "tam affære". Videre hed det:

"Kedeligt og alt, alt for officiel. Kun et positivt kan siges om den kedelige ceremoni, at den var bemærkelsesværdig kort. Det hele var overstået på 20 minutter, og det var man ikke ked af. Hvis dette arrangement skal danne normen for fremtidige indvielser af offentlige anlæg, må man hellere undvære dem."

Et sted mellem 3.000 til 5.000 tilskuere var mødt frem. Kl. 15.02 ankom kong Frederik IX og dronning Ingrid. Her havde de 250 officielle gæster taget opstilling på "festpladsen", en officiel tribune med 22 siddepladser. Aviserne skrev, at det var synligt for alle, at kongen var anbragt, så han fik solen lige i øjnene. Oven over festpladsen kredsede 12 flyvemaskiner og tre helikoptere. Sidstnævnte larmede forfærdeligt ved at stå stille i luften, lige over sceneriet. Kun de officielle gæster fik trafikminister Ove Guldbergs åbningstale at høre,

Broåbningen den 21. oktober 1970 indskrænkede sig til en kort indvielsesceremoni. Hele seancen varede 13 minutter og sluttede med, at Frederik IX sagde nogle få ord og klippede snoren.

da der ikke var opstillet højtaleranlæg. Kl. 15.15 var Ove Guldbergs tale slut, og kongen fik overrakt en forgyldt saks. Derefter sagde kongen: *"Når jeg nu klipper snoren over, åbnes der en ny færdselsåre mellem Jylland og Fyn."* Der blev klippet, og alle de tilstedeværende råbte hurra.

Kongebilen og seks busser til de officielle gæster gjorde sig klar til at køre over som de første. Der opstod uro mellem tilskuerne, politiet dannede kæde, men tilskuerne sprang over autoværnet. Da bilkortegen satte sig i gang, var forvirringen total. Gennem en smal passage kørte de syv køretøjer væk, men 2.-3.000 tilskuere løb efter, og først ude på midten af broen lykkedes det politiet at få stoppet folk og gennet dem tilbage. Kongeparret fortsatte til en privat sammenkomst i Tilsynskontoret på Lyngs Odde. Der var afsat 18 mi-

nutter, men besøget varede en time, mens Chr. Ostenfeld og W. Jønson talte om brobyggeriet med de royale gæster.

Straks da indvielsen var slut, gik 35 vejarbejdere i gang med at afdække de 200 vejskilte på begge sider af bæltet. Efter en times tid blev Lillebæltsbroen åbnet for vejtrafik. Dermed var Danmarks dengang længste motorvejsstrækning taget i brug, nemlig 41 km der gik fra Kolding i syd til vest for Odense.

Folketinget skal snart igen beslutte, hvordan det vil løse den voldsomme øgning af trafikmængden over Lillebælt. Som det her fremgår, blev motorvejsbroen over Lillebælt projekteret til maksimalt at klare 60.000 biler pr. døgn, hvor man nu har nået den øverste grænse. Vejdirektoratets tal for 2007 viste, at 25,8 millioner biler sammenlagt årligt passerer de to lillebæltsbroer. Heraf de 3,84 millioner biler på den gamle Lillebæltsbro. Og døgnbelastning 2007 på motorvejsbroen var netop på 60.000 biler, mens den på den gamle Lillebæltsbro var 10.500, eller en samlet døgnbelastning på 70.500 biler. Fremtiden vil vise, om problemerne får lov at passe sig selv, eller om der bliver bygget en ny fast forbindelse. Aktuelle forslag har været en ny motorvejsbro på Hindsgavlhalvøen (vest for den gamle Lillebæltsbro) eller en linjeføring fra Bogense til Klakring på Juelsmindehalvøen.

Noter:

- 1 John Juhler Hansen, f. 1953. Registratør på Danmarks Industrimuseum, Horsens.
- 2 Lokal Historie fra Sydøstjylland 2009: Bro over Lillebælt i 75 år. Side 93 til side 123. (Historien om bygningen af den gamle Lillebæltsbro 1925 – 1935).

Litteratur:

Alle anvendte kilder, se litteraturfortegnelse i bogen:

Sanne og John Juhler Hansen: Et eventyr i stål og beton. Bygningen af den gamle Lillebæltsbro 1925 – 1935. Middelfart 1996.

Herudover kan anbefales:

DSB: Lillebæltsbroen 14. maj 1935. Danske Stats Baner, København 1935.

Den ny Lillebæltsbro 1977. Vejdirektoratet 1970.

Chr. Ostenfeld, ed.: The new Lillebælt Bridge. København 1970.

John Poulsen: Lyntog. Trafikrevolution i 1935. Forlaget Banebøger 1985. (Ny udgave 2010).

Sven Stigø: Mellem linierne – om entreprenørerne Monberg & Thorsen. København 1994.

Hjemmesiderne: www.middelfart-museum.dk www.vejogbro.dk

Rollespil på museet

ÅRETS MUSEUMSPRÆSENTATION HANDLER OM MUSEERNE I FREDERICIA. HER HAR MAN MED STOR SUCCES UDVIKLET EN SKOLETJENESTE, DER NU HAR TAGET DRAMAUNDERVISNING IND SOM EN DEL AF LÆRINGSPROCESSEN.

AF BODIL G. SCHELDE-JENSEN

Museerne i Fredericia er et statsanerkendt, kommunalt drevet museumsvesen, der beskæftiger sig med den lokale kulturhistorie og har nogle særlige specialer, f.eks. militær- og fæstningshistorie og integrationshistorie. Fredericia hører til i sin helt egen kategori af danske byer; ingen er som den, og derfor er den lokale historie også markant anderledes på en lang række felter. Det smitter af på mange emner i formidlingsplanen hvert år, og det har også sat sine spor i den undervisning, som museets ansatte udøver.

Den første undervisning på Museumsgården Kringsminde

Skoletjenesten begyndte sit virke i 1990 på Museumsgården Kringsminde, som er en firelænget stråtekt, fredet bindingsværksgård. Her tog man fat på at undervise Fredericia Kommunes elever i grundskolen. Det gennemgående tema var landbokultur og landbohistorie, og gennem en række forskellige gøremål blev eleverne undervist i livsvilkår på landet i ældre tider. Undervisningen foregik i køkken og bryggers, i stalde og værksteder og på gårdens udendørsarealer. Undervisningen havde i nogle år forinden været under udvikling i en arbejdsgruppe, der tilrettelagde og udviklede lokalhistorisk undervisningsmateriale.

Undervisningen blev varetaget af en lærer fra en af kommunens skoler i samarbejde med Kringsmindes museumsansattes forvalter. I de første år var der tilknyttet en gruppe lærere, der var med til at afprøve og udvikle de forskellige undervisningsmoduler. Siden har man fastholdt lærerkurser, der forbereder lærerne til undervisningen på Kringsminde.

Med årene er det lykkedes at øge ressourcerne til undervisning, så i dag er skoletjenesten bemanded med en læreruddannet museumspædagog på fuld

tid, en dramalærer med 16 timer ugentlig og Kringsmindes forvalter, der i gennemsnit også bruger 16 timer ugentligt på undervisning. Hertil kommer et varierende antal timer fordelt på andre ansatte, der også medvirker i skoletjenesten, ligesom man nu og da har glæde af bistand fra frivillige medhjælpere, der også i anden sammenhæng virker for Kringsmindes trivsel og udvikling.

Rollespil

For tre år siden kom et nyt aspekt ind i undervisningen, nemlig rollespil. Det startede i det små, men alligevel i en vigtig ende, nemlig med at eleverne fik tøj anno ca. 1920 på, inden undervisningen begyndte. Pigerne tog forklæder og tørklæder på, og drengene fik kasketter og veste på. På den måde gled børnene umærkeligt over i en anden verden, hvor påklædningen mere matchede den firelængede, stråttækte bindingsværksejendom fra midten af 1800-årene. Siden er andre dragtdele kommet til, ligesom selve rollespillene er blevet udviklet. Eleverne er begejstrede for undervisningen, bortset fra ét bestemt rollespil, nemlig det, hvor der på rollelisten er roepolakker, der rangerer allernederst i det sociale system. Mens storbonden sidder ved det fint dækkede bord med hvedebrød og kaffe, og tjenestefolkene også får forplejningen inden døre, står roepiger og -karle udenfor i al slags vejr og får – hvis de er heldige – lidt tørt brød og noget vand. Det er smadderuretfærdigt! – siger eleverne og protesterer vildt over sådan en forskelsbehandling. Men den var autentisk engang, og den fysiske oplevelse for de unge mennesker fæstner sig mindst lige så stærkt som læsningen af en bog, hvis hovedpersoner ikke tilnærmelsesvis har samme nerve som ”roekammeraterne” i klassen.

Flagskibe

I dag har rollespillene mange forskellige emner og niveauer, men fælles for alle er, at hvert barn og voksen nu skal sætte sig ind i en bestemt rolle med en særlig profil. Rollespillene foregår ikke længere kun på Kringsminde. Her hører undervisningen om landbokulturen naturligvis til, men på Bymuseet og på Volden er emnerne f.eks. ”En retssag om Gud, Satan og blanke rigsdaler” og ”Soldat 1849 på Volden”. I det sidstnævnte spil er drengene iklædt uniformer og inddelt i forskellige militære rangklasser med gøremål, der passer til. Pigerne er marketendersker, og indbyrdes fungerer et spil mellem forskellige

Fotos: Museerne i Fredericia.

opgaver og situationer. Rollespillene er flagskibe i museumsundervisningen, og der arbejdes hele tiden på at udvikle dem både emnemæssigt og pædagogisk.

Forberedelse

Forud for hvert undervisningsmodul forberedes eleverne af en dramalærer, der siden 2009 har været fast ansat i skoletjenesten. Forberedelsen omfatter dels de enkelte rollers indhold, dels fysiske færdigheder, hvor f.eks. undervisningen i de militære emner kræver håndtering af kopivåben osv. Klasserne undervises desuden i forskellige aspekter af den tidsperiode, der nu er ramme om det emne, som er på programmet.

Fysiske udfordringer

Erfaringsmæssigt er det svært sommetider at trænge igennem med historieundervisningen til børn og unge mennesker. Men det er i stigende grad tydeligt, at når undervisningen på grundskolens forskellige klassetrin kombineres med fysiske udfordringer og ændringer i den enkelte elevs rolle i undervisningssammenhængen, så sker der noget med læringsprocessen. Dens indhold bliver mere tydeligt for eleverne, fordi de i flere sammenhænge så at sige mærker det på deres egen krop. De drager erfaringer af undervisningen, og de kombinerer den eksakte viden om historiske begivenheder med oplevelser, de ikke er vant til i undervisningssammenhæng.

Dramatisering vil aldrig kunne stå alene som fundament i historieundervisningen. Den må altid ledsages af mere traditionelle discipliner, hvor eleverne tilegner sig en eksakt viden om sammenhænge og hændelsesforløb. Men dramatiseringen er med til at lukke ”historiedørene” op for de elever, der måske synes, at historie er et støvet og kedeligt fag og noget, som handler om en fjern og fuldstændig uinteressant fortid, der ikke har det mindste perspektiv til deres moderne hverdag.

Museumsundervisningen i Fredericia har nu i 20 år bidraget til en god historieundervisning, og med rollespiltilbuddet er der tilføjet en ny undervisningsdimension, som har gjort, at Museernes skoletjeneste er blevet endnu mere facetteret i sit tilbud. En af de store opgaver i skoletjenesten er netop at følge med de unge mennesker og møde dem dér, hvor man sammen kan vandre tilbage i tiden og prøve at forstå, hvorfor tingene er blevet, som de er i dag.

Nyt syn på sociale mønstre

Ved siden af det historiefaglige tilføjer rollespilsundervisningen en yderligere dimension, nemlig en mulighed for at arbejde med sociale forhold i en klasse. Ofte er det sådan, at klassen fungerer i et hierarki, hvor hvert barn har sin plads. For den enkelte elev kan denne plads føles tryk eller utryk, let eller svær. Når man indfører andre roller i klassen, sker der noget med elevernes forståelse af hinandens muligheder og placeringer. Eleverne opdager, at hverdagen og de sociale mønstre kan være anderledes!

I flere sammenhænge har museumsfolkene i Fredericia erfaret, at undervisningen har bidraget til opløsning af uhensigtsmæssige hierarkier og til den enkelte elevs positive selvforståelse. Ved siden af dette kommer, at museumsundervisningens brede palet af både praktisk/fysiske og intellektuelle/boglige udfordringer tilgodeser hovedparten af klassens elever.

Museumsundervisningen giver mange succes'er og gode udfordringer. Samtidig giver det museumsfolkene en mulighed for at anskue samlingernes potentiale som fortælle-gods i en moderne virkelighed. Denne udfordring har vi altid haft, men netop opgaven med de opvoksede generationers læring og dannelse giver os en vedvarende udfordring, som på den lange bane er med til at kvalificere museernes samlede virksomhed og karakter som samfundets ”identitetscentre”.

Nyt fra historien

En af de faste rubrikker i årbogen er nyt fra historien, hvor museer og arkiver beretter om deres aktiviteter. Det sker efter henvendelse fra Historisk Samfund for Sydøstjylland, der ønsker så mange indlæg som muligt. I de nye storkommuner kan de lokale arkiver få en vigtig rolle at spille i nærområderne. Derfor er deres tiltag ekstra vigtige at få gjort synlige.

For at gøre dette afsnit lettere at bruge, indledes med en oversigt, hvor de formelle data på de arkiver og museer, vi har modtaget stof fra, er opstillet i alfabetisk orden. Herfra er der sidehenvisninger til beretninger eller andre indlæg fra de forskellige steder. Vi ser gerne endnu flere bidrage til denne rubrik.

Barrit-Vrigsted Lokalarliv

Arkivadresse: Kirkebro 4A, 7150 Barrit
Hjemmeside: www.by-lokalarliv.dk
Kontaktperson: Karsten Bjerreskov
Nørrestrandgade 5G, 8700 Horsens
Tlf. 22 99 55 97
E-mail: karsten@bjerreskov.com

Se side 154

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Lokalarlivets og Frihedssamlingens adresse:
Det gamle Tinghus, Østergade 9,
8740 Brædstrup.

Åbent hver torsdag 13.30-18.00 eller efter aftale, frihedssamlingen, den første torsdag i hver måned 13.30-17.

Hjemmeside: www.braedstruparkiv.dk
E-mail: hjemstavn@mail.dk
Kontakt: Benny Andersen, Egevang 4,
8740 Brædstrup, tlf.: 75 75 13 90.
E-mail: benny.andersen@teliamail.dk

Gårdmuseets adresse:

Stjernholm, Skanderborgvej 1, Nim,
8740 Brædstrup.

Åben 30.4.-30.9.: Ons- og søndg. kl. 13-16.

Se side 156

Egtved Museumsforening

Højvang, Aftensang 1, 6040 Egtved.
www.hoejvangmuseum.dk

Formand: Inger Lehmann,
Parkvej 7a, 6040 Egtved
Tlf. 75 55 13 48. E-mail: inger@lehmann.gl.
Museet er åbent fra 1. april til udgangen af august måned hver lørdag og søndag samt på helligdage fra kl. 12 til 17. Der er gratis adgang til museet.

Se side 157

Lokalhistorisk Arkiv for gl. Jelling Kommune

Møllegade 10, 7300 Jelling.
Tlf.: 76 43 55 40.

Kontaktperson: Margit Hansen.
E-mail: mh@vejlebib.dk

Åben tirsdage kl. 10-14 samt efter aftale.

Se side 159

Randbøl Sogns Lokalarkiv- og Museumsforening

Formand: N. M. Schaiffel-Nielsen
Ahornvej 2, Randbøldal, 7183 Randbøl
Telefon: 75 88 35 53,
mobiltelefon: 20 33 56 25
E-mail: nmsn@mail.dk
Webmaster: Aage Iversen
E-mail abi@dfucentret.dk
Kontaktperson: Hanne Damgaard Hansen
E-mail hada@vejle.dk
Foreningens hjemmeside: www.rslm.dk
Se side 160

Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn

Vesterløkke 10, 6091 Bjert
Tlf.: 75 52 60 91
E-mail: lokalhistorisk@bjert.dk
Hjemmeside: www.bjert-lokalarkiv.dk
Fmd: Morten Bøge, tlf. 75 57 29 20
Næstm.: Hans J. Petersen, tlf.: 75 57 24 88
se side 162

Smidstrup & Omegns Museum

Præstegårdsvej 74, Smidstrup,
7000 Fredericia
Kontaktperson: Metha Lange,
Tiufkærvej 104, Tiufkær, 7000 Fredericia,
tlf. 75 86 01 42
E-mail: methanj@gmail.com
www.smidstrupmuseum.dk
I tiden fra 1. maj til 30. september er museet
åben søndag og torsdag kl. 14 – 17. Ellers
efter aftale. Fri entré - handicapvenligt.
se side 164

Stouby Lokalarkiv

Vejlevej 103, 7140 Stouby
Kontaktperson: Ole Hald, tlf. 75 89 70 70.
E-mail: stouby.lokalarkiv@gmail.com
Hjemmeside: www.stouby-lokalarkiv.dk
Se side 166

Tamdrup Sognearkiv

Tamdrup Centret, Silkeborgvej 245,
8700 Horsens.
Se side 167

Tørring-Hammer Lokalhistoriske Forening

Gudenåhallen, Skolevænget 10,
7160 Tørring.
Kontaktperson: Bente Larsen,
E-mail bente100@tuknet.dk
Formand: Ketty Larsen, tlf. 75 80 22 04
Næstfind.: Jørgen Gilling, tlf. 75 80 21 74
Sekretær: Bente Larsen, tlf. 75 80 16 15
Åbningstider i Arkivet: Hver mandag fra kl.
kl. 9.00 til kl. 11.30, og anden torsdag aften i
hver måned fra kl. 19 til 21.
Se side 167

Barrit Andelsmejeri ca. 1910. På billedet ses mejeribestyrer H. C. Hansen og hans kone Amalie med fire børn, to mejerister og en hushjælp.

Lokalarkiv får støtteforening

Den absolut vigtigste begivenhed i Barrit-Vrigsted Lokalarkiv er, at vi er gået i gang med at få dannet en lokalhistorisk forening til at stå bag og støtte arkivet. Arkivet blev oprettet i 1976 som et udvalg under borgerforeningen, og denne konstruktion er efter borgerforeningens nedlæggelse ikke længere tilstrækkelig modstandsdygtig.

Med den nye konstruktion håber vi både at få styr på de lokalhistorisk interesserede personer i dækningsområdet, at få fordelt arbejdet på flere hænder og at forøge aktivitetsniveauet. Sidst og ikke mindst er det faktisk et krav fra arkivets bankforbindelse, at den skal have vedtægter og underskrifter, der entydigt placerer ansvaret for arkivets midler, så de ikke ender hos Al Qaeda. Det er utroligt, hvad terrorlovgivningen kan sætte i gang – det var dog ikke den, der nedlagde borgerforeningen.

Vi er i gang med en omregistrering af arkivalierne, så de bliver registrerede og søgbare på arkivets pc'er. Det er et meget stort arbejde, hvor vi konstant

opdager nye ting, som vi ikke vidste, at vi havde – og som efterfølgende ofte skal skilles ud og registreres selvstændigt.

Vores bånd med interviews af bemærkelsesværdige personer og videobånd med optagelser fra byen og dilettantforeningens forestillinger er ved at være for gamle, så vi er også i gang med at få dem sikret ved at overspille dem til cd'er og dvd'er.

Indsamlings- og registreringsmæssigt har den største indkomst været borgerforeningens papirer, hvor vi endda ikke har fået de sidste endnu. Der er flere kasser, som vi er ved at gennemgå. Den næststørste indkomst var mere end 40 års konfirmationsbilleder. I den forbindelse arrangerede vi en billed-formiddag i præstegården, hvor vi havde forberedt navnelister og lavet kopier af billederne. Det var meget udbytterigt og meget hyggeligt! Metoden kan anbefales og kan uden tvivl også bruges til skolebilleder, hvor der mangler navne til elever og lærere.

Perioden har været præget af et par besynderlige sammenfald. En amerikaner fra Californien henvendte sig om oplysninger om sine aner fra Barrit-egnen, hvilket vi imødekom efter bedste evne. To måneder efter ankom en amerikaner fra Chicago og spurgte om nøjagtig samme aner fra Barrit-egnen – og de kendte overhovedet ikke hinanden. Ved en anden henvendelse havde tre kolleger på en arbejdsplads i Solrød opdaget, at de alle nedstammede fra tre forskellige mejeribestyrere ved Barrit Mejeri. På en ”slægtens spor-tur” indgik et besøg i lokalarkivet, hvor vi formidlede en deling af oplevelser og viden, der havde med Barrit Mejeris 123-årige historie – og kun fem mejeribestyrere! – at gøre. Barrit Mejeri er Danmarks mindste andelsmejeri, og stadig selvstændigt og velfungerende.

Vi er i gang med at forberede et kulturhistorisk familie-bilorienteringsløb til byfesten i Barrit i august. Vi har også planer om en udstilling om og en byvandring i Breth med fokus på perioden 1930-1950. Det skal ske i september, og det er det sidste landsbymiljø, som vi tager under behandling på den måde, hvor vi indsamler, registrerer og formidler i ét arrangement. Endelig har vi planer om en lokalhistorisk billedaften senere på efteråret – måske i forbindelse med Arkivernes Dag den 13. november.

Karsten Bjerreskov

Arkivalier på nettet om to år

Et gammelt skilt med Brødstrups byvåben.

Lokalarkivet, der har til huse i det gamle historiske Tinghus fra 1849, har forskellige arbejdsgrupper, der løbende arbejder med registrering af indkomne arkivalier, og alle disse oplysninger vil indenfor et par år blive tilgængelige på nettet. Vi begynder så småt at indsamle medier til af- og overspilning af diverse bånd, film og videoer i forskellige formater fra vores righoldige samling. Årsskriftet, der udkom i november 2009, indeholdt denne gang artikler om stationsliv i Tønning, dyrskuer, lokal vandforsyning, Hem Odde, Brødstrup Ægekspert, familien Tschenska, Burgårde Mølle, Brødstrup Rebslåeri, Fælleslegat, Vestbirk Vandkraft, og begivenheder i Brødstrup-området 2008-2009, og der ar-

bejdes nu med artikler til efterårets nye nummer. Registret til samtlige årsskrifter er opdateret og kan ses på vor hjemmeside. Vi har haft besøg af flere skoleklasser og slægtsforskerhold, der har studeret vore store samlinger af mapper med lokalt stof og ikke mindst vore mange billeder.

Frihedssamlingen holder ligeledes til i Tinghuset og har i årets løb fået udvidet sin bogsamling om 2. verdenskrig, ligesom der også her registreres flittigt på indleveret materiale.

På museet Stjernholm arbejdes der flittigt med nye udstillinger og med åbning Valborgsaften 30. april. Herefter følger – udover alm. åbningstider onsdag og søndage kl. 13-16 fællessangsaften, levende sommersøndage i hele juli med skiftende udstillinger, levendegørelse af museet i august, "Stjernholm ved nat" samt "Store Æbledag" i september indtil sæsonens sidste arrangement: Museumsjul 2010 søndag den 28. november kl. 10-16 med duft af klejner, æbleskiver og brændte mandler, og med salg fra boder og museumsbutik.

Else Bundgaard

Historien om en hestegang

Egtved Museumsforening blev stiftet i 1982. Foreningen har en bestyrelse på ni personer, som sørger for driften af Højvang Museum. Museet har til huse på gården Højvanggaard, som ligger ud til et lille vejstykke af den oprindelige vej, Aftensang. Højvanggaard er en gammel gård, der kan føres tilbage til 1684. De nuværende bygninger er bygget langt senere og ser stort set ud, som da gården blev drevet som landbrug. Højvanggaard er den sidste af de gårde, der lå i Egtved By, hvor bygningerne er bevaret. Museumsforeningen indgik i 1986 en lejeaftale med Egtved Kommune om leje af tre bygninger, en staldbygning, en ladebygning og et vaskehus. Foreningen modtager ikke tilskud fra det offentlige, de eneste indtægter er kontingent, gaver og overskud ved foreningens tombola ved det årlige julemarked samt salg af kager, kaffe og andre drikkevarer. Det kan lade sig gøre at drive museet, fordi arbejdet udføres med frivillig arbejdskraft.

Hestegangen

Højvanggaard er en firelænget gård, og på gårdspladsen tæt ved ladebygningen er der en hestegang.

I 1988 arbejdede mange frivillige med at få repareret den vestlige del af gårdspladsen på Højvanggaard. Medlem af Egtved Museumsforenings bestyrelse gennem mange år Peter Matthesen har fortalt om arbejdet. Hele gårdspladsen har været belagt med marksten med undtagelse af en forsænket, men også brolagt møddingplads. Ud for laden, mellem de to indkøringsporte, sås tydelige spor af, hvad der kun kan have været en hesterundgang, en cirkulær gang, hvis afgrænsning udad og indad var markeret med store, aflange sten lagt i cirkelkredse. Arealet mellem stenkredsene, hvor hestene har gået, var på et tidspunkt fyldt op med småsten og brokker.

Desværre var anlægget så medtaget, at det ikke kunne genanvendes. Vi har ikke truffet nogen, der kan huske, at der har været en hestegang på Højvanggaard, så derfor tror vi, at den allerede er pillet ned omkring 1900. Museumsforeningen fik i 1988 tilbudt en hesterundgang fra Varde, hvor man havde opgivet et museumsprojekt. Det noget forkomne maskineri blev adskilt, sandblæst og malet og den manglende kardanaksel genfremstillet. Opsætningen skete på den samme plads, som den oprindelige hestegang var på. Rundgan-

Højvangs hestegang, da den var nyopsat.

Vaskehuset indefra.

gen blev, efter opretning, genetableret med ny stenslægnings. Det opstillede maskineri er af fabrikatet Heinrich Lanz, Mannheim.

Vaskehus ovenpå bagehus

Den mindste af de tre bygninger, som Museumsforeningen har lejet, er indrettet som et vaskehus, hvor der vises, hvordan tøjvask er foregået op gennem tiden. Huset har siden 1837 ligget samme sted og har haft samme størrelse.

Fra 1837 til 1855 er beskrivelsen af huset således: Huset var 4 fag langt, 8 alen dybt. Egebindingsværk, murede væge, strå- og lyngtag. Anvendelse: Tørvehus og svinesti.

3. november 1855: Huset bygges om. Det er nu 4 fag langt og 8 ¼ alen dybt. Grundmur af 1 sten i ler, 3 ¼ alen højt. Tegltag, bræddeloft, 1 skorsten, 1 ovn. Anvendelse brygge- og bagehus.

Da Museumsforeningen restaurerede huset i september 1987, fandt man ved fjernelse af et nyere cementgulv, der var støbt over det gamle gulv, fundamentet af en bageovn fra 1855. Ved orkanen i 1999 blev vaskehuset svært beskadiget. Taget blev ødelagt, den ene gavl trykket ind og skorstenen ødelagt. Det var en skade, som forsikrings-selskabet skulle dække. Det lykkedes først at få huset repareret i juli 2002.

Højvang Museum er ikke bemandet i åbningstiden. Museumforeningens bestyrelse sørger for at åbne og lukke for museet, men den, der åbner, bliver ikke på museet i åbningstiden. I 2010 har der været guidet rundvisning på museet fire lørdage, blandt andet på ”Ådalens Dag”, hver gang med kaffe.

Museumforeningen har to faste arrangementer hvert år på Højvang Museum, det er sankthansaften og julemarked, som er den anden lørdag/søndag i december. I år holdes julemarkedet den 4. og 5. december, og da er det 25. gang, der er julemarked på ”Højvang”.

Inger Lebmann

Jelling-arkiv får nye rum

På den lokalhistoriske front i Jelling trives samarbejdet mellem Lokalhistorisk Forening og Lokalhistorisk Arkiv fortrinligt. Arkivet drives sammen med biblioteket i Jelling, hvorfor arkiv og forening arbejder uafhængig af hinanden, men for den samme sag.

Arbejdsfordelingen har fundet et leje, hvor Arkivet som primær opgave tager sig af registrering og opbevaring af arkivalier, medens foreningen dyrker de mere udadvendte aktiviteter så som udflugter, udstillinger samt foredrag. Lokalhistorisk Forenings flagskib, årsskriftet Svundne Tider, ser medlemmerne frem til udgivelsen af hvert år.

På 2009-udgaven af Asta-festivalen, præsenterede Lokalhistorisk Arkiv og forening en udstilling om "Herregårde på egnen". Udstillingen kunne senere ses på plejecenteret Højager i Jelling.

På Arkivernes dag i november 2009 og ligeledes på 2010-udgaven af Asta-festivalen viste arkivet fotoplancher om udflugter. Den årlige udflugt var for mange det nærmeste, man kom en ferie for bare 50 år siden. Udstillingen blev på Kongernes Jelling i ca. to uger og er senere flyttet til Højagercentret.

Arbejdet med Historisk Atlas er blevet en del af det almindelige registreringsarbejde på arkivet i Jelling. Hjemmesiden blev officielt åbnet på Hinds-gavl slot 4. maj 2009. For året 2009 har arkivet 39 indkomstjournaler. Derudover er besvaret omkring 45-50 skriftlige/telefoniske henvendelser og 60-70 besøgende har fået hjælp på arkivet. På vores del af hjemmesiden www.vejle-arkivene.dk har over 200 besøgt os i det forløbne år.

Arkivet er flyttet i nye lokaler i "Byens Hus", der blev indviet 10. oktober 2010. Byens hus har været undervejs siden 2002. Ildsjæle har arbejdet på at få "Gang i Midtbyen", og alle involverede parter ser frem til en ny og spændende tid, hvor private foreninger (biograf, café, bryggeri, kunstnere, musikfestival) skal samarbejde med en kommunal del bestående af bibliotek/arkiv og borgerservice.

Margit Hansen

Byens Hus, Jelling. Foto: Leif Baum.

Fra v. er det Carla Puggård der sammen med tidligere skolebibliotekar Ruth Stegelmann. De er i færd med at få styr på de mange bøger i lokalarkivet.

Forening med gang i

Randbøl Sogns Lokalarkiv- og Museumsforening lever bestemt ikke nogen stille tilværelse. Lokalarkivet har godt en halv snes frivillige, der mødes hver torsdag fra 10 til 16. Det sidste år er tiden gået med at få sat skik på de arkivalier, som skal omregistreres. Tusinder af billeder, som skal nummereres/registres og beskrives. Et arbejde, der for tiden ikke kan ses ende på, men interessant er det. Desværre lider lokalarkivet under, at man ikke tidligere har været omhyggelig med at skrive, hvad billedet forestiller eller, hvor og hvornår det er taget.

Én af de frivillige medarbejdere har puklet med at beskrive sognets gårde. En anden har arbejdet med at beskrive et andelsfrysehus, to vandmøller, der dels har fungeret som væveri og som vognfabrik. På vej er beskrivelsen af Randbøl Kirke og et mindre væveri.

Til at få alle anstrengelserne lagt ud på Historisk Atlas har lokalarkivet en dygtig webmaster. Inden for de sidste to år er det lykkedes, takket være Museumsforeningens bogsalg, at få tilvejebragt et komplet edb-udstyr, såle-

des at både webmaster og dem, der registrerer i Arkibas, har et tidssvarende udstyr.

Lokalarkivet har gennem årene modtaget rigtig mange bøger, heraf meget religiøs litteratur. Sognet var fra omkring 1870 og næsten 100 år frem stærkt præget af Indre Mission. Dette understreges af, at sognets ca. 1500 indbyggere havde fire missionshuse. Alle de nævnte bøger har to frivillige affotograferet og katalogiseret, pakket ind i syrefrit papir og lagt i kasser. Et ret så omfattende stykke arbejde.

To andre har haft en stor opgave med at få styr på indleveringerne blandt andet fra den nedlagte Flyvestation Vandel. Herudover har de gennemgået registreringerne. Det vil sige, de har haft hver enkelt registrering åbnet for at se, om det registrerede også var til stede, hvad det ikke i alle tilfælde var. Det skal her understreges, at samarbejdet med Vejle Byhistoriske & Stadsarkiv har været en stor fordel for Randbøl Sogns Lokalarkiv- og Museumsforening. Reglerne for arkivering er blevet strammet op, og overblikket er ved at komme på plads.

Hvad skal der ske i det kommende år? Til det er der vel kun at sige: -Hold gang i det gode arbejde!

N. M. Schaiffel-Nielsen (tekst og billede)

Sønder Bjært får flere medlemmer

I 2008 fik Lokalhistorisk Forening for Sønder Bjært Sogn nye lokaler stillet til rådighed. Herefter er den store opbakning fra den lokale befolkning og tidligere Sdr. Bjert-borgere blevet endnu større. Det understreges af, at arkivet stort set hver uge på den ugentlige åbningsdag har besøgende, der enten vil aflevere arkivalier eller søger oplysninger om lokaliteter eller personer i Sdr. Bjert sogn.

Medlemstilgangen har været god og absolut tilfredsstillende. Foreningen har det seneste år fået ca. 30 nye medlemmer, hvorefter medlemstallet er ca. 160. Det finder vi selv er en god opbakning for en forening, der kun er tre år gammel.

Sæsonen 2009/2010 startede i oktober måned med en aften, hvor journalist Svend Erik Brodersen holdt et særdeles interessant lysbilledforedrag om Kolding Sydbaner, som betjente de otte sogne i perioden 1911-1948. Banen etableredes primært for at områdets landmænd kunne få grise leveret til Andelssvineslagteriet i Kolding samt leveret sukkerroer til Saftstationen i Kolding. Der var en stor deltagelse til foredraget - både medlemmer og ikke-medlemmer. Svend Erik Brodersen har i efteråret 2009 udgivet en særdeles flot, informativ og oplysende bog om Kolding Sydbaner.

I forbindelse med Lokalarkivernes dag, 14. november 2009, holdt arkivet åbent hus med præsentation af "Bjert-kalender 2010". Kalenderen, der er månedsinddelt, har for hver måned et billede fra Sdr. Bjært i gamle dage samt en omtale af en virksomhed, forretning, landbrug eller lignende. Selv om kalenderen blev trykt i et – synes vi selv – stort oplag, måtte arkivet hurtigt melde udsolgt. Arkivet vil i år forsøge at gentage succesen.

I begyndelsen af 2010 inviteredes til "Husker du? – en aften med billeder". Formålet med aftenen var at få sat navne på personer på nogle af arkivets billeder. På grund af meget dårligt vejr samt et andet arrangement i en anden af sognets foreninger var deltagelsen ikke så stor som ventet. Alligevel fik vi sat navn på rigtig mange personer på vore billeder. Dette gør vor billedsamling meget mere interessant og oplysende for vore medlemmer og andre interesserede.

Som optakt til foreningens generalforsamling i februar 2010 fortalte historiefremviser og leder af Kongeåmuseet i Vamdrup, Poul Berrig, historien om "de kongelige enklaver" og "de otte sogne". Også denne aften deltog et stort

antal medlemmer, som hørte et meget spændende foredrag suppleret med mange plancher om hertugdømmerne, som indtil 1864 gik op til Kolding, hvor Kolding Å dannede grænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne.

Sæsonens sidste arrangement for medlemmer var en aftenudflugt til Genforenings- og grænsemuseet i Christiansfeld, hvor deltagerne fik en guidet rundvisning af tidligere skoleinspektør Leif Thomsen, som også er medlem af museets bestyrelse. Han startede med at give et historisk tilbageblik på livet i landsdelen gennem årene fra 1864 til genforeningen i 1920. Forud for genforeningen var der foregået en afstemning i de tre zoner i Nord- og Sydslesvig. Aftenen afsluttedes med kaffe og honningkager på Den Gamle Grænsekro, der ligger lige over for museet.

Herudover har foreningen deltaget i et arrangement for Kommuneskolernes 5-klasses elever, der var på en gåtur i Sdr. Bjert, hvor de dels af bestyrelsesmedlemmer og dels af et par af arkivets trofaste støtter fik en god orientering om bl.a. nogle ejendomme og livet i ”det gamle” Sdr. Bjert for ca. 100 år siden. Turen sluttede i arkivet. Det var en god og positiv tur for eleverne, som efterfølgende arbejder videre med emnerne sammen med deres lærere.

Ved Sdr. Bjert Centralskoles 50-års jubilæum deltog arkivet med en plancheudstilling om centralskolen samt de tre gamle skoler i Sdr. Bjert sogn, som dannede baggrund for etableringen af centralskolen. Tidligere skoleinspektør Morten Bøge, der er nyvalgt formand for vor forening, var tovholder på arbejdet med udstillingen sammen med et par af skolens pensionerede lærere.

I begyndelsen af 2010 deltog arkivet en sogneeftermiddag over emnet ”Skoleliv i Sdr. Bjert sogn”, hvor der var indlæg af nogle fra foreningens bestyrelse samt eksterne, som havde samlet en masse stof om de enkelte skoler, historiske data, billeder og anekdoter, der så blev serveret sammen med personlige oplevelser og minder fra skoletiden. Indlæggene blev suppleret med et diasshow. Eftermiddagen var arrangeret af Menighedsrådet i Sdr. Bjert.

Det har således været et meget aktivt år for foreningen, og i skrivende stund er forberedelserne til årsskriftet i gang, ligesom overvejelser om aktiviteter og programmet for sæsonen 2010/2011 er under udarbejdelse.

Steen Andersen/Christian Holdt

Skoler som samfundets centrum

Som omtalt i vores indlæg til 2009 årbogen, havde Smidstrup & Omegns Lokalhistoriske Forening skolen som centrum i sommerens åbningstid. Som rosinen i pølseenden havde vi indvielse af museets skoletjeneste til foreningens fem års fødselsdag den 10. september 2009.

Elever fra Smidstrup-Skærup Skoles 2. kl. var skoletjenestens første elever, og underviser var Anna Lise Lomholt og Finn Thybæk. To af eleverne var med på en byrundtur i landauer med Søs og Herluf Holst på bukken, inden de ankom til museet.

Eleverne var sammen med skoleleder Bent Ditlevsen, byrådsmedlem Peter Hummelose og Orla Hansen, som overdrog Smidstrup Husmandsforenings fane til museet.

I 2009 har museet fået etableret en stolelift, så gangbesværede får mulighed for at se udstilling på første sal. Velux Fonden har sammen med Landdistriktsmidler finansieret denne nyanskaffelse.

Lokalhistorisk Forening var også med ved skolens ”Den store klassefest” den 25. september, hvor alle tidligere elever og lærere var indbudt til at se skolen og deltage i den efterfølgende fest i hallen.

Fra kl. 16 til kl. 18 havde arkivet en udstilling med gamle skolebilleder m.m. i skolens aula. Det blev en rigtig god oplevelse, hvor vi fik talt med mange tidligere elever.

Den 24. november var den egentlige 50 års jubilæumsdag for skolen. Den blev markeret med åbent hus i skolens nye pædagogiske værksted, med efterfølgende traktement. Her var Lokalhistorisk Forening også inviteret med. Som gave havde vi en indrammet plakat med til skolen, hvor de i 1959 nedlagte skoler var afbilledet på et landkort, så det fremgår, hvor de ligger.

Studieturen 2009 gik til ”Dansk Klokkemuseum i Over Lerte Kirke” og domænegården, som ligger i nærheden. Der var afslutning på Elmegård, med økologisk mejeri, gårdbutik og forsamlingshus, i Sommersted.

Høstdagen i uge 31 på Nørrevang blev et rigtig tilløbsstykke i 2009. Der blev høstet korn med le og selvbinder. Senere blev kornet tærsket med plejl eller på tærskværket. Der kunne købes kaffe og æbleskiver. En rigtig familiedag.

Der har været godt besøg i museet hele sommeren, og vi ser frem til en ny sæson, hvor vi sætte fokus på jagt gennem tiden med overskriften: ”En

jæger gik at jage”. Desuden vil Pillefabriken ”Trekas” historie blive vist i ord og billeder.

Smidstrup & Omegns Lokalhistoriske Forening, der har ansvaret for museet, har også ansvaret for det lokale arkiv. Foreningen har på nuværende tidspunkt 180 medlemmer.

15-20 personer er aktive omkring pasning af museet i åbningstiderne samt vedligeholdelse af de indkomne effekter. Vi ser frem til at kunne byde de besøgende en god oplevelse i 2011.

Der kan ikke oplyses hvilket emne, der vælges i 2011, men der er altid ”nye ting” i museum og arkiv.

Metha Lange

Luftfoto af Pillefabriken ”Trekas”.

Stouby Lokalhistoriske Arkivs lokaler, foto: Mogens Dam

Stouby fik over 200 gæster til jubilæum

Stouby Lokalarkiv blev oprettet i et mindre lokale på Stouby Skole i 1984. Nogle år senere flyttet til et andet lokale på skolen. I 1990 fik arkivet tildelt større lokaler på den tidligere forskole.

I alt har arkivet modtaget 631 indkomster. Siden 2006 har vi registreret i en arkivdatabase LADAB, som vi selv har været med til at udvikle. Registreringen foregår efter SLA-håndbogen. I 2008 har vi fået lavet en hjemmeside: www.stouby-lokalarkiv.dk, hvor vi oplyser, hvad der findes i arkivet og med en del billeder. Hjemmesiden udbygges fortløbende.

I 2009 fejrede vi arkivets 25-års jubilæum med en ret omfattende udstilling. Foruden det arkivet selv kunne rumme af udstillingsmateriale, vistes en del hos Stouby Antik, købmand Yding, Frisørhjørnet, Hanne Krogh samt Multihuset.

Af udstillingsmateriale vistes mange ting fra Stouby og Hornum sogne, blandt andet: Fjordsejladsen, Rosenvold, Kirken, Fakkegrav, Kildebjerget, Rhoden, Mejeriet, landbrugets udvikling samt en del af Stouby og Hornums sognes historie. På arkivet har vi desuden kopi af kirkebøger, folketællinger, skifteprotokoller samt skøde-panteprotokoller fra Stouby og Hornum sogne. På arkivet hænger desuden i stort format indrammede matrikelkort fra Stouby og Hornum sogne fra 1780 til 1819.

Jubilæumsudstillingen 25. – 26. april 2009 blev besøgt af 200–300 personer. Det blev til mange spørgsmål og oplysninger, og dagen var med til at øge interessen for historie.

Arkivet har åbent torsdag aften de ulige uger kl. 19.30 til 21.30, fra uge 37 til uge 17 samt efter aftale.

Ole Hald

Tamdrup Sognearkiv

Tamdrup Sognearkiv er navnet på vores arkiv, der har til huse på Tamdrup Centret, Silkeborgvej 245. Der er åbent den første onsdag i måneden kl. 13-17 og 19-20, dog ikke i juli.

Kontaktpersoner er for tiden:

Svend Sommer 75 67 36 14, mail: oda.sommer@dlgtele.dk samt

Knud Friis 75 65 41 79, mail elknud@stofanet.dk

Arkivet passes af frivillige. Samlingen vokser sig større for hvert år. Blandt indholdet kan nævnes Blå Kors i Tamdrup Sogn og Socialdemokratiets historie samme sted. Vi står til rådighed med vores samling.

Tamdrup Sognearkiv er på hjemmesiden Lund-Vinten.dk

Svend Sommer

Midlertidig flytning forbi

På grund af større tilbygning/renovering af Gudenåhallen har arkivet i ca. et år været midlertidig forflyttet til Ågade 20 i Tørring.

I juni måned 2010 vendte Tørring-Hammer Lokalhistoriske arkiv igen tilbage på adressen Gudenåhallen, Skolevænget 10, 7160 Tørring.

Arkivet er åbent for alle, der søger lokal- og slægtshistoriske oplysninger m.m. Vi har i årets løb bl. a. haft kontakt med mange, der gerne vil kende deres aner – foreningsbesøg – mange kommer med arkivalier til registrering og opbevaring i arkivet.

Vi glæder os til at være tilbage i Gudenåhallen – med god plads til arbejdet langt ud i fremtiden. Allerede nu tænkes der på et arrangement i 2011 med åbenthus/udstilling m.v.

Årsmøde 2009 - formandsberetning

UDDRAG AF FORMANDENS BERETNING VED FORENINGENS
ÅRSMØDE 8. MAJ 2010 PÅ KOLDINGHUS. HELE TALEN FINDES
PÅ FORENINGENS HJEMMESIDE WWW.HSSO.DK

AF LARS BJØRNEBOE, FORENINGENS FORMAND

Årsmødet 2009 fandt sted på Vingsted Mølle. Efter årsmødet fortalte Morten Stenak fra Kulturarvsstyrelsen om styrelsens arbejde med kulturmiljøer. For tilhørerne var det spændende og også ret opmuntrende at høre om de overvejelser, som lå bag styrelsens retningslinier for kommunernes arbejde med kulturmiljøerne i forbindelse med de kommuneplaner, som nu skal afløse regionplanerne. Efter foredraget tog værkstedets leder Jan Ipsen os på en tur i det fine jernaldermiljø med dets gårde og værksteder.

Bestyrelsen har interesseret sig for disse kommuneplaner og vil fortsat gøre det. Vi håber også, at det vil lykkes at få genskabt et eller flere kulturmiljøråd i Trekantområdet, i Hedensted og Horsens Kommuner, som kan blive et forum for diskussion og idéudvikling omkring de historiske spor i by og landskab.

Udflugt 2009

Årets udflugt lørdag den 29. august gik til Harteværket, umiddelbart vest for Kolding, hvor ca. 40 deltagere kunne opleve et spændende stykke energihistorie. Værket, der blev bygget fra 1918 til 1920 og fortsat er i drift, får sin energi fra vandet i Vester Nebel og Alminde åer. Inden for de seneste år er der i området gennemført et meget omfattende naturgenopretnings- og skovrejsningsprojekt. På værket fortalte ingeniør Carl Hilger, der er formand for værket, historien bag de imponerende bygninger og viste rundt. Derfra kørte vi til Stubdrup, hvorfra der er en storslået udsigt over søer og åløb, og hvor naturvejleder Nanna Ramsgaard gennemgik de oprindelige anlæg og det store naturprojekt. Turen sluttede med en kop kaffe på Landbomuseet på Brødgårdsvej, hvor skovrider Carsten Ørnsholt fortalte om skovrejsningsprojektet. En fin tur, der viste, at kombinationen af historie og natur er noget,

Formanden for Historisk Samfund for Sydøstjylland, Lars Bjørneboe, aflægger beretning på årsmødet på Koldinghus. – Foto: Benny Andersen.

vi med fordel kan arbejde med! Vi har i år planlagt en udflugt til Haderslev og har besluttet, at vi også fremover vil bevæge os lidt længere ud i landet. Målet er fortsat at give medlemmerne mulighed for at se og opleve steder, hvor man ikke umiddelbart kan komme ind, under vejledning af kyndige folk.

Årbog 2009

Onsdag den 28. oktober kunne redaktionsudvalget præsentere den nye årbog 2009 for omkring 40 fremmødte medlemmer og repræsentanter for forfattere og presse på det altid gæstfrie Vejle Kunstmuseum. Som følge af foreningens navneskifte havde årbogen ikke blot fået et nyt navn, Lokalhistorie fra Sydøstjylland, men også et nyt og spændende format.

Årbogsredaktør Leif Baun fortalte om overvejelserne bag navn og format og om de mange fine bidrag til årets årbog. Som sædvanlig var der lejlighed til at møde to af forfatterne: John Juhler Hansen, Vejle, der fortalte om bygningen af den første Lillebæltsbro, der i 2010 fylder 75. Leif Baun supplerede med en orientering om de nye store planer for fredeligørelsen, dvs. trafiksaneringen, omkring Jelling by, højene og kirken.

Et hyggeligt arrangement, som vi glæder os til at kunne gentage den 6.

oktober 2010, nu i Vejle Museums afdeling af Spinderihallerne. Tak til redaktionsudvalget, derunder især til Leif Baun, der som sædvanlig har trukket et stort læs for at få årbogen færdig til tiden. Og tak til Vejle Kunstmuseum som i en række år har givet os mulighed for at bruge deres fine kantine til dette arrangement.

Foredrag og andre arrangementer

Den 18. november 2009 fortalte naturvejleder Peer Høgsberg om Vejle Ådal med god tilslutning på Roberthus i Egtved.

Den 25. november fortalte lektor Kim Aaris-Sørensen fra Zoologisk Museum i København om udviklingen i den danske dyreverden fra istid til nutid for omkring 30 deltagere.

Den 4. februar 2010 var 60 mennesker mødt frem på Giveegnens Museum for at høre fhv. sognepræst Peter N. Jessen fortælle om Thyregod og Vester sognes skole- og kirkehistorie.

Den 25. februar fortalte godsejer Henrik Ahlefeldt om det at drive en herregård i sidste halvdel af det 20. århundrede, for omkring 30 deltagere på Hovedgård Bibliotek. Arrangementet gennemførtes i samarbejde med Hovedgård Bibliotek.

Onsdag den 10. marts kl. 19 på hotel Australia holdt arkivar Poul Porskær Poulsen fra Vejle Stadsarkiv holdt foredrag for om 75 deltagere om ”Forlystelseliv i Vejle fra 1850-erne til 1950-erne.”

Lørdag den 27. marts var der foredrag og omvisning af omkring 30 deltagere ved museumsleder P. C. Rochler i Telegrafregimentets historiske samling på Bülow's kaserne i Fredericia.

13. april holdt Museumsinspektør Vivi Jensen fra Museet på Koldinghus foredrag for omkring 30 deltagere om dronning Dorothea, Chr. III's dronning, på Kongeåmuseet i Vamdrup. Arrangementet var tilrettelagt i samarbejde med Kongeåmuseet.

21. april førte Erik Voss ca. 40 deltagere rundt i det nyere Kolding og fortalte om bygninger og mindeværdige steder undervejs. Arrangeret i samarbejde med Lokalhistorisk Forening for Kolding og omegn. Koldt, men spændende!

Alt i alt synes jeg, det har været en god sæson med fine foredrag og god tilslutning. Vi vil fortsætte denne linje, hvor vi tilrettelægger arrangementerne i samarbejde med lokale foreninger og/eller Folkeuniversitetet. Det giver

Et af foreningens arrangementer var en rundvisning i Kolding, her Sønderbro. Foto: Kurt Nielsen.

mulighed for lidt dyrere foredragsholdere, lidt større reklame og sikkerhed for lokal tilslutning. Vi vil i det kommende år arbejde videre med at sprede arrangementerne ud i de mindre bysamfund, således at foreningen er til stede og bidrager aktivt også her og ikke kun i de fire store byer.

Overgangsbevilling fra Kulturministeriet og støtte fra kommunerne

Det er i år sidste år, foreningen modtager tilskud fra Kulturministeriet inden for den såkaldte overgangsbevilling. Herefter vil pengene indgå i kommunernes bloktilskud. Vi vil selvfølgelig søge kommunerne om tilskud med henvisning hertil. Nogen kommuner foretrækker at give tilskud til konkrete projekter, andre giver et årligt tilskud. Begge dele har sine fordele og ulemper. Men sådan er vilkårene, og jeg kan ikke fortænke kommunerne i at sikre sig, at der kommer noget ordentligt ud af skatteborgernes surt tjente penge! Vi skal nok få skrevet de nødvendige ansøgninger. Vi har ideer nok. En enkelt kommune giver dog fortsat støtte, som den altid har gjort, og foreningen siger tak for tilliden.

Sponsorer og anden støtte

Billund Lufthavn er sponsor for foreningen, således som det bl.a. kan ses af foreningens årbog og hjemmeside. Andre virksomheder har valgt at støtte konkrete projekter, ligesom vi har modtaget støtte til vores virksomhed fra

anden side. Vi siger dem alle hjertelig tak. Som vi sikkert alle har oplevet, er det lige netop den slags, der kan give en forenings bestyrelse mod på arbejdet!

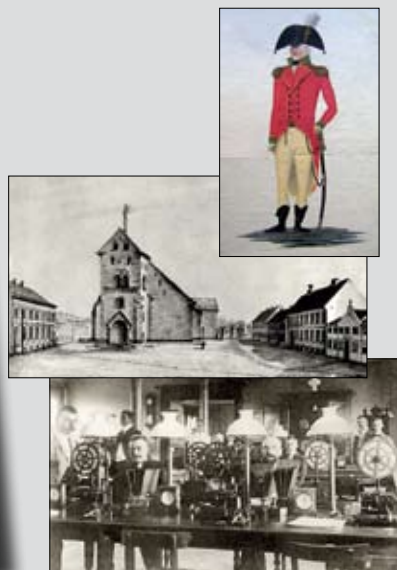
Foreningens boglager røg på lossepladsen

Som omtalt i det sidste nummer af foreningens elektroniske nyhedsbrev, blev foreningens lager af årbøger og tidligere bogudgivelser i Regionshuset ved en fejltagelse kørt på lossepladsen og destrueret. Region Syddanmark har udtrykt sin dybe beklagelse og ydet foreningen erstatning. Sagen er således bragt til en fornuftig afslutning. Vi er nu i gang med at revidere listen over de bøger, som vi kan levere til interesserede medlemmer. Det er ifølge sagens natur ikke så mange. Til gengæld har vi taget skridt til at få årbøgerne scannet ind, så man fremover vil kunne søge på nettet på de gamle artikler i alle årgange og finde og læse det, som interesserer, f.eks. om det sted man nu er flyttet til.

Projekter

1. *Bogen om Vejle Amt*, ”Magten og menneskene Vejle Amts Historie”, udkom den 5. oktober og præsenteredes ved en række møder rundt om i amtet, hvor redaktørerne, tidligere amtspolitikere og medarbejdere fra Vejle Amt deltog og kommenterede historien om vores gamle amt. Det blev nogle hyggelige møder. Bogen har solgt godt og givet foreningen en god indtægt. Nu overvejer vi mulighederne for at lave tilsvarende udgivelser og hører gerne fra medlemmerne, hvis nogen har gode ideer.

2. *Projekt 1000 medlemmer*: Bestyrelsen har løbende arbejdet med at skaffe flere medlemmer. Vi har i den forbindelse fået trykt et hvervekort, som er blevet lagt ud på bibliotekerne, og som vi også søger at få delt ud ved de arrangementer, som foreningens og bestyrelsens medlemmer deltager i. Det har givet gode resultater. En forening som vores har til stadighed en stor afgang af medlemmer, der holder op/melder sig ud. Opgaven består derfor i at sikre, at nye generationer får øje på foreningen og dens tilbud og melder sig ind. Hvervekortet er et godt redskab hertil, og jeg vil opfordre de tilstedeværende til at tage et par stykker med hjem og give dem videre til venner og bekendte, der måske ville være interesserede.

Alle tiders historie om politik, magt og mennesker i Sydøstjylland!

Læs det nye værk om

Vejle Amt fra 1794 til 2006

Kr. 250⁰⁰

De nøgne tal ser således ud: Pr. 1. januar 2009 havde foreningen 560 betalende almindelige medlemmer, 4 livsvarige og 20-25 ikke betalende medlemmer (hovedsagelig andre historiske samfund som vi udveksler årbøger med). Pr. 3.5.2010: 545 betalende medlemmer, 4 livsvarige og 18 ikke-betalende og 1 sponsor. Målsætningen på sigt er 1000 medlemmer, men målet i år var at nå 650 medlemmer. Det er ikke lykkedes, tværtimod. Når jeg alligevel ikke lyder helt så pessimistisk, skyldes det, at tallene dækker over en betydelig afgang og dermed også tilgang. Så vi får til stadighed nye medlemmer.

Afslutning

Jeg vil slutte af med en tak til Vejle Museum, som har hjulpet os med tilmeldinger mm. i årets løb og til mine bestyrelseskolleger for godt og inspirerende samarbejde.

Regnskab for Historisk Samfund for Sydøstjylland

	Driftsregnskab	2009	2008
Tilskud		18.041,00	20.547,00
Gaver fra fonde		10.000,00	15.000,00
Kontingent		93.145,00	95.400,00
Salg af DVD		200,00	3.861,20
Salg af bøger		23.947,89	3.164,48
Renter		693,69	1.221,58
** Indtægter i alt		146.027,38	139.194,26
Fremstilling af årbog		80.062,50	74.437,50
Udsendelse af årbog		7.495,00	13.327,00
Bestyrelsesmøder/møder		2.385,40	2.673,75
Udgivelse af amtsbog (underskud)		13.416,55	-
Administration		27.158,84	21.369,86
Medlemsmøder/arrangementer		17.676,62	19.402,86
**Udgifter i alt		148.194,91	131.210,97
Årets resultat		(2.167,53)	7.983,29

Status

Aktiver

Kasse			
Servicekonto Den Jyske Sparekasse		53.729,09	55.896,62
Kontingentkonto Den Jyske Sparekasse		-	-
Beholdninger ialt		53.729,09	55.896,62
Egenkapital:			
Beholdning primo		55.896,62	47.913,33
Årets resultat		(2.167,53)	7.983,29
Beholdning ultimo		53.729,09	55.896,62

Brædstrup den 5. januar 2010

Benny Andersen
Kasserer

Revisionspåtegning:

Foranstående årsregnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol. Beholdningerne og overførelserne fra året før er kontrolleret.

Brædstrup

Bjørn Købsted
Revisor

Den 16. april 2010

Regnar Staugaard
Revisor

Støt lokalhistorien - bliv medlem

For mange mennesker er det vigtigt at kende til historien på den egn, hvor man bor, for at føle sig hjemme og for at forstå, hvordan det er blevet til, som vi i dag ser omkring os.

Historisk Samfund for Sydøstjylland er stiftet i 1905 under navnet Vejle Amts Historiske Samfund. Det har til formål at styrke interessen for historien ved at arrangere foredrag og udflugter samt ved at udgive en årbog. Den hed tidligere Vejle Amts Årbog, men fra 2009 Lokalhistorie fra Sydøstjylland.

Foreningen holder møder med foredrag på skift i kommunerne Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding og Vejle. Disse egne plus den tidligere Nørre Snede Kommune er det område, foreningen dækker.

Støt dette arbejde! Bliv medlem! Og få andre til at blive det!

Som medlem får du hvert år:

- årbogen med artikler om egnen og nyt fra museer og lokalarkiver.
- indbydelse til historiske foredrag.
- indbydelse til sommerudflugt og besøg ved historiske seværdigheder.
- tilbud om køb af historiske bøger til rabatpris.

Det koster kun 170 kr. pr. år at være medlem.

Indmeldelse sker hos:

Historisk Samfund for Sydøstjylland

c/o Vejleegnens Museum

Spinderigade 11E, 7100 Vejle

Tlf.: 76 43 12 00, e-mail: hssovejle@gmail.com

Adresseforandring bedes meddelt foreningens kasserer, Benny Andersen, Egevang 4, 8740 Brædstrup på e-mail: hssovejle@gmail.com

Besøg foreningens hjemmeside - www.hss.dk - her findes altid aktuelle oplysninger om bl.a. de arrangementer og udflugter, man som medlem kan deltage i. Her kan også ses vedtægter, formandsberetninger i fuld længde og nyhedsbreve.

Bestyrelsen 2010/2011

Lars Bjørneboe, formand
Sehestedsvej 3
8700 Horsens
75 65 77 35/ 61 50 02 73
albjoerneboe@stofanet.dk

Poul Jørgen Ladefoged
Fakkegravvej 29
7140 Stouby
75 89 72 20
jyske-tv@vip.cybercity.dk

Erik Toftgaard, næstformand
Strandvejen 92A
Bredballestrand,
7120 Vejle Ø, 75 81 58 56
eriktoftgaard@mail.tele.dk

Kirsten Øbro
Thurøvænget 9, Skærbæk
7000 Fredericia
75 56 30 56
hogk.oebro@skfr.dk

Benny Andersen, kasserer
Egevang 4
8740 Brødstrup
75 75 13 90
benny.andersen@teliamail.dk

Inger Buchwald Lehmann
Parkvej 7A
6040 Egtved
tlf. 75 55 13 48
inger@lehmann.gj

John Juhler Hansen, sekretær
Sofievej 10, 6. t.v.
7100 Vejle
75 83 60 00
johnjh@aab-net.dk

Peter Bjørn Larsen
Søndre Dybbølvej 35
7000 Fredericia
tlf. 75 92 55 86
ulpe7000@hotmail.com

Steen Wulff Andersen
Hermesvej 7
7100 Vejle
75 72 87 95
stwan@vejle.dk

Arne Rosenkvist
Stabellhjørnevej 36
8721 Daugård, 75 895151
arne.rosenkvist@
mail.tele.dk

Lisbeth Katrine Nielsen
Linde Alle 14,
7100 Vejle
75 72 45 24
lisbeth.katrine.nielsen@gmail.com

Erik Voss
Clemensgade 31
6000 Kolding
75 53 04 47
erv@ibc.dk

Conni Ramskov
Sanderumvej 131,
5250 Odense SV
21 69 66 66, job 79 79 10 80
cr@koldinghus.dk

Leif Baun,
Skovgade 10
7300 Jelling
40 46 11 22
leif.baun@sol.dk